

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini
Vakufska direkcija Sarajevo

Vakufi u Bosni i Hercegovini

Zbornik radova

IZDAVAČ

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini
Vakufska direkcija Sarajevo

ZA IZDAVAČA

Dr. Senaid Zajimović

UREDNIK

Mr. Nedim Begović

LEKTOR

Dr. Džemaludin Latić

DESIGN I DTP PRIPREMA

Fadil Pleho

NASLOVNA

Vakufnama Fadil-paše Šerifovića, sina Mustafinog, kojom uvakufkuje primjerak mushafa za Carevu džamiju u Sarajevu. (GHB, R-09)

ŠTAMPA

Dobra knjiga d.o.o. Sarajevo

TIRAŽ

1.000 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

061.27:[28-747:347.2(497.6)(063)(082)

VAKUFI u Bosni i Hercegovini : zbornik radova /
[urednik Nedim Begović]. - Sarajevo : Islamska
zajednica u Bosni i Hercegovini, Vakufska
direkcija, 2013. - 211 str. : graf. prikazi ; 24
cm

Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-1977-3-4

COBISS.BH-ID 20952070

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini
Vakufska direkcija Sarajevo

Vakufi u Bosni i Hercegovini

Zbornik radova

Sarajevo, 2013.

SADRŽAJ

UVODNIK	7
POVIJEST, PRAVO I PERSPEKTIVA VAKUFA	
Okrugli sto - Sarajevo, 19. mart 2008. godine	
Dr. Enes Ljevaković - INSTITUCIJA VAKUFA U ŠERIJATSKOM PRAVU	15
Esad Hrvaić - PRAVNO UTEMELJENJE VAKUFA U BOSNI I HERCEGOVINI	25
Nezim Halilović Muderris - HISTORIJAT, TRENUTNO STANJE I PERSPEKTIVE VAKUFA U BOSNI I HERCEGOVINI	33
Mustafa Vatrenjak - ULOGA GAZI HUSREV-BEGOVOG VAKUFA U RAZVOJU DRUŠTVENE ZAJEDNICE	47
Mirza Muhasilović - PRIJEDLOG CILJEVA I AKTIVNOSTI NA PLANU UNAPRJEĐENJA I RAZVOJA VAKUFA ...	75
Dr. Šukrija Ramić - VAKUF U SAVREMENOM DOBU	81
ULOGA VAKUFA U IZGRADNJI GRADSKE INFRASTRUKTURE	
Tribina - Livno, 21. juni 2011. godine	
Dževad Hadžić - VAKUFI LIVNA	95
VAKUFNAME IZ BOSNE I HERCEGOVINE (1463.-1878.)	
Izložba vakufnama - Sarajevo, 04. juni 2013. godine	
Dr. Aladin Husić - CIVILIZACIJSKI ZNAČAJ I NEKE KARAKTERISTIKE BOSANSKIH VAKUFNAMA (1463.-1878.)	107
DAREŽLJIVE ŽENE I NJIHOVI VAKUFI	
Tribina - Sarajevo, 05. juni 2013. godine	
Dr. Kerima Filan - ŽENA I INSTITUCIJA VAKUFA U OSMANSKOJ BOSNI	117
Mr. Selma Avdić Hajrović - DAREŽLJIVE SARAJKE I NJIHOVI VAKUFI OD OSMANSKOG PERIODA DO DANAS ...	145
ULOGA VAKUFA U RAZVOJU BRČKOG SA POSEBNIM OSVRTOM NA VAKUF ALIJAGE KUČUKALIĆA	
Okrugli sto - Brčko, 08. juni 2013. godine	
Mr. Mustafa Gobeljić - VAKUFI ALIJAGE KUČUKALIĆA I NJEGOVIH POTOMAKA	165
Osman Mulahalilović - UZURPACIJA VAKUFA ALIJAGE KUČUKALIĆA	177
Dr. Enes Kujundžić - VAKUF U BOSNI I HERCEGOVINI I IDEJA OTVORENOG UNIVERZITETA	183
VAKUF BEGOVSKE PORODICE GRADAŠČEVIĆ, HISTORIJSKI PRIKAZ I MOGUĆNOST REVITALIZACIJE	
Tribina - Gradačac, 09. juni 2013. godine	
Mr. Nusret Kujraković - MOGUĆNOSTI REVITALIZACIJE VAKUFA BEGOVSKE PORODICE GRADAŠČEVIĆ	193
PJESME POSVEĆENE VAKIFIMA	
Said Memišević - VAKIFE	208
Melisa Bahor - DOBROČINITELJ	210

Mr. Nedim Begović

UVODNIK

UVODNIK

Tekstovi koji su uvršteni u ovu publikaciju predstavljaju referate i izlaganja prezentirana na različitim naučnim, edukativnim i kulturnim programima koje je Vakufska direkcija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini upriličila u toku 2008., 2011. i 2013. godine. Radi se o okruglim stolovima "Povijest, pravo i perspektiva vakufa" (Sarajevo, 19. mart 2008.) i "Uloga vakufa u razvoju Brčkog sa posebnim osvrtom na vakuf Alijage Kučukalića" (Brčko, 8. juni 2013.), tribinama "Uloga vakufa u izgradnji gradske infrastrukture" (Livno, 21. juni 2011.), "Darežljive žene i njihovi vakufi" (Sarajevo, 5. juni 2013.) i "Vakuf begovske porodice Gradašćević, historijski prikaz i mogućnost revitalizacije" (Gradačac, 9. juni 2013.) i izložbi "Vakufname iz Bosne i Hercegovine (1463. – 1878.)" (Sarajevo, 4. juni 2013.). Referati su u ovom Zborniku poredani hronološki, prema vremenskom slijedu programa na kojima su izloženi.

Dr. Enes Ljevaković u radu pod naslovom "Institucija vakufa u šerijatskom pravu" tematizira aktualna pitanja zamjene vakufa, obustave postupanja po zavještanju i uvjetima vakifa, uvakufljavanja dionica i vrijednosnih papira i njihovoj prodaji te investiranju vakufske imovine. Autor je ponudio nekoliko konkretnih prijedloga kako djelovati na planu daljeg razvoja vakufa i unaprijeđenja aktivnosti Vakufske direkcije.

Esad Hrvaić je u radu pod naslovom "Pravno utemeljenje vakufa u Bosni i Hercegovini" izložio pregled pravnog uređenja institucije vakufa u Bosni i Hercegovini počevši od vremena osmanske uprave pa do kraja 1990-ih godina. Ukazao je na potrebu donošenja posebne pravne regulative od strane države kojom će se urediti položaj vakufa.

Historijatom vakufa u Bosni i Hercegovini, oduzimanjem i nacionalizacijom vakufske imovine u periodima austrougarske uprave i socijalističke Jugoslavije, kao i uništavanjem vakufa u vremenu agresije na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine pozabavio se Nezim Halilović u referatu "Historijat, trenutno stanje i perspektive vakufa u Bosni i Hercegovini". Autor je ukazao i na probleme s kojima se Vakufska direkcija suočava u svome radu te iznio svoje viđenje perspektive vakufa i aktivnosti koje bi institucije Islamske zajednice trebale preduzeti na planu njegovog razvoja.

O našem najznačajnijem, Gazi Husrev-begovom vakufu, i njegovim ustanovama vjerskog, obrazovnog, kulturnog, socijalno-humanitarnog i privrednog karaktera te njihovoj ulozi u razvoju društvene zajednice u Bosni i Hercegovini pisao je Mustafa Vatrenjak, mutevellija ovog vakufa.

Tekst Mirze Muhasilovića pod naslovom "Prijedlog ciljeva i aktivnosti na planu unaprijeđenja i razvoja vakufa" definira tri koraka koja bi, prema shvatanju ovog autora, trebalo preduzeti kako bi se vakuf razvio u transparentan sistem u koji bi se svako ko ima interesa da ostavi ili ostvari neko dobro mogao uključiti. Riječ je o kvalitetnoj medijskoj prezentaciji vakufa, kreiranju profesionalnog dokumentacijskog centra i baze podataka vakufske imovine i osnivanju firme vakufskog upravitelja i firme za investicioni razvoj vakufa.

Dr. Šukrija Ramić u tekstu "Vakuf u savremenom dobu" iznosi prijedloge za osnivanje različitih vakufskih fondova za zadovoljavanje aktualnih općih potreba društvene zajednice, kao što su npr. vakufi za nezaposlene, za promociju porodice i nataliteta, mikrofinansiranje, beskamatne pozajmice i dr. Izrazio je stav da bi se djelovanje Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini trebalo finansirati prije svega iz vakufa te da je neophodno raditi na tome da se utemelje održivi vakufi za svaku džamiju i svaku ustanovu Zajednice.

Tekst Dževada Hadžića "Vakufi Livna" sumarno izlaže historijske podatke o najznačajnijim livanjskim vakufima kroz povijest ali i sadašnjem stanju vakufa u ovom gradu.

Da se vakufname mogu smatrati "rodnim listovima" i "svjedočanstvima postanka" mnogih bosanskohercegovačkih gradova s pravom je zaključio dr. Aladin Husić u uvodnom izlaganju kojim je otvorena izložba četrdeset pet vakufnama koje se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Naime, vakufi su nesumnjivo imali presudnu ulogu u nastanku i razvoju većeg broja gradova u Bosni i Hercegovini ili, pak, u njihovom dokumentiranju i uvođenju u "matične knjige" povijesti.

Dva teksta bave se doprinosom žene instituciji vakufa. Na osnovu dragocjenih podataka dostupnih u defteru, opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, i nekoliko sačuvanih vakufnama, dr. Kerima Filan je izložila pregled vakufa koje su u Bosni, za vrijeme osmanske uprave, utemeljile žene. Radi se, pretežno, o novčanim vakufima, a u manjem broju slučajeva o

zavještanju nekretnina. Najbogatije "ženske vakufe" do kraja 16. stoljeća osnovale su Šahdidar, supruga bosanskog namjesnika Gazi Husrev-bega i Šemsi-kaduna, supruga hercegovačkog namjesnika Sinan-bega. Mr. Selma Avdić Hajrović se u svom istraživanju pozabavila sarajevskim "ženskim vakufima" od osmanskog perioda do danas.

Mr. Mustafe Gobeljić se u tekstu pod naslovom "Vakufi Alijage Kučukalića i njegovih potomaka" pozabavio životom i djelom najvećeg brčanskog vakifa i jednom od najznačajnijih ličnosti u kulturnoj historiji ovog grada, Alijagom Kučukalićem.

Osman Mulahalilović potpisuje tekst pod naslovom "Uzurpacija vakufa Alijage Kučukalića" u kome razmatra proces nacionalizacije navedenog vakufa za vrijeme komunističke vlasti čije pravne posljedice traju i danas, budući da se većina imovine Kučukalića vakufa vodi kao vlasništvo Brčko Distrikta.

Zanimljiv tekst pod naslovom "Vakuf u Bosni i Hercegovini i ideja otvorenog univerziteta" ispisan je perom dr. Enesa Kujundžića a diskutuje o mogućnosti angažovanja vakufa na usklađivanju obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini sa stvarnim potrebama tržišta rada. Autor je ukazao na pozitivne primjere otvorenih univerziteta u nekoliko zemalja koji se svojim programima stručne edukacije, prekvalifikacije i cjeloživotnog učenja brže prilagođavaju zahtjevima tržišta radne snage, anticipirajući moguću ulogu vakufa u pružanju podrške obrazovnim institucijama ove vrste.

Vakuf begovske porodice Gradašćević, nastao u periodu od druge polovine 18. do sredine 20. st. na području opština Gradačac, Gračanica, Modriča i Brčko, spadao je među najveće vakufe u Bosni i Hercegovini. Većina imovine ovog vakufa je otuđena i nacionalizirana, tako da je od njega ostao tek manji dio u centru Gradačca. Mr. Nusret Kujraković u radu pod naslovom "Mogućnosti revitalizacije vakufa begovske porodice Gradašćević" prezentira detaljne informacije o imovini nekadašnjeg vakufa Gradašćevića i iznosi prijedloge i modalitete njegove obnove.

Kao posljedni prilozi u ovom *Zborniku* uvrštene su pjesme posvećene vakifima koje su napisali Said Memišević, učenik "VII osnovne škole" u Gornjem Rahiću (Brčko) i Melisa Bahor, učenica "II osnovne škole" u Brčkom.

Mr. Nedim Begović

POVIJEST, PRAVO I PERSPEKTIVA VAKUFA

Okrugli sto - Sarajevo, 19. mart 2008. godine

Dr. Enes Ljevaković

INSTITUCIJA VAKUFA U ŠERIJATSKOM PRAVU

“*Vakuf je kontinuirana sadaka (sadekatun džarijetun) o kojoj je Poslanik, a.s., govorio u hadisu: “Kada umre čovjek, prestaje i njegovo djelo osim u tri slučaja: kada ostavi iza sebe kontinuiranu sadaku, znanje od koga drugi imaju korist i čestito dijete koje čini dovu za njega.”*”

INSTITUCIJA VAKUFA U ŠERIJATSKOM PRAVU

Institucija vakufa imala je i još ima značajnu ulogu u razvoju islamskih društava i zajednica, posebno onih njihovih sektora koji su tradicionalno bivali prepuštani civilnom društvu, njegovoj inicijativi i osjećaju odgovornosti za ukupno stanje i napredak društva i zajednice. Obredni, socijalno-humanitarni, obrazovno-odgojni, infrastrukturni i drugi sektori bili su najzastupljeniji sektori kada su u pitanju namjene i svrhe vakufa. Takvo je stanje sa vakufima bilo, a i danas je, u muslimanskim zemljama, a slično je bilo i kod nas. Međutim, evidentno je da danas vakuf ne igra onu ulogu koju je nekada imao zahvaljujući, prije svega, naglašenoj ulozi države u svim sferama života, pa i u onim sektorima koji su ranije bili prepušteni civilnom društvu, koja je svojim postupcima, putem zakonskih i administrativnih mjera, uglavnom svjesno, nastojala ograničiti ulogu vakufa kao potencijalnog regulatora određenih procesa i kretanja u društvu koja nisu odgovarala vladajućem establišmentu. Kao razlog slabljenja uloge vakufa možemo označiti i nedovoljnu brigu i zainteresiranost nadležnih institucija i korisnika vakufa za njegovo unaprjeđenje i razvoj te unutrašnje slabosti u organizaciji i upravi što je imalo za rezultat nepravovremenu transformaciju i prilagođavanje promjenama u društvu i ekonomsko-socijalnom ambijentu.

U novembru 1982. godine, dakle prije 25 godina, održan je, u organizaciji Starješinstva IZ-e za BiH, simpozij koji je imao dva dijela: 1) Institucija vakufa i njegova uloga u vjerskom i kulturnom životu muslimana i 2) Institucija Gazi Husrev-begova vakufa. Na tom simpozijumu 24 autora podnijela su 26 referata.

Jedan od zaključaka u radu rahmetli dr. Sulejmana Mašovića¹ bio je da treba izvršiti revitalizaciju postojećih i utemeljenje novih vakufa u novim formama, tj. u obliku različitih fondova i ustanova u funkciji ostvarenja misije džamije, islamskih obrazovno-odgojnih i drugih islamskih ustanova i institucija. Ovaj zaključak i danas je aktualan. Rahmetli Ibrahim Džananović je u svome radu² zaključio da je većina propisa o vakufima nastala putem idžtihada i da su se fekihi uglavnom vodili načelom općeg islamskog interesa te da taj princip Islamska zajednica treba primijeniti i u ovom vremenu u svome odnosu prema vakufu. U interesu je IZ-e da prihode nekog vakufa troši za unaprjeđenje drugog vakufa, pogotovo kada se radi o džamijama u dijaspori.

Definicija i pravna priroda vakufa

Prema odabranoj definiciji fekiha, uvakufiti imovinu znači staviti je izvan prometa (uzaptiti je) i usmjeriti njenu korist u šerijatski legitimnu vjersku i dobrotvornu svrhu.³

Uvakufljenje je pohvalan, neopoziv dobročini pravni posao. Za valjano uvakufljenje dovoljna je izjava poslovno sposobne osobe kojom uvakufjava svoju imovinu ili njen dio u dobrotvorne svrhe uz registraciju te izjave u nadležnoj islamskoj i državnoj ustanovi. Uvakufiti se može i putem testamenta, ali je tada ograničen iznos raspolaganja imovinom na 1/3 njene ukupne vrijednosti, dok je u slučaju većeg iznosa uvakufljene imovine od spomenutoga neophodna saglasnost nasljednika. Vakuf je kontinuirana sadaka (*sadekatun džarijetun*) o kojoj je Poslanik, a.s., govorio u hadisu: "Kada umre čovjek, prestaje i njegovo djelo osim u tri slučaja: kada ostavi iza sebe kontinuiranu sadaku, znanje od koga drugi imaju korist i čestito dijete koje čini dovu za njega."⁴ Prema odabranome mišljenju islamskih pravnika, uvakufljenjem prestaje vlasništvo vakifa nad uvakufljenom

¹ V. Dr. Sulejman Mašović, "Značaj i uloga vakufa u razvoju islamske doktrine i danas", *Anali GHB*, IX-X, Sarajevo, 1983., str. 126.-127.

² V. Ibrahim Džananović, "Vakuf u svjetlu vjerskih propisa", *Anali GHB*, IX-X, Sarajevo, 1983., str. str. 15.-16.

³ V. Muhammad Rawwas Kalahdži, *Al-Mawsu'a al-fiqhiyya al-muyassara*, Dar an-nafais, Bayrut, 1421./2000., 2/1968.

⁴ V. Muslim, *Sahih*, O vasijetu, Poglavlje o tome šta čovjeku donosi sevap nakon njegove smrti.

imovinom i ona prelazi u vlasništvo vakufa. U našim uvjetima titular vakufa je Islamska zajednica.

U osnovi, vakuf je nezavisno pravno lice koje ima pravo, posredstvom upravitelja (nazira), kupovati, prodavati, iznajmljivati i uzimati zajam, jednom riječju - prometovati imovinom.

Najvažniji šerijatski propisi o vakufu

U ovom radu nećemo se baviti svim detaljima vakufskog prava, ali ćemo dati kratak presjek najvažnijih šerijatskih propisa o vakufu, i to onih koji nisu podložni promjenama bez obzira na promjenu vremena i mjesta budući da bi njihova promjena imala za rezultat promjenu same prirode institucije vakufa, tj. predstavljala bi negaciju same institucije vakufa.

Temeljni šerijatskopравни tekst o uvakufljenju jeste hadis koji se prenosi od Omera, r.a., u kojem se navodi da je Omer rekao: "Dobio sam neku zemlju u Hajberu pa sam otišao kod Allahovoga Poslanika, a.s., i rekao mu: "Dobio sam zemlju u Hajberu, koja mi je dosad najdraži i najvrjedniji imetak koji sam imao, pa šta mi predlažeš da učinim s njim?" "Ako želiš, uzapti njenu supstancu, a prihod namijeni u dobrotvorne svrhe" - odgovori mu Poslanik, a.s., Omer je tako postupio. Uz uzapćenje imovine, koja se ne može prodati niti naslijediti, njen prihod je namijenio siromasima, rodbini, za otkup od ropstva, za musafira. Nije grijeh da se onaj ko upravlja ovim vakufom, bez namjere da ih uzme u vlasništvo, nahrani njegovim plodovima, niti da njima nahrani drugoga."⁵

Jasno je iz ovog utemeljujućeg normativnog teksta da uvakufljeni predmet ne može biti predmetom prometovanja i raspolaganja već samo njegovi plodovi i prihod.

Uvjetovanje u vakufu i obustava postupanja po uvjetu vakifa

Vakif može u svojoj vakufnami postavljati one uvjete koji nisu u suprotnosti sa pravnom prirodom vakufa i općim principima Šerijata. Prema hanefijskome

⁵ V. Buhari, *Sahihil-Buhari*, O vakufu, Poglavlje o vakufu i kako se bilježi, Muslim, *Sahih*, O vasijetu, Poglavlje o vakufu.

mezhebu, uvjeti koje postavlja vakif mogu se klasificirati u tri kategorije: 1. uvjeti koji kvare uvakufljenje i onemogućuju njegovo osnivanje; to su uvjeti koji su oprečni neopozivosti i trajnosti vakufa. Izjavom koja sadrži ovu vrstu uvjeta ne zasniva se vakuf budući da je protivna njegovoj pravnoj prirodi; 2. ništavni uvjeti; ako se povežu sa izjavom o uvakufljenju, ne utječu na valjanost vakufa, a sami uvjeti se odbacuju. To je zato što je vakuf dobročini posao, a dobročini posao ne kvari nevaljan uvjet. To su uvjeti koji su u suprotnosti sa šerijatskim propisima; 3. valjani uvjeti koji se moraju uvažiti i realizirati; to su oni uvjeti koji nisu u suprotnosti sa pravnom prirodom vakufa niti sa principima Šerijata, niti su štetni po vakuf i njegove korisnike.

Zanimljivo je i mišljenje Ibn Kajjima o uvjetima koje može postaviti vakif prilikom uvakufljenja. Prema njegovome mišljenju, ti uvjeti se mogu klasificirati u četiri kategorije: 1. uvjeti koji su zabranjeni Šerijatom, 2. uvjeti koji su pokuđeni, 3. uvjeti koji sadrže izostavljanje onoga što je draže Allahu, 4. uvjeti koji sadrže činjenje onoga što je draže Allahu i Njegovome Poslaniku. Samo četvrta kategorija uvjeta je šerijatski validna i obaveza je uvažavati ih, dok se prve tri kategorije uvjeta ne uvažavaju.⁶

Dozvoljeno je na osnovu istihsana da vakif uvjetuje da on i njegova porodica privremeno koriste dio prihoda vakufa, ili da privremeno koriste uvakufljeni objekat, kao vid ohrabrivanja i motiviranja na uvakufljenje, iako analogija zahtijeva zabranu takvog uvjeta budući da uvakufljenje znači otklanjanje vlasništva, pa nije dozvoljeno da uvjetuje njegovu korist za sebe.

Dozvoljeno je privremeno obustaviti postupanje po uvjetu vakifa u slučaju neophodne potrebe da bi se postupilo po onome što je korisnije od tog uvjeta, kao npr. da uvakufi za neku naučnu ili obrazovnu svrhu, a zemlja se nađe u poziciji odbrane od agresije koja nametne potrebu za stavljanjem prihoda vakufa u funkciju odbrane, ili ako uvakufi za zbrinjavanje životinja, a zemlju zadesi glad, dozvoljeno je koristiti taj vakuf u svrhu preživljavanja siromašnih ljudi.

Ukoliko se zagubi vakufnama koja sadrži uvjete vakifa, svrhu i uvjete korištenja odredit će Islamska zajednica u skladu s običajem i općom namjenom institucije vakufa.

⁶ V. Abu Zahra, *Muhadarat fi al-waqf*, Darul-fikril-'arabi, 1391./1971., str. 135.-136.

Zamjena vakufa i pravni status nove vrijednosti u sklopu postojećeg vakufa

Dozvoljeno je zamijeniti vakuf istom vrstom imovine ukoliko je to u interesu vakufa. Ipak, ne bi trebalo olahko posezati za zamjenjivanjem vakufa, a u slučaju da je vakif živ, to ne bi trebalo činiti nikako osim u krajnjoj nuždi i to uz njegovu saglasnost. U protivnom, takav postupak bi demotivirao i destimulirao nova uvakufjenja, što je šerijatski neprihvatljiva politika upravljanja vakufima. Ako vakuf bude toliko devastiran da su troškovi njegovog renoviranja veći od njegove koristi, dozvoljeno je prodati ga i za dobijena sredstva kupiti drugi vakuf ukoliko nije moguće riješiti pitanje renoviranja i stavljanja u funkciju vakufa na drugi način, kao npr. putem dvozakupnog (*idžaretejn*) sistema ili sistema podijeljenog vlasništva (*mukata*). Također, dozvoljeno je porušiti postojeću džamiju ili mesdžid da bi se na istome mjestu izgradila veća i funkcionalnija džamija ili mesdžid. Poslovne i druge prostorije ispod, iznad i uz džamijski prostor, imaju status vakufa za potrebe dotične džamije ili mesdžida. Svako povećanje u supstanci vakufa ima status vakufa. Višak prihoda jednoga vakufa može se trošiti u svrhu održavanja i poboljšanja drugog vakufa.⁷ U slučaju prestanka postojanja džemata u dijaspori, namjenski kupljen prostor za džamiju ili mesdžid dozvoljeno je prodati, a dobivena sredstva treba uložiti u istu svrhu, tj. za džamiju ili mesdžid. Vjernici su davali svoja sredstva za tu namjenu i njihovu namjeru treba poštovati koliko je to moguće.

Uvakufjavanje dionica i vrijednosnih papira i njihova prodaja

Nema šerijatske smetnje da se uvakufe dionice, novac, štedni ulozi, vrijednosni papiri, certifikati, kao osnovna vrijednost, a da se ostvarena dobit troši u svrhu koju odredi vakif. U ovom kontekstu postavlja se pitanje njihove prodaje budući da je u pitanju prodaja same supstance vakufa. Pitanje je novo i podložno je idžtihadu. Smatramo da nije oprečna intenciji Šerijata i svrsi vakufa mogućnost njihove prodaje i kupovine drugih dionica ukoliko se to pokaže korisnijim za vakuf, naravno uz veliku dozu opreza i uvažavanje mišljenja ekonomskih stručnjaka o toj vrsti transakcija te donošenje konačne odluke na najvišem nivou (Rijaset IZ-e)

⁷ V. Muhammad Rawwas Kalahdži, *nav. dj.*, 2/1972.

kako bi se izbjegle bilo kakve sumnje u regularnost transakcije. Dobivena sredstva mogu se upotrijebiti isključivo za kupovinu drugih dionica koje automatski imaju status vakufa.

Šerijatskopravnu osnovu za ovaj propis treba tražiti u principu javnog interesa (*masleha amme*), koji je temelj za brojne propise iz domena vakufskog prava.

Pitanje investiranja vakufske imovine

Jedna od bitnih intencija Šerijata jeste zaštita imovine, a to je moguće ostvariti samo njenim investiranjem i unaprjeđenjem. Stoga nema sumnje u dozvoljenost investiranja vakufskih prihoda u različite Šerijatom dozvoljene projekte. Treba napomenuti da je i sam vakuf jedna vrsta investiranja budući da se podrazumijeva očuvanje njegove supstance, a trošenje samo prihoda koje ostvari. Da bi se očuvao i unaprijedio vakuf, neophodno je kontinuirano izdvajati dio njegovih prihoda i usmjeravati ih u Šerijatom dozvoljene investicije. Na taj način će se uvećavati sama supstanca vakufa, ali i njegovi prihodi. Smatramo da bi bilo dobro izdvajati najmanje 10% prihoda prihodovnih vakufa u centralni vakufski fond za investiranje. Naravno, ovaj procent može biti i veći i manji, zavisno od stanja vakufa. Vakuf može ući u različite investicijske poslove, poput dugoročnog ili kratkoročnog iznajmljivanja sa različitim oblicima plaćanja kirije, različitih oblika udruživanja i partnerstva, kupovine dionica, proizvodnje, pružanja usluga itd. Ostvareni prihodi od investicija mogu se podijeliti u tri dijela: 1/3 u Bejtul-mal, 1/3 za tekuće održavanje i troškove vakufa i 1/3 u novo investiranje.

Ka novom konceptu razvoja vakufa

Prije bilo kakvog razmatranja novih mjera i novoga koncepta u razvoju vakufa, neophodno je da nadležni organi koji su najdirektnije uključeni u upravljanje vakufima dobro analiziraju dosadašnje iskustvo u radu sa vakufima, da identifikuju slabosti i prepreke u radu i predlože mjere za njihovo otklanjanje. Drugo, neophodno je razmotriti, u skladu sa pozitivnim iskustvima savremenog menadžmenta i strateškim opredjeljenjem IZ-e, nove forme i oblike uvakufljenja kao i nove oblike i sektore rada postojećih vakufa kako bi se njihov rad osavremenio

i dinamizirao. Nije dovoljno samo čuvati postojeće vakufe i boriti se za povratak uzurpiranih vakufa. Naravno da je to izuzetno važno radi vjerodostojnosti u pozivanju i motiviranju na nova uvakufljenja, ali je neophodno imati viziju daljnjeg razvoja vakufskog sistema i njegove uloge u novim društveno-ekonomskim uvjetima. Ta vizija treba sadržavati kratkoročne, srednjoročne i dugoročne planove i programe rada koji će davati okvirne smjernice u radu Vakufske direkcije i ostalih organa povezanih sa upravljanjem vakufima. Evo nekih od prijedloga budućeg rada i aktivnosti:

- otvoriti humanitarne telefonske brojeve na čiji poziv bi se uvakufljavala određena suma novca za konkretne vakufske projekte (treba ponuditi više opcija i mogućnosti uz adekvatan promotivno-propagandni rad imama i drugih djelatnika i radnika IZ-e kao i volontera);
- osnivanje vakufskih fondova: za džamije, mektebe, medrese, islamske fakultete, stipendiranje učenika i studenata, za održivi povratak prognanika, za razvoj islamskih medija, za socijalne projekte, itd.;
- izvršiti analizu sadašnje pozicije i uloge Vakufske direkcije te predložiti moguće izmjene u cilju njenog efikasnijeg i plodotvornijeg rada;
- proglasiti, s vremena na vrijeme, neku godinu godinom vakufa, tokom koje bi se intenzivno radilo na promociji ideje uvakufljenja i njenom značaju u razvoju islama i Islamske zajednice u cjelini.

— |

| —

—

— |

| —

Esad Hroačić

PRAVNO UTEMELJENJE VAKUFA U BOSNI I HERCEGOVINI

“ Kada se ima u vidu da je to Božija imovina izuzeta iz pravnog prometa, sigurno je da vakuf zaslužuje i posebnu pravnu regulativu, jer samo na taj način će se ova izuzetno složena i važna pravna institucija zaštititi i vratiti epitet “Božije imovine”. ”

PRAVNO UTEMELJENJE VAKUFA U BOSNI I HERCEGOVINI

Nastanak vakufa u Bosni i Hercegovini usko je povezan sa turskim osvajanjem ovih prostora, pa je sasvim razumljivo da prvi zakonski propisi o vakufu potiču iz doba turske vladavine. Imajući u vidu značaj i ulogu koju su vakufi imali u tadašnjem društvenom životu ove zemlje, Turska je ovoj ustanovi obraćala ogromnu pažnju. I poslije izdvajanja pojedinih naših krajeva ispod turske vlasti, vakufi i dalje imaju značajnu ulogu u životu muslimana koji su tu živjeli. U novonastalim okolnostima oni su predstavljali pravni i politički problem. Tako su postavljena pitanja o otkupu vakufske imovine, o zaštiti vakufa, o uređenju i njihovoj upravi u našim krajevima. Turska je vakufska pitanja rješavala u prvom redu po propisima šerijatskog prava, koji su izvedeni iz Kur'ana i Sunneta. To je bio glavni izvor prava u periodu od XIV. pa sve do početka XX. vijeka. Pored toga, Turska je tokom vremena popunjavala šerijatskopравни sistem donoseći niz propisa kojima je uređivala pojedina pitanja. Ti su propisi uglavnom sadržani u zakonima (kanunima) i carskim naredbama (fermanima). Tada je donijet Zakon o ukidanju gedik vakufa 1860., Zakon o upravi vakufa 1863. i Zakon o redu nasljeđivanja idžaratein vakufa 1870. O njima ima propisa i u drugim zakonima ovog vremena, a naročito u Otomanskom zemljišnom zakoniku iz 1870. i u Otomanskom građanskom zakoniku (Medžela) čiji su propisi donijeti postepeno od 1869. do 1876.g.

Ovim zakonskim propisima donesenim sredinom XIX. vijeka, između kojih je i Zakon o postavljanju vjerskih službenika iz 1869.g., ograničena je samostalnost

mutevellija, jer je osnovano Ministarstvo vakufa koje je kontrolisalo rad mutevellija i prikupljalo viške prihoda od vakufa, dok se djelatnost šerijatskih sudova svela na sastavljanje vakufnama i rješavanja vakufskih sporova.

U prvo vrijeme austro-ugarske uprave vakufi su bili prepušteni sami sebi, ali nakon što su 1882. imenovali reisu-l-ulemu i Ulema medžlis, već slijedeće godine imenovana je Zemaljska vakufska komisija koja je upravljala vakufskim poslovima. Sve navedene institucije imenovao je vladar, a Zemaljsku vakufsku komisiju imenovalo je zajedničko ministarstvo u Beču.

U tom periodu Austro-Ugarska donoseći veći broj upravno-pravnih propisa pristupa energičnom registriranju vakufske imovine i sređivanju vakufskih prilika. Pozitivni ekonomski rezultati ovih zahtjeva pokazali su se veoma brzo. Kada se sagleda iz današnje perspektive, ova akcija okupacione uprave ne može se smatrati negativnom, mada su na nju do sada upućene mnoge kritike.

Nezadovoljni dosadašnjom organizacijom, predstavnici muslimana su podnijeli zahtjev i plan za reformu koja je nakon dugih pregovora i prihvaćena. Tako je 1894.g. osnovano Zemaljsko vakufsko povjerenstvo kao savjetodavni organ koga su sačinjavali predsjednik, tajnik, nadzornik, četiri člana Ulema medžlisa, dva člana Vrhovnog šerijatskog suda i po dva muslimanska predstavnika iz svakog okruga. Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo (direkciju) sačinjavali su predsjednik, tajnik, nadzornik i potreban broj činovnika. Ravnateljstvo je nadziralo rad svih vakufskih zavoda kotarskog povjerenstva, odlučivalo o upotrebi vakufskih sredstava te odobravalno vakufski budžet. Obrazovana je i vakufska zaklada koja je prikupljala sve viškove prihoda I, kao korisna institucija, zadržala se sve do 1945.g.

Prema navedenoj organizaciji nije teško zaključiti da je austro-ugarska uprava stavila pod svoju punu kontrolu ne samo vakufe nego i sve vjerske institucije. To je trajalo do 15. 6. 1909.g. kada je proglašen Statut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih (školskih) poslova u Bosni i Hercegovini, kojim se priznaje relativno široka autonomija u domenu upravljanja vakufskom imovinom i obavljanju vakufskih poslova. Prema odredbama ovog Statuta, organi upravljanja vakufima bili su Vakufsko-mearifski sabor kao vrhovni autonomni i nadzorni organ za sve vakufe u Bosni i Hercegovini koga su sačinjavali 8 vjerskih ljudi i 24 člana birana iz naroda. Virilni članovi su reisu-l-ulema, vakufsko-mearifski direktor i 6 mutevellija, a 24 člana birala su kotarska povjerenstva. Predsjednik Sabora je reisu-

l-ulema, a potpredsjednika bira Sabor iz reda svojih članova. Vakufsko-mearifski saborski odbor je izvršni organ Sabora i sačinjavaju ga Vakufsko-mearifski direktor, sarajevski muftija i 6 članova koje Sabor izabere. Vakufsko-mearifskog direktora bira Sabor kao stalnog činovnika.

Što se tiče vjerskih poslova, njima je upravljao Ulema medžlis na čelu sa reisu-l-ulemom kao predsjednikom i još 4 člana. Njih je birala posebna komisija od 30 članova (Hodžinska kurija), a svako okružno mjesto imalo je muftiju. Ovim Statutom vakufi dobivaju i neke druge prihode, a kao njen cilj se, pored ostalog, utvrđuje i da pomaže sve opće i posebne vjerske, mearifске i dobrotvorne svrhe, što je, u skladu sa novim vremenom i novim potrebama, omogućavalo pokretanje akcije šireg značaja. Ovo je omogućilo i izgradnju vakufskog sirotišta u Sarajevu 1912.g. Ovaj Statut je zadržan i uspostavom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, jer je članom 12. Vidovdanskog ustava ustanovljena autonomija priznatih vjeroispovijesti i vjerskih pitanja i pitanja vjerskih zaklada.

Statut je derogiran Zakonom o Islamskoj vjerskoj zajednici iz 1930.g. Ovim zakonom u Bosni i Hercegovini je izvršena reorganizacija ove vjerske zajednice, a u njeno rukovodstvo dovedeni režimu odani ljudi. Paragraf 5. ovog zakona navodi da IVZ "slobodno raspolaže sa vjerskom imovinom, vakufima (zadužbinama) u granicama ovog zakona i svoga ustava a pod nadzorom države". Pravno gledano, uprava vakufima je bila regulisana na isti način kao i upravljanje zadužbinama drugih od strane države priznatih religija. Odmah nakon donošenja Zakona, Vlada je 5. 2. 1930.g. donijela Uredbu o privremenoj organizaciji vlasti i poslova IVZ-e Kraljevine Jugoslavije prema kojoj uloga države nije bila ograničena na vrhovni nadzor. Po tom zakonskom propisu, Ministarstvo pravde preuzima najvišu upravnu vlast nad vakufsko-mearifskim poslovima. Tek nakon promjena u organizaciji i rukovodstvu IVZ-e 1936.g. došlo je do izvjesnog poboljšanja režima upravljanja vakufima. S druge strane, uglavnom je poštovana nadležnost šerijatskih sudova u vakufskim stvarima. To je razumljivo zato što je upravljanje vakufskim dobrima bilo moćno sredstvo usmjeravanja cjelokupone IVZ-e i drugih muslimanskih ustanova. Ustavom IVZ-e iz 1936.g., koji je donesen na osnovu Zakona o IVZ-i od 25. 3. 1936., a objavljenom 5. 11. 1936., prezentirana su neka savremenija rješenja uz naglašeno uvođenje laičkog elementa u pojedina vjerska i laička tijela.

Uspostavom SFRJ u Bosni i Hercegovini dolazi do ukidanja šerijatskih sudova, a vakufi doživljavaju najmračniji period u historiji svoga postojanja. Nezaštićeni, bez bilo kakve pravne regulative, vakufi gube kategoriju Božije imovine koja je za sva vremena izvan pravnog prometa i, kao takvi, postaju žrtva najmračnijih zakonskih propisa o oduzimanju koji je donio ovaj režim. Vakufi se jedino spominju u pojedinim odredbama ovih zakonskih propisa, kao npr. u Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji, koji u čl. 7. izuzima od eksproprijacije pojedina vakufska dobra koja služe za održavanje džamija, tekija i drugih vjerskih ustanova. Kad je u pitanju upravljanje vakufskom imovinom, ono je prešlo u nadležnost Islamske zajednice. Tako, prema Statutu IVZ-e za područje Vakufskog sabora u Sarajevu od 16. 12. 1956.g., Vakufska direkcija je vodila evidenciju o svim vakufima, njihovoj imovini i vakufnamama, odn. zakladnim svrhama. Prema ovom Statutu, mutevellija upravlja vakufima po propisima koje donosi Vakufski sabor. Vakufski sabor prema odredbama ovog Statuta odlučuje o kupovini, prodaji, zamjeni i opterećenju vakufske imovine, kao što i donosi propise o upravi i nadziranju vakufskom imovinom. Imajući u vidu da je po osnovu Zakona o nacionalizaciji i drugih sličnih zakonskih propisa oko 95% vakufske imovine oduzela država, prema odluci Sabora IVZ-e iz 1958.g. ukinuta je Vakufska direkcija kao jedna od najvažnijih vakufskih institucija. Prema Statutu Islamske zajednice za područje Sabora u Sarajevu od 18.10.1969. samostalnim i ujedinjenim vakufima upravlja mutevellija. Mutevelliju postavlja i razrješava odbor, koji i vrši nadzor nad njegovim radom.

Vakufi u tom periodu, zbog njihovog pustošenja od strane države, prvi put u historiji gube svoju svrhu, ako ne i značaj koji su imali.

Nakon prvih demokratskih promjena koji su se desili u Bosni i Hercegovini 1991.g. te međunarodnog priznanja nezavisnosti ove države, 1993.g. Islamska zajednica pokreće inicijativu za povrat oduzete vakufske imovine. Ta inicijativa se pretočila u raspravu oko donošenja Zakona o restituciji, koji do danas nije donesen, ali njegovo donošenje se očekuje u najskorije vrijeme. Izbijanjem rata na području Bosne i Hercegovine vakufska imovina doživljava još jednu kataklizmu fizičkog uništenja. Vakufska imovina, kako ona koja je uduzeta od strane prošlog sistema i koja će biti predmet restitucije, tako i ona koja je ostala u posjedu vakufa u velikoj mjeri je stradala, što predstavlja još jedan izuzetno težak problem za vakufe.

U skladu sa novonastalim promjenama, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je 1997.g. donijela Ustav IZ-e u Bosni i Hercegovini, kojim je određeno da vakufskom imovinom upravlja Vakufska direkcija. Na osnovu ustavnih ovlaštenja, na zasjedanju održanom 22. maja 1999.g. Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je donio Statut Vakufske direkcije po kome je utvrđeno da su organi koji sudjeluju u upravljanju vakufskom imovinom medžlis IZ-e, posebni samostalni vakuf i mutevellija. Nešto više o tome bit će riječi u poglavlju koje govori o upravi nad vakufskom imovinom.

Imajući u vidu naprijed izneseno, nije teško uočiti činjenicu da je posljednji zakonski akt kojim je država regulisala status vakufa i vakufske imovine donesen davne 1909.g., a radi se o Statutu za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini. Nakon njegovog ukidanja, vakuf gubi kategoriju posebnog pravnog subjekta i dijeli sudbinu svake druge privatne imovine. Kada se ima u vidu da je to Božija imovina izuzeta iz pravnog prometa, sigurno je da vakuf zaslužuje i posebnu pravnu regulativu, jer samo na taj način će se ova izuzetno složena i važna pravna institucija zaštititi i vratiti epitet "Božije imovine". Opasnost koja najviše prijete vakufu jeste apsolutno pravno neznanje koje vlada u ovoj oblasti kod naših pravnih stručnjaka. Ova institucija se ni kao historijska kategorija ne izučava na pravnim fakultetima u Bosni i Hercegovini, mada zaslužuje da se o njoj govori kao izuzetno važnom pravnom institutu.

Nezim Halilović Muderris

HISTORIJAT, TRENUTNO STANJE I PERSPEKTIVE VAKUFA U BOSNI I HERCEGOVINI

“*Vakuf ima pobožnu i dobrotvornu svrhu. Vakuf je sredstvo, vasila ili put, kojim se približuje Bogu i stiče Njegovo zadovoljstvo. To je put, kojim se dolazi Svemogućem i Njegovoj nagradi i oprostima grijeha, na onom svijetu, ako to čovjek sa dobrim njetom, dobrom namjerom čini.*”

HISTORIJAT, TRENUTNO STANJE I PERSPEKTIVE VAKUFA U BOSNI I HERCEGOVINI

Vakufi su šerijatski utemeljene i osmišljene organizacione forme za činjenje dobrih djela, na kojima je, u dobroj mjeri, uza zekjat, kao jedan od stubova islama, u materijalnom pogledu počivala islamska civilizacija.

Po riječima uvaženog alima, rahmetli Mehmeda Ali Ćerimovića: "Vakuf ima pobožnu i dobrotvornu svrhu. Vakuf je sredstvo, vasila ili put, kojim se približuje Bogu i stiže Njegovo zadovoljstvo. To je put, kojim se dolazi Svemogućem i Njegovoj nagradi i oprostju grijeha, na onom svijetu, ako to čovjek sa dobrim nijetom, dobrom namjerom čini."¹

U izgradnji institucije vakufa, općenito, a posebno u Bosni i Hercegovini učestvovali su svi slojevi muslimanske zajednice, pa čak i siromasi, koji su sa skromnim sredstvima ili radnom snagom u vidu kopanja bunareva, izgradnjom česama, pravljenjem puteva, kalemljenjem voća i sl. učestvovali u izgradnji institucije vakufa.

Vakifi su kroz bogatu bosanskohercegovačku historiju gradili: džamije, mektebe, medrese, mostove, česme, hamame, hanove, kuće, mlinove, pekare i dr., u želji da im se i nakon njihove smrti pišu dobra djela.

Vakuf kao specifičan institut, kroz burnu historiju Bosne i Hercegovine u posljednjih šest stoljeća, dao je značajan doprinos u vjerskoj, ekonomskoj i socijalnoj

¹ Mehmed Ali Ćerimović, *O vakufu*, Državna štamparija, Sarajevo, 1935., str. 12.

sferi razvoja društvene zajednice. Svakako, to se najviše odnosi na osmanski period, a naročito na XV., XVI. i XVII. stoljeće, koje možemo nazvati i "zlatnim dobom" osmanske uprave u Bosni.²

Na brojnim poljima, institucija vakufa je imala ogroman značaj i odigrala je važnu, a često i ključnu ulogu u ukupnom razvoju u Bosni i Hercegovini. Vakufi su imali naročiti značaj u sferi ekonomije, vjerskog života, kulture, prosvjete, urbanog razvoja, itd. Kako vidimo, institucija vakufa, je posebno njegovana od strane osmanske države i njenih najviših uglednika, sultana, vezira, beglerbega, sandžakbegova, pa i mnogih drugih, više ili manje bogatih pojedinaca, i bila je vrlo značajna za nastanak brojnih naselja i njihov daljnji urbani razvoj. U nauci je već prihvaćena teza da je uloga vakufa u nastanku i urbanom razvoju gradskih naselja u našoj zemlji tokom osmanskog perioda bila čak od primarne važnosti.³

"U svakom vakufu jasno se mogu izdvojiti dvije grupe sadržaja:

a) Prvu grupu čine oni sadržaji koji instituciji vakufa osiguravaju i donose određene prihode za njegovo nesmetano funkcionisanje. Tu spadaju razni građevinski objekti: hanovi, dućani, magaze, različite zanatske radnje, kuće i stanovi za iznajmljivanje, zatim različite zemljišne nekretnine kao što su gradilišta, kućišta-milići, vrtovi, bašče-voćnjaci, njive-oranice, livade i pašnjaci, šume i dr. U ovu grupu često spadaju i značajna materijalna sredstva u novcu ili plemenitome metalu, koja se daju na zajam građanima uz interes (priplod) i na taj način povećavaju ekonomske mogućnosti vakufa.

b) Drugu grupu čine oni sadržaji, koji zbog vršenja brojnih javnih i uslužnih gradskih funkcija i djelatnosti, troše materijalna sredstva prikupljena putem zakupa, kirije, idžare ili zajma na ime prethodno navedenih sadržaja. Ovoj drugoj grupi pripadaju razni objekti i razne djelatnosti javnog, vjerskog, kulturnog, prosvjetnog, komunalno-higijenskog, dobrotvornog i drugoga karaktera, kao što su hamami, sahat-kule, džamije, mesdžidi, tekije, biblioteke, medrese, mektebi, vodovodi, česme, mostovi, karavan-saraji, javne kuhinje, greblja, itd. Prihodi vakufa su se trošili

² Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, Svjetlost, Sarajevo, 1996.

³ O ovome v. više u: Adem Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću – uloga države i vakufa", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijentalni institut, Sarajevo, XXV/1975., str. 133.-169. i Alija Bejtić "Uloga vakufa u izgradnji i razvitku naših gradova", *Kalendar Narodna uzdanica za 1944. g.*, str. 153.-161.

kao rashodi za održavanje i obnavljanje objekata, za finansiranje njihovih gradskih djelatnosti, plaće raznih službenika (imama, mujezina, muallima, muderrisa), izdržavanje učenika, siromaha, nemoćnih, pa i za vakufsku administraciju mutevellije: upravnike, nazire (nadzornike)...⁴

O odnosu Bošnjaka prema vakufu, lijepo piše dr. Hazim Muftić: "Ne može se otići sudu da se ovdje radi zaista o jednoj ustanovi, koja nam je svima istinski draga, a koju ipak svi malo poznajemo."⁵

Podjela vakufa prema svrsi uvakufljenja:

- a) Vjerska svrha: džamije, mesdžidi, musalle, tekije;
- b) obrazovno-odgojna svrha: medrese, mektebi, biblioteke;
- c) merhametska svrha: pomoć siromasima, jetimima, učenicima, putnicima, dužnicima, zarobljenicima, bolesnima i za zbrinjavanje napuštanih i oronulih životinja;
- d) socijalna svrha: vodovodi, putevi, mostovi, sahat-kule, šadrvani, bunari, česme, haremi za ukop umrlih;
- e) privredna svrha: bezistani, hanovi, zanatske radnje, stanovi i kuće.

Vakufi u različitim društveno-političkim prilikama

a) Ustanovljavanje vakufa u osmanskome periodu

Dolaskom Osmanske države na prostore Bosne i Hercegovine udareni su snažni temelji vakufa, koji je nastao i usljed brzog prelaska na islam od strane "dobrih Bošnjana". Vakifi su uglavnom bili Bošnjaci koji su prihvatili islam. U prilog tome ide činjenica da je u Sarajevu prije pojave najvećeg vakifa Gazi Husrevbega bilo oko 40 vakufa. Mnogi od tih prvih vakufa su potpuno uništeni, pogotovo u vrijeme spaljivanja Sarajeva od strane Eugena Savojskog 1697. godine.

"Poznato je da je uloga vakufa za vrijeme osmanske uprave, naročito ranijeg perioda, bila u toj mjeri značajna da se razvitak gradova ne može odvojeno

⁴ Milan Vresk, *Osnove urbane geografije*, Školska knjiga, Zagreb, 1980., str. 25.-28.

⁵ Hazim Muftić, "O ulozi našega vakufa", *Kalendar Narodna uzdanica za 1944.*, str. 19.

posmatrati od historije i uloge vakufa”.⁶

Zato širom Bosne mnogi gradovi i naselja u svom nazivu imaju odrednicu vakuf, a Antun Hangi, poznati putopisac, početkom XX. stoljeća ovako opisuje vakufe: “Po vakufima su mnoga mjesta u ovim zemljama dobila svoja imena kao: Kulen-Vakuf, Varcar-Vakuf, Skender-Vakuf, Gornji Vakuf, Donji Vakuf i mnogi drugi. Varcar-Vakuf zvao se je prije Varcarevo, ali otkako je ondje neki Kolaraga sagradio džamiju i osnovao vakuf, dobilo je to mjesto ime Varcar-Vakuf. Skender-Vakuf dobio je svoje ime od Skender-bega, a Kulen-Vakuf od begova Kulenovića itd.” Malo je poznato da je današnji Sanski Most imao izvorno ime Vakuf.”⁷

Zapravo, većinu starijih čaršija u našoj zemlji utemeljili su neki od vakifa. U Sarajevu su to Isa-beg Ishaković i Gazi Husrev-beg, u Tuzli Turali-beg, u Mostaru su to Karadžoz-beg i Koski Mehmed-paša, u Tešnju Ferhad-beg sin Skenderov, u Maglaju Kalavun Jusuf-paša, u Novoj Kasabi Musa-paša, budimski vezir, u Banjoj Luci Ferhad-paša Sokolović i Sofi Mehmed-paša, u Gradačcu kapetani Gradašćevići: Osman, Murat i Husein, u Foči Mehmed-paša Kukavica, u Vrcar-Vakufu Kizlar-aga Mustafa, u Rogatici Husejn-beg sin Ilijas-bega, u Višegradu i Rudom Kara Mustafa-paša, u Čajniču Gazi Sinan-beg, u Gračanici Ahmed-paša Budimlija.

U prvim stoljećima osmanske vladavine, uprava vakufima je bila potpuno decentralizirana. Tek u XIX. st. Turska donosi set zakona koji rješavaju imovinsko-pravna pitanja na savremen način, a među njima i propisi koji reguliraju vakufe (Zakon iz 1859. godine, Uredba iz 1866. godine i još nekoliko manjih propisa). Ti zakoni i propisi su predviđali centralnu upravu sa posebnim ministarstvom vakufa, sa sjedištem u Carigradu. Ovakvo stanje traje sve do okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine.⁸

b) Vakufi u vrijeme austro-ugarske vladavine

Od okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske monarhije počinje uništavanje vakufa donošenjem niza zakonskih propisa koji su bili na štetu

⁶ Adem Handžić, *nav. čl.*, str. 133.

⁷ Antun Hangi, *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Naklada Daniela A. Kajona, Sarajevo, 1906.

⁸ V. Abduselam I. Balagija, “Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvjećivanju naših muslimana”, Beograd 1933., str. 27. i 28.

kako vakufa kao posebne kategorije vlasništva, tako i na štetu bogatih Bošnjaka.

U vrijeme austro-ugarske vladavine oduzeta su velika vakufska dobra, a na prvome mjestu musalle, na kojima su se obavljali bajram-namaz i koje su zaposjednute izgradnjom velikih objekata kako bi se na taj način spriječilo ukupljanje Bošnjaka u većem broju, na jednome mjestu, iz straha od pobune. U većini čaršija, a na prvome mjestu u Sarajevu oduzete su musalle, a na njima su pravljene veliki upravni objekti. Tako su na lokaciji sarajevske Muslle sagrađena zgrada današnjeg Predsjedništva Bosne i Hercegovine te zgrada Kantona Sarajevo i Općine Centar.

Zatim su uzurpirane atraktivne građevinske parcele u centrima gradova kao i šumski i poljoprivredni kompleksi.

O stanju vakufa u prvo vrijeme vladavine Austro-Ugara piše Abduselam I. Balagija: "U to vrijeme vakufi u Bosni i Hercegovini bili su prepušteni sami sebi. Nikakav nadzor i nikakva kontrola u upravljanju nije postojala. Mutevellije su se ponašali kao pravi vlasnici vakufske imovine. Zavođenjem zemljišnih knjiga vakufske nekretnine upisivane su na ime zakupca, a najčešće samih mutevellija..."⁹

"Uzurpiranje vakufskih dobara, grobalja i gradilišta bila su svakodnevna pojava. O toj uzurpaciji vakufskog zemljišta građani muslimani iz Sarajeva još godine 1886. podneli su pretstavku Zemaljskoj vladi, u kojoj se pored ostalog kaže: "Jesenas započese na našem groblju (haremu) zvanom Čekrčinica od strane visoke Zemaljske vlade neke radnje, pa kad smo upitali šta to biva, kazali su nam, da će se to groblje poljepšati i oku milije prirediti. Kada proljetos te radnje bivaju gotove, uvidje narod da to groblje ne bi poljepšano, nego da se je pretvorilo u javnu baštu, pa gdje bivaju grobovi naših otaca, rodbine i sugrađana, tud sada vode putevi, vodometi, klupe namještene da služe udobnosti, a možda i zabavi svemu i svakome..."¹⁰

"Statut za autonomnu upravu muslimanskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini je dobio carsku sankciju 15. aprila 1909. godine, a stupio je na snagu 1. maja 1909. godine. Ovim je okončana borba muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju koja je započela Džabićevim pokretom 3. maja 1899. godine, a završila se deset godina kasnije, 1. maja 1909. godine. Rezultat

⁹ *Isto*, str. 24.

¹⁰ *Isto*, str. 32

ove borbe je višestruko važan ne samo za vakufe, već i za cijelu islamsku vjersku zajednicu, jer će ovaj Statut biti temelj svih kasnijih rješenja bez obzira na promjenu vlasti u Bosni i Hercegovini, zapravo sve do 1945. godine.”¹¹

c) Vakufi u vrijeme Kraljevine SHS

Kraljevina SHS, o čijem formiranju se građani BiH nisu demokratski izjasnili, donijela je nasilnim i nedemokratskim putem “Mjere o agrarnoj reformi”, kojima je u periodu 1918.-1939. oduzeto oko četiri miliona dunuma vakufske zemlje (4.000.000 dunuma) i dvanaest i po miliona dunuma beglučke zemlje (12.500.000 dunuma zemlje), što ukupno iznosi šesnaest i po miliona zemlje (16.500.000 dunuma zemlje - što vakufske, što beglučke), a izraženo u procentima, to bi bilo 27,6% ukupne površine Bosne i Herecegovine. U to vrijeme, mnogim vlasnicima velikih zemljišnih posjeda je oduzeto oko 95% onoga što je bilo u njihovu vlasništvu. Spomenute činjenice su utemeljene na “Memorandumu udruženja bivših posjednika kmetsko-beglučkih zemalja u Sarajevu”, koji je upućen Kraljevskom namjesniku Pavlu 27. 9. 1938. godine. Godine 1939. jednom odlukom Banjalučkog kotara oduzeto je od Gazinog vakufa na prostoru Teslića i Tešnja 107.000 dunuma zemlje (1/3 obradivo zemljište, a 2/3 šuma za sječu!).

Samo u Sarajevu su u toku Kraljevine porušene 24 džamije, iz ranog turskog perioda, i dvije medrese: Inadija medresa na Bentbaši i At-mejdan medresa (Misrijina), uz Bakr-babinu džamiju, na At-mejdanu.

d) Vakufi u vrijeme socijalističke Jugoslavije

U socijalističkoj Jugoslaviji vakufi bivaju bukvalno dokrajčeni, a pogotovo u prvih četrnaest godina komunističke vladavine (1945.-1959.). Godine 1959. gasi se Vakufska direkcija kao ustanova, koja nije više imala razloga za svoje postojanje, jer je 95% vakufske imovine do tada bilo oduzeto te Vakufska direkcija nije imala svrhu svoga postojanja.

“Svi mektebi - niže vjerske škole u Sarajevu su nakon II Svjetskog rata ukinuti, odnosno, njihov rad je zabranjen, a objekti su promijenili namjenu...”¹²

¹¹ Hajrudin M. Mulalić, *Institucija vakufa u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 2001., str. 32.-33.

¹² Nijazija Koštović, *“Sarajevo između dobrotvorstva i zla”*, str. 232.

Oduzeti vakufi u periodu 1945. - 1990. godine:

UKUPNO		Broj	Površina m ²
Vrsta nekretnina			
1.	DUĆANI	1.030	30.620
2.	GREBLJA	3.027	8.027.682
3.	KUĆE I STANOVI	1.570	145.232
4.	ZGRADE	886	190.304
5.	GRADILIŠTA	4.829	21.948.658

Materijalna šteta nanescna vakufu u vrijeme komunističke Jugoslavije

Vakufi su od 1950. godine do prvih demokratskih promjena 1990. godine, pretrpjeli ogromne materijalne gubitke.

a) Štete usljed nacionalizacije vakufskih stanova:

- period 1950. – 1990.: 1500 stanova x 300,00 KM = 450.000,00 KM mjesečno x 12 mjeseci = 5.400.000,00 KM x 31 godina = 167.400.000,00 KM

b) Štete usljed nacionalizacije poslovnih prostora:

- period 1950. – 1990.: 62.000 m² x 25,00 KM = 1.550.000,00 KM mjesečno x 12 mjeseci = 18.600.000,00 KM x 31 godina = 576.600.000,00 KM

Ukupno: 744.000.000,00 KM

***Porušeni i oštećeni vakufi u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu
(1992.-1995. godina)***

a) Porušeni vakufi

R.br.	Vrsta	Srpski agresor	Hrvatski agresor	Ukupno
1.	Džamija	534	80	614
2.	Mesdžid	175	43	218
3.	Mekteb	14	18	32
4.	Ostalo (tekije i haremi)			447
Ukupno:		723	141	1.311

b) Oštećeni vakufi:

R.br.	Vrsta	Srpski agresor	Hrvatski agresor	Ukupno
1.	Džamija	249	58	307
2.	Mesdžid	21	20	41
3.	Mekteb			18
4.	Ostalo (tekije i haremi)			106
Ukupno:		723	78	472

Materijalna šteta nanescna vakufu od 1996. godine do danas

a) Štete usljed nacionalizacije vakufskih stanova:

- period: 1996. – 2007. godina: 1500 stanova x 300,00 KM = 450.000,00 KM mjesečno
x 12 mjeseci = 5.400.000,00 KM x 11,11 godina = 64.350.000,00 KM

a) Federacija BiH:..... 38.610.000,00 KM

b) RS:..... 25.740.000,00 KM

b) Štete usljed nacionalizacije poslovnih prostora:

- period: 1996. – 2007. godina: 62.000 x 25,00 KM = 1.550.000,00 KM mjesečno x 12

mjeseci = 18.600.000,00 KM X 11,11 godina =	221.650.000,00 KM
a) Federacija BiH:	150.150.000,00 KM
b) RS:.....	71.500.000,00 KM
<hr/>	
Ukupno:	286.000.000,00 KM

Rekapitulacija:

Vakufski stanovi i poslovni prostori; ukupna šteta:..... 1.030.000.000,00 KM

Godišnja šteta vakufa

a) Federacija Bosne i Hercegovine godišnje ošteti vakuf:..... 15.840.000,00 KM

b) RS godišnje ošteti vakuf:..... 9.660.000,00 KM

Ukupno šteta u Bosni i Hercegovini:..... 25.500.000,00 KM

Odluka Sabora o oživljavanju rada Vakufske direkcije

Vakufska direkcija je kao jedna od ustanova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini oživjela svoj rad Odlukom Sabora IZ-e u Bosni i Hercegovini od 14.6.1996. god. (broj: 2486/96). Obnavljanjem rada Vakufske direkcije, nakon 37 godina mirovanja, mi oživljavamo i sunnet Poslanika, s.a.v.s., i time se približavamo Allahu, dž.š., nadajući se Njegovoj milosti.

Zadaci Vakufske direkcije su:

- a) zaštita vakufa koji se nalaze u vlasništvu i posjedu IZ-e i njihovo unaprjeđenje;
- b) evidencija svih vakufa i priprema za njihovo prihvatanje nakon donošenja Zakona o restituciji;
- c) procjena vrijednosti vakufa;
- d) shodno šartima vakifa, u skladu sa mogućnostima, vakufima vratiti njihovu svrhu, jer je "šart (uvjet) vakifa, kao i slovo zakona";
- e) saradnja sa srodnim institucijama u svijetu i razmjena iskustava;
- f) višak sredstava oploditi i koristiti prvenstveno u odgojno-obrazovne svrhe i socijalne programe.

Uzroci osiromašenja i propadanja vakufa u Bosni i Hercegovini

- 1) ratovi i agresije susjednih zemalja;
- 2) požari i elementarne nepogode;
- 3) državne represivne mjere;
- 4) slabosti u organizaciji i upravljanju vakufima.

Nova uvakufjenja

U periodu 1999. – 2007. godina Vakufska direkcija Sarajevo je izdala 773 vakufname za novčana uvakufjenja u Bosni i Hercegovini i bošnjačkoj dijaporsori.

U protekloj godini je putem Rijaseta IZ-e u Bosni i Hercegovini bilo 26 uvakufjenja nekretnina na području medžlisa Islamske zajednice: Banovići, Bugojno, Cazin, Konjic, Modriča, Sarajevo, Srebrenik, Teočak, Tešanj, Travnik, Tuzla i Zavidovići.

U 1999. godini je provedena aktivnost oko uvakufjenja certifikata, u visini od 3.086.200,00 KM. Oni su uloženi u PIF Bonus dd Sarajevo i PIF Bosfin dd Sarajevo. Rijaset Islamske zajednice je 3. 7. 2007. godine odobrio prodaju uvakufljenih dionica po cijeni od 470.037,76 KM i učešće sa njima u dokapitalizaciji Privredne banke Sarajevo.

Od 1999. godine u okviru Vakufske direkcije djeluje Fond "Bošnjaci" za stipendiranje nadarene djece. U 2005. godini je uvakufljen kompleks škole "Gazaz", vrijednosti preko 20 miliona KM.

U Tuzli je u toku ukрупnjivanje više malih vakufa i izgradnja velikog islamskog centra.

Problemi sa kojima se suočava Vakufska direkcija

- a) Nedonošenje Zakona o restituciji

Obećanja političkih stranaka od prvih demokratskih izbora pa do danas u pogledu donošenja Zakona o resituciji nisu ispunjena. Naprotiv, organi vlasti ne pokazuju želju da će to pitanje u dogleđno vrijeme biti riješeno, a posljednji Nacrt Zakona o denacionalizaciji na nivou države je manjkav iz tri osnovna razloga: 1) predviđa prodaju vakufskih stanova i 2) predviđa resituciju od 1945. godine i 3)

maksimalnu naknadu u novcu u visini od 150.000,00 KM po objektu;

- b) nepostojanje vakufnama i samim time nemogućnost provedbe volje vakifa;
- c) pokušaji uzurpacije preostalih vakufa kroz nove regulacione planove;
- d) nedomaćinski odnos nadležnih institucija u pogledu zaštite vakufa i utroška prihoda u skladu sa vakufnamama;
- e) nedovoljna kadrovska osposobljenost Vakufske direkcije.

Zadaci koji se postavljaju pred institucije

IZ-e u Bosni i Hercegovini u pogledu vakufa

- a) insistiranje na hitnom donošenju zakona o restituciji;
- b) afirmacija vakufa kao posebnog instituta u šerijatskom pravu i animiranje vjernika na uvakufljenje imovine koja na taj način postaje trajno dobro;
- c) davanje značajnijeg mjesta vakufu u nastavnim jedinicama obrazovnih institucija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini;
- d) edukacija uposlenika IZ-e u Bosni i Hercegovini u pogledu vakufa;
- e) insistiranje na doslovnoj primjeni vakufnama gdje god je to moguće;
- f) formiranje posebnih fondova za različite vidove uvakufljenja.

Perspektiva vakufa

Nakon ispunjenja gore navedenih zadataka, pred vakufom se otvaraju velika polja djelovanja i vakuf može i treba da preuzme vodeću ulogu u pogledu finansiranja najvažnijih projekata IZ-e u Bosni i Hercegovini.

Mišljenja sam da se od viška prihoda vakufa te angažmanom novih vakifa može osigurati dobra materijalna pretpostavka za razvoj vakufa po savremenim normama.

U tom smislu bi sve institucije IZ-e u Bosni i Hercegovini u saradnji sa Vakufskom direkcijom trebale da izrade kratkoročne i dugoročne planove revitalizacije vakufa te ustanovljavanja novih vakufa, kako bi se institucije mogle na taj način samofinansirati.

Mustafa Vatrenjak

**ULOGA GAZI HUSREV-BEGOVOG
VAKUFA U RAZVOJU DRUŠTVENE ZAJEDNICE**

“ *Prve temelje današnjem Sarajevu udario je Gazi Ishak-beg kada je kao namjesnik (1440.-1463.) do tada osvojenih krajeva Bosanskoga kraljevstva svojom vakufnamom iz 1462. godine uvakufio objekte koje je izgradio... ”*

ULOGA GAZI HUSREV-BEGOVOG VAKUFA U RAZVOJU DRUŠTVENE ZAJEDNICE

Kada je sultan Mehmed II. sa svojim vojskovođama 1463. godine zauzeo najveće dijelove Bosne i ukinuo Bosansko kraljevstvo, u to vrijeme u ovim krajevima nije bilo razvijenijih urbanih naselja. Gradovi u današnjem smislu te riječi tada u Bosni nisu ni postojali.

Postojalo je stotinjak srednjovjekovnih tvrđava, dvoraca bosanske vlastele i kraljevske familije koje su služile u vojničke svrhe, a u podnožju nekih tvrđava koje su bile na glavnim komunikacijama tek su počela da se formiraju razvijenija naselja.

Osmanke vojskovođe, kao nosioci nove državnosti, bili su zaduženi da se brinu isključivo o upravnim i vojnim prilikama u osvojenim krajevima, ali te iste vojskovođe, vođene islamskim principom da je najbolje dobro djelo ono čije posljedice traju i u budućnosti, ujedno su bili i pozivači uspostavljanja vakûfa. U ovakvoj, urbano nerazvijenoj Bosni, pozvanje vakufa je dobilo svoj puni značaj na svim poljima ljudske aktivnosti. Vakuf je kod nas bio preduvjet za osnivanje raznih vjerskih, obrazovnih, socijalnih, humanitarnih, utilitarnih i privrednih objekata koji su veoma brzo doprinijeli ekonomskom i kulturnom procvatu gradova i obrazovanju stanovništva na cijeloj teritoriji današnje Bosne i Hercegovine. Na ovaj način su postali i razvili se skoro svi naši današnji gradovi, a to se najbolje može sagledati na primjeru razvoja Sarajeva.

Prve temelje današnjem Sarajevu udario je Gazi Ishak-beg kada je kao namjesnik (1440.-1463.) do tada osvojenih krajeva Bosanskoga kraljevstva svojom vakufnamom iz 1462. godine uvakufio objekte koje je izgradio: džamiju sa drvenom munarom; do džamije hamam, prema ulazu u džamiju, preko Miljacke, veliki kameni most; u produžetku mosta, na desnoj obali, veliki karavan-saraj zvan Kolobara; na današnjoj Bentbaši sagradio je musafirhanu, imaret i tekiju. Za održavanje ovog vakufa uvakufio je novoizgrađene dućane i mlinove na okolnim rijekama i potocima. U blizini džamije stajao je i njegov konak, saraj, po kome je do tada mala nastamba Vrhbosna dobila ime Sarajevo ("polje oko saraja").

Ovim prvim vakufom, pored davanja novog imena naselju, udaren je i temelj njegovoj daljnjoj urbanizaciji koja se, kao što vidimo i u vremenu izgradnje do dolaska Gazi Husrev-bega, zasnivala na uvakufljenjima građenih objekata. Neki mladići koji su iz ovih krajeva odvođeni u Carigrad kao adžemi oglani sticali su visoke položaje, a neki su se vraćali i kao namjesnici u kraj iz koga su potekli nastojeći tada da se oduže svome narodu i kraju podizanjem vakufa.

Nakon Gazi Ishak-bega, nekoliko narednih namjesnika su izgradili svaki po jednu džamiju uvakufjavajući pri tome i dućane za održavanje, da bi Skenderpaša, koji je tri puta bio bosanski sandžakbeg, oko 1500. godine Sarajevu ostavio također jedan veliki vakuf. Podigao je jednu tekiju i uz nju imaret i musafirhanu na lijevoj, a karavan-saraj na desnoj obali Miljacke na mjestu gdje se u nju ulijeva Koševski potok. Do ovih zadužbina je doveo i vodu sa Souk-bunara, a jedan rukav Mošćanice je proveo preko Vratnika kroz ulicu Ploču, zatim preko Kovača i Bašćaršije do Miljacke. Ovaj vodovod je opskrbljivao dvanaest javnih česama i više mlinova. Prvu medresu u Sarajevu sagradio je sandžak Firdus-beg (1505.-1512.) na koju i danas podsjeća mahala Medreseta, a prvu apoteku je uvakufio sandžak Junuz-aga (1514.-1515). Na ovaj način je, zahvaljujući uspostavljanju vakufa u vremenu prije dolaska Gazi Husrev-bega, Sarajevo postalo tipična orijentalna kasaba.

Iz Gazi Ishak-begove vakufname se vidi da je najveći dio današnje sarajevske čaršije tada bio neizgrađen. Ovaj slobodni prostor je područje na kojem će, dolaskom Gazi Husrev-bega 1521. godine za sandžak-bega, nastati kod nas najveći vakuf i da se grad toliko razvije da dobije status šehera.

Gazi Husrev-beg i njegovo porijeklo

Gazi Husrev-beg je rođen 1480. godine u Serezu (Egejska Makedonija) gdje mu se otac nalazio kao sandžak-beg. Otac mu, Ferhat-beg bio je rodom iz Bosne vjerovatno iz tada vodeće bosanske familije jer mu je majka bila turska princeza Seldžuka, kćerka sultana Bejazida II., pa je Gazi Husrev-beg po ocu porijeklom iz ovih krajeva, a po majci je vezan za osmansku sultansku familiju. U dubrovačkom arhivu iz 1483. godine zabilježeno je kako Dubrovčani šalju darove Radivoju koji je tada boravio u Trebinju. Radivoj je brat carskog zeta Ferhat-bega, tada već unaprijeđenog u Ferhat-agu, visokog dvorskog službenika. Husrev-beg je još kao malo dijete ostao bez oca, koji je poginuo 1486. godine u bici kod Adene kao vojskovođa Bejazida II. boreći se protiv egipatskog sultana Kaitbaja. Majka mu je također rano umrla i pokopana je u zasebnom turbetu pokraj koga je kasnije podignuto i turbe njenog oca sultana Bejazida II. Husrev-beg je odrastao i odgojen na osmanskome dvoru, a svoje prvo zaduženje dobio je kao diplomat. Dodijeljen je kao pratnja svome daidži, careviću Mehmedu, koji je 1503. godine postavljen za krimskog namjesnika sa sjedištem u gradu Kefi. Kao izaslanik carevića Mehmeda išao je u diplomatsku misiju na ruski dvor. Kako već 1504. godine naprasno umire carević Mehmed, Husrev-beg je iz Kefe premješten za sandžak-bega u pokrajinu Skenderiju sa sjedištem u Skadru.

Poslije Skadra, postavljen je za smederevskog sandžak-bega. Titulu gazije, koja se davala istaknutim osmanskim ratnicima i junacima zbog vojničkih uspjeha i hrabrosti, stekao je prije dolaska u Bosnu 1521. godine, zbog zasluga u osvajanju Beograda. Nakon toga, sultan ga je, na njegovu izričitu molbu, premjestio za bosanskog sandžak-bega.

Gazi Husrev-begov dolazak na stolicu bosanskog sandžak-bega desio se te iste, 1521. godine i uz dva kraća prekida tu je ostao sve do smrti 1541. godine. Za period od dvadeset godina, koliko je kao osmanski namjesnik upravljao Bosnom, Gazi Husrev-beg je udario čvrste temelje budućem Sarajevu, glavnom gradu Bosne i Hercegovine, koji nakon njegove smrti izrasta, izuzimajući Carigrad, u najveći grad evropskog dijela Osmanske države sa oko 50.000 stanovnika. Gazi Husrev-begovo djelo, gledano ne samo u vremenu kada ga je dizao i gradio, imponozantno je kako po svome obimu, tako još više po svojoj višestrukoj namjeni.

Nastanak Gazi Husrev-begovog vakufa

Gazi Husrev-begove vakufname, prva iz 1531. za džamiju, imaret i hanikah, druga iz 1537. za Kuršumliju medresu, kojom prilikom je od ostatka novca nakon izgradnje Kuršumlije kupovinom početnog fonda tada najpoznatijih knjiga praktično uspostavljen i začetak Gazi Husrev-begove biblioteke, i treća iz 1537., kada je uvakufljena dodatna imovina za izdržavanje džamije, predstavljaju dokumente koji čine pravni osnov formiranja Gazi Husrev-begovog vakufa (Vakufa) kao jedne do u detalje organizovane složene ustanove.

U svojim vakufnamama Gazi Husrev-beg je opisao sve odrednice kojima se propisuje funkcionisanje Vakufa ne propuštajući da navede ni pojedine detalje kako bi spriječio da nakon njegovog preseljenja dođe do nepravilnog korištenja uvakufljene imovine ili iskrivljavanja propisanog načina rada Vakufa.

Praveći vakufname na opisani način i formirajući Vakuf, Gazi Husrev-beg je uspostavio trajnu ostavštinu za budućnost bosanskih muslimana i kompletne društvene zajednice. U vakufnamama je detaljno opisano sve što je neophodno za trajno funkcionisanje Vakufa u tōku vremena.

Na prvome mjestu je pobrojana sva imovina Vakufa koja je uvakufljena kada su vakufname pisane. Jedan dio imovine je uvakufljenim sredstvima izgrađen neposredno nakon Gazi Husrev-begovog preseljenja (Bezistan, Tašlihan i Gazi Husrev-begov hamam), a drugi dio imovine, koji je izgrađen nešto kasnije, gradile su mutevellije od prikupljenih sredstava Vakufa (sahat-kula, Morića han, Džulagin han itd.).

Pored detaljnog opisa uvakufljene imovine u vakufnamama su navedene i sve djelatnosti koje treba da se izvršavaju u Vakufu kao i objekti, odn. institucije u kojima su uspostavljene pojedine djelatnosti, i to:

- Džamija i funkcije vezane za nju;
- Hanikah (škola za dervişe) i ibadeti koji se obavljaju u njemu;
- Imaret i musafirhana (humanitarna kuhinja i prenoćište) sa obavezama i načinom rada;
- Medresa i njezine funkcije u oblasti obrazovanja.

Navedene su i opisane sve službe u pobrojanim institucijama. Uvjeti, školska sprema i obrazovanje kandidata za zapošljavanje na pojedinim radnim mjestima opisani su do u detalje.

Određeno je pojedinačno nagrađivanje za svako radno mjesto izraženo u dirhemima (1 dirhem = 3,207 g srebra). Određeni su dodatni vjerski ibadeti koji treba da se obavljaju u džamiji mimo propisanih 5 vakata namaza i opisani na koji način se provode.

Prvom vakufnamom iz 1531. godine za džamiju, imaret i hanikah uspostavljeno je ukupno 75 radnih zaduženja. Na osnovu onoga što je ovdje izloženo može se zaključiti da, ako se Gazi Husrev-begove vakufname analiziraju sa gledišta namjene, odn. cilja uvakufljenja propisanog od strane Vakifa, tada možemo konstatovati da je Gazi Husrev-beg svojim vakufom zaokružio sve najbitnije aktivnosti za razvoj zajednice. Zahvaljujući vakufnamama uspostavljenom jakom pravnom utemeljenju, ovaj vakuf traje u kontinuitetu punih 476 godina i ima, počevši od svoga osnivanja pa do danas, presudan utjecaj na razvoj našeg društva, a što se može sagledati iz pojedinačnog opisa formiranih institucija.

Džamija i funkcije vezane za džamiju

Gazi Husrev-beg je svoje građevine počeo da gradi neposredno nakon Mohačke bitke 1526. godine kada je u ovim krajevima bila velika koncentracija janjičarskih inženjerskih jedinica kojima je pripadao i projektant džamije, tada glavni arhitekt Osmanske države, Perzijanac Adžem Esir Ali. Vjerovatno su zbog toga sve građevine koje su uvakufljene prvom vakufnamom iz 1531. godine, džamija, imaret, hanikah, mekteb i vodovod sa pratećim objektima izgrađene za tadašnje vrijeme u rekordnom roku od četiri godine. Prema običajima velikih vakufa u islamskom svijetu, prvom vakufnamom su zadovoljene potrebe tadašnje zajednice za obavljanjem vjerskih ibadeta u novoizgrađenoj velebnoj džamiji.

Kao tekovinu islamskog načina življenja, veliki graditelj i dobrotvor je posebnu pažnju posvetio vodovodu i odvodu otpadnih voda u Miljacku. On dovodi vodu sa izvora udaljenog sedam kilometara putem cjevovoda od konusnih pečenih glinenih cijevi do šadrvana ispred glavnog ulaza u džamiju, zatim do javnog toaleta izgrađenog izvan džamijskog harema. Kasnije se ovaj vodovod

produžava do avlije Tašli-hana i Ferhadije džamije. U tadašnjem Sarajevu je na ovom vodovodu bilo priključeno četrdeset javnih česama. Interesantno je spomenuti da su iste pečene cijevi ugrađene u tambur džamije ispod kubbeta, kao i ispod dva manja kubbeta iznad džamijskih tetima, čime se postiglo odgovarajuće pojačanje zvuka u unutrašnjosti džamije. Ovakav način pojačanja zvuka se kasnije upotrebljava i na drugim objektima (npr. sahat-kuli).

U okviru prvog uvakufljenja bila je i zgrada mekteba izgrađena na istočnom dijelu harema džamije, koji je bio namijenjen za sticanje početničke vjerske naobrazbe. U mekteb se polazilo sa sedam godina i išlo sve dok dijete nije savladalo učiti i pisati, odn. pravilno učiti Kur'an i napamet iz Kur'ana sve što je potrebno za obavljanje namaza i drugih obreda. Polaznici ovoga mekteba bili su poznati po pravilnom učenju Kur'ana, a čime je ujedno uspostavljen i standard vjerske poduke u drugim mektebima.

Na zaduženjima vezanim za obavljanje ibadeta u Begovoj džamiji vakfijom je propisano da bude angažovano ukupno 35 uposlenika. Za hatibsku, imamsku, mujezinske i druge vjerske ibadete propisano je da se angažuje ukupno šest službenika. Petkom prije džume peterica hafiza lijepoga glasa uče Kur'an (devrihan). Po odredbi Vakufname spomenutih šest službenika i pet učača devrihana treba da budu i džuzhani, a kojih ukupno treba da bude trideset. Ovo znači da se, pored gore opisanih, stalno prisutnih službenika, treba da angažuje još jedan odgovarajući broj džuzhana koji će svakodnevno da dolaze na podne-namaz u Begovu džamiju i zajedno sa spomenutim drugim službenicima učiti hatmu i tevhid Gazi Husrev-begu. Također je za gore opisani mekteb predviđen i jedan muallim i njegov pomoćnik koji će u zgradi mekteba održavati mektebsku nastavu.

Što se tiče broja uposlenih na vjerskim ibadetima u Begovoj džamiji, on je i danas identičan sa odrednicama iz Vakufname. U odnosu na Vakufnamu, razlike postoje u broju službenika zaposlenih na održavanju u džamiji, haremu i ostalim objektima Vakufa s obzirom da su se uvjeti za održavanje u odnosu na vrijeme uvakufljenja bitno promijenili.

Ono što je vezano za ibadete propisane za džamiju, a utjecalo je na društvenu zajednicu jeste način učenja hatmi i tevhida pred duše umrlih. U Begovoj džamiji je postao običaj, u narodu široko prihvaćen, da se naručuje učenje hatmi i tevhida

umrlim na način kako je to propisao Gazi Husrev-beg da se uči nakon njegovog preseljenja.

U prvoj vakufnami je kao ibadet određeno da se jednom godišnje uči i mevlud u Begovoj džamiji. Interesantno je spomenuti da je kod nas ovom vakufnamom mevlud propisan 1531. godine, a da je mevlud preuzet kao zvanična svečanost osmanskog dvora tek sredinom 16. st., čime se na još jednom primjeru potvrđuje vizionarstvo Vakufa. Gazijinom vakfijom uspostavljeno učenje mevluda vjerovatno ima za posljedicu da je učenje mevluda najomiljenija i najčešća svečanost u raznim prilikama kod bosanskih muslimana.

Prema aktuelnoj sistematizaciji, danas je u Gazi Husrev-begovom vakufu stalno uposlono ili ugovorima angažovano ukupno šezdeset šest uposlenika. U periodu turističke sezone Uprava Vakufa angažuje i dvojicu izvršilaca na poslovima prijema turista koji su kao studenti ili svršenci FIN-a kompetentni za davanje objašnjenja kako o historijatu Vakufa, tako i džamije sa pratećim objektima, te o Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini i islamu kao vjeri, a što su česta pitanja posjetilaca.

Može se uočiti da je povećanje broja uposlenih prvenstveno nastalo zbog današnjeg načina gospodarenja imovinom. Nastala je potreba za povećanjem broja uposlenih na čuvanju i održavanju imovine, a također su u 19. st. oformljena i nova radna mjesta (turbedar i muvekkit) koja su nakon toga postala tradicionalna. Funkcija muvekkita je, dakle, uspostavljena početkom 19. stoljeća kada je i izgrađena muvekkithana. Danas su u Vakufu angažovana dva muvekkita od kojih jedan obavlja poslove muvekkita vezane za ranije uspostavljene djelatnosti u prostoriji muvekkithane (izrada takvima), a drugi poslove vezane za održavanje i podešavanje sahatnog mehanizma u Sahat-kuli.

Posao stalnog turbedara je uspostavljen sredinom 19. st. kada je između turbeta bila napravljena prostorija u kojoj je stalno boravio turbedar i čuao, održavao i čistio turbeta. Danas je ovaj posao vezan za angažovanje prema potrebi uglavnom u toku mjeseca ramazana kada turbedar otvara i priprema Gazi Husrev-begovo turbe za svakodnevno učenje hatme Gaziji kao i za druge ibadete koji se obavljaju u ovom turbetu u toku ramazana, a koji su također postali tradicija ovog vakufa.

Hanikah - škola za derviše

Hanikah, koga je Husrev-beg dao sagraditi završen je prije 1531. godine. U Serezu, gdje je Gazi Husrev-beg od svoga oca Ferhat-bega naslijedio imanja, bila je izgrađena tekija halvetijskog reda pa možemo pretpostaviti da je i Gazi Husrev-begov otac bio povezan sa halvetijama. Izgradnjom Hanikaha koga je namijenio za derviše halvetijskog reda, Vakif je omogućio školovanje mladića u znanjima potrebnim za derviše. Naime, kada je Gazija došao u Sarajevo, već su postojale tekije u kojima se obavljao zikir, ali nije postojala škola za derviše, što čini bitnu razliku između hanikaha i tekije. Koliko je šejhova i uleme izišlo iz ovoga rasadnika islamske prosvjete nije zabilježeno, ali je jasno da je ova ustanova ostavila najdublje tragove u obrazovanju u našim krajevima.

U Spomenici Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice Hamdija Kreševljaković za Hanikah navodi: "U njemu nema više ni stalnih derviša, derviški se obredi obavljaju samo četvrtkom iza ikindije. Ovo se desilo tako što su neki šejhovi ujedno bili i muderrisi, pa su predavali više no je od njih vakfija tražila, a tim se hanikah neopazice pretvorio u medresu, u kojoj su softe morale obavljati i derviške obrede, dok napokon nisu prevladali predmeti medrese, a derviški obredi postali sporedni." Danas je Hanikah, nakon izuzetno uspješne restauracije, ponovo zasjao punim sjajem, a dobio je i novu društveno korisnu namjenu jer se koristi kako za potrebe Medrese, tako i za povremene izložbe, prijeme i prezentacije.

Imaret i musafirhana

Prije prvog uvakufljenja na zapadnoj strani od Džamije izgrađena je, kao jedinstven četverougao objekat sa unutrašnjom avlijom, zgrada Imareta, koju danas ovičavaju četiri ulice: Sarači, Gazi Husrev-begova, Mudželiti Veliki i Mali.

Prema islamskim običajima, imaret je kuhinja u kojoj se sprema hrana za siromašne putnike, đake medrese, ali i razne ugledne goste kao i službenike vakufa koji posjeduju imaret. Ovo možemo sagledati i iz slijedećih citata iz obje vakufname:

"Gornja musafirhana određuje se za prebivanje putnika po običaju drugih muslimanskih imareta, naime za ulemu, šejhove, dobre ljude i visoke plemiće,

napokon za siromahe, garibe i miskine. U ovome imaretu kuhat će se svako jutro i večer čorba.“

“Iz ovoga imareta određuje Vakif, da se imade svim službenicima džamije imareta, izim mutevellije, davati dnevno 2 kevčije čorbe i to jedna jutrenja, a druga večernja te četiri hljeba“ (1531.).

“Zatim odredi da se svakomu ko stanuje u medresi: muîdu, učenicima i bevvalu daje od jela što se kuhaju u imaretskoj kuhinji ujutru i uvečer dvije čorbe“ (1537.).

U knjizi *Spomenica Gazi Husrev-begove četiri-stogodišnjice* iz 1932. godine Hamdija Kreševljaković je naveo da je u Imaretu prema vakfiji zaposleno osamnaest službenika i da sa malim izuzetkom ove službe prelaze sa oca na sina.

Današnji izgled objekta Imareta je, nakon mnogobrojnih požara u kome su originalni imaretski objekti često gorjeli i do temelja, dobio oko 1836. godine. Tada je Ahmed Munib-ef. Glođo (umro 1845. godine u izgnanstvu na Kreti), koji je u to vrijeme bio mutevellija, od prikupljenih vakufskih sredstava veoma uspješno obnovio sve izgorjele vakufske građevine i na zapadnoj strani ovog objekta dao da se izgradi zgrada na sprat. Na tome spratu napravljena i prostorija sa mihrabom (današnji lijevi dio sprata kafane “Aeroplan“) u koju je smješten hanikah jer se medresa bila proširila i na zgradu Hanikaha. Funkcija musafirhane u ovim prostorijama ukinuta je nakon austro-ugarske okupacije, tako da možemo konstatovati kako se zbog nagle promjene društveno-političkih odnosa musafirhana nije mogla da pretvori u modernije prenočište humanitarnog tipa. Funkcija Imareta se zadržala do 1943. godine kada je ova kuhinja prestala sa radom zbog ratnih okolnosti i nedostatka sredstava.

Do danas je, od tradicionalnih djelatnosti Imareta koje su ostale u sklopu spomenutih zgrada, jedino opstao javni toalet koji ovaj vakuf kontinuirano održava. Ovaj toalet, koji je ostavio najdublji trag na svijest i opću kulturu društvene zajednice, od naroda je prozvan Begove hâle. Od osnivanja je napajan pitkom vodom, ima osiguran odvod otpadnih voda i besplatno se koristi. Predstavlja nezaobilazan cilj mnogih organizovanih turističkih posjeta koje su, na tako očitom primjeru urbane kulture, popraćene veoma pozitivnim tumačenjima o historijatu naše urbanizacije.

Potrebno je uočiti da se u prvoj vakufnami nakon džamije najveći značaj po broju uposlenika i propisanim im obavezama daje službenicima Imareta sa musafirhanom. Za ovu ustanovu Vakufa i njene djelatnosti predviđena su dvadeset i dva zaposlena koji imaju i svoga starješinu šejhu-l-imate, sa plaćom od 8 drahmi dnevno, pa iz toga možemo da sagledamo veliki značaj koji se ovom vakufnamom daje Imaretu. Kako je zbog značaja funkcije šejhu-l-imate ova služba jedno vrijeme po uspostavljenoj tradiciji bila nasljedna, to je na društvenu zajednicu ostavilo traga tako što je do kraja 19. st. u Sarajevu postojala veoma ugledna porodica Imaretlić.

Zahvaljujući organizovanju i održavanju u okviru Islamske zajednice, dio funkcije Imareta koji se odnosi na ishranu učenika Medrese prešao je u Đulagin dvor, gdje je smještena medresa sa internatom i uspostavljena savremena kuhinja.

Funkciju imareta koja se odnosi na svakodnevnu prehranu "siromaha, gariba i miskina" danas Uprava Vakufa nastoji da ispuni organizovanjem što većeg broja iftara u kuhinji Medrese za vrijeme mjeseca ramazana. Do sada je taj broj iftara za ramazan bio cca 6000, a što preračunato na cijelu godinu daje 20 humanitarnih obroka dnevno.

Medresa i njezine funkcije u oblasti obrazovanja

Nekoliko godina nakon završetka džamije, tačnije 943./1537. godine svojom drugom vakufnamom Gazija određuje 700.000 dirhema za izgradnju medrese naspram glavnog ulaza u svoju džamiju. Na osnovu kaligrafski isklesanog natpisa iznad ulaznih vrata u medresu može se doznati da je bila završena u rekordnom roku od godinu dana jer je na natpisu uklesana 944. hidžretska godina.

Ovom drugom vakufnamom, koja se odnosi kako na izgradnju zgrade Medrese i njeno održavanje, tako i na organizovanje medrese kao ustanove, za rad u Medresi planirane su u tadašnjim uslovima svega tri službe: muderris medrese, muid i bevab. Ovo znači da je u to vrijeme, nakon formiranja Medrese i zaokružavanja svih službi u skladu sa vakufnamama, na poslovima u Gazi Husrevbegovom vakufu bilo uposleno ukupno 78 službenika. Vezano za vakufnamom propisanu službu muida, pomoćnika muderrisa Medrese, u Sarajevu je donedavno postojala veoma ugledna kadijska porodica Muidović.

Kako je danas Gazi Husrev-begova medresa moderna srednjoškolska ustanova sa kompletnim nastavnim kadrom i predmetima koji daju zakonom propisano srednjoškolsko obrazovanje, to je današnja Gazi Husrev-begova medresa najbolji primjer utjecaja jedne vakfijom uspostavljene ustanove na razvoj društvene zajednice. Ova vakufnama za medresu je u svojim odrednicama upravo nalagala da se nastavni program osavremenjava prateći duh vremena i prilike. U ovoj vakufnami je napisano:

“Neka im muderris predaje tefsir, hadis, ahkjam, usul, meani ve bejan, kjelam i ostalo što bude iziskivao običaj (urf) i mjesto (mekam)”.

Gazijina medresa je u doba formiranja i praktično sve do austro-ugarske okupacije bila jedinstvena školska ustanova na Balkanu i po rangu joj nije bilo premca sve do samog Carigrada, jer je po tadašnjem programu spadala u više škole. To se vidi i iz naredbe bosanskog valije Jegen Mehmed-paše kada naređuje da kandidat za šerijatskog sudiju mora da ima završenu “Husreviju medresu”.

U njoj se, kao i u drugim medresama velikih islamskih gradova, učilo po tradicionalnom sistemu, metodama i rasporedu koji je bio primjenjivan kod većine islamskih naroda. Neki su svršenci ove medrese odlazili i na daljnje studije u veće islamske centre, obično Istanbul ili Kairo, a odatle su se vraćali kao najviši alimi, koji su se zatim posvećivali obrazovanju sredine iz koje su potekli. Zbog toga se danas Kuršumlija medresa sa pravom može smatrati pretečom razvoja nekih disciplina na današnjem Pravnom fakultetu, disciplina na Katedri za izučavanje orijentalnih jezika, kao i direktnim preduvjetom za nastanak i razvoj Fakulteta islamskih nauka.

Nastanak i razvoj Biblioteke

Gazi Husrev-begova biblioteka je praktično osnovana istom vakufnamom kojom je osnovana i Medresa. U vakfiji za Medresu od 943./1537. godine Vakif je uvakufio 700.000 dirhema i odredio da se za 400.000 dirhema sagradi medresa, a da se ostatak od 300.000 dirhema izdaje pod rebah i da se od toga prihoda održava Medresa. S obzirom da je suma od 400.000 dirhema bila više nego dovoljna za izgradnju medrese (1 dirhem=3,2 grama srebra, a srebro je nekada imalo daleko veću vrijednost nego danas), to se u ovoj vakfiji dalje nalaže:

“Što preteče od troškova za izgradnju, neka se za to kupi dobrih knjiga, koje će se upotrebljavati u spomenutoj medresi, da se njima koristi ko ih bude čitao i da iz njih prepisuju oni koji se bave naukom.”

Od toga vremena pa sve do 1863. godine Biblioteka je služila potrebama Medrese i Hanikaha da bi se za vrijeme namjesnikovanja Topal Osman-paše 1863. godine, na njegovu inicijativu, prenijela u novodograđenu prostoriju ispod munare Begove džamije dimenzija 7x5 metara. Tom prilikom je napravljen i pečat Biblioteke sa urezanom 1280. hižretskom godinom kojim su opečaćeni svi materijali. U Gazi Husrev-begovom vakufu je tada osnovano novo radno mjesto bibliotekara, a kasnije mu je pridodat i pomoćnik. Na ovaj način je Gazi Husrev-begova biblioteka postala javna ustanova, dostupna svim građanima, odnosno široj društvenoj zajednici. Važno je napomenuti da je plemeniti Vakif ponovo svojom ličnom inicijativom dao i smjernice za način prikupljanja rukopisa. Naime, bez obzira na mnogobrojne i velike požare koji su uništili prvobitni fond, u Biblioteci postoji nekoliko uvakufljenih primjeraka rukopisnih knjiga sa bilješkama da ih je uvakufio Husrev-beg sin Ferhat-begov.

Formiranjem javne biblioteke 1863. godine odmah se otpočelo sa objedinjavanjem i drugih uvakufljenih knjiga na jednome mjestu. Tako su, odmah nakon dobivanja javnog statusa, u biblioteku smještene i uvakufljene knjige kadija Muhammeda Baki-ef. Džine i Saliha Izeta-ef. Hromića. Za ove knjige je napravljen pečat sa istom 1280. hidžretskom godinom, a sa imenima vakufa kojima pripadaju. Zbog regulacije obale Miljacke 1897. godine kod Ćumurije ćuprije porušena je velika kamena zgrada biblioteke Abdulaha-ef. Kantamirije uvakufljena 1188./1774. godine. Knjige iz ove biblioteke su prenesene u Gazi Husrev-begovu i označene njenim pečatom sa kataloškom naznakom iz koje biblioteke potiču, nakon čega je ovakav način registracije sabranih djela i rukopisa postao uobičajen.

Veliko literarno obogaćenje biblioteke nastalo je 1910. godine kada se ispred Careve džamije gradila zgrada Ulema medžlisa. Tada je u haremu ove džamije srušena šestougaona zgrada pod kubbetom u kojoj je bila smještena biblioteka koju je 1173./1759. godine osnovao Osman Šuhdi-ef. Bjelopoljac. Veliki značaj preuzete bibliotetske građe je što su, pored knjiga Šuhdi-efendije tu bili smješteni i sidžili sarajevskog Šerijatskog suda, od kojih je najstariji iz 959./1552. godine. Pored ovoga, najznačajnija uvakufljenja u prvoj polovini 20. st. bila su: 1902. godine kada

su u Sokolovićima kod Višegrada pronađena 23 džuzi Kur'ana Mehmed-paše Sokolovića, a nakon što je 1928. godine izumrla muška loza porodice Dženetić, preuzeta je i biblioteka evladijet vakufa Mustaj-bega Dženetića. Značajna obnova Biblioteke je bila i 1931. godine nakon smrti Muhammeda Enveri-ef. Kadića, kada je, pored rijetkih štampanih knjiga i kompletnih godišnjaka svih časopisa štampanih do tada u Bosni i Hercegovini, dobijena i hronika historijskih događaja od dolaska Osmanlija na Balkan pa sve do 1918. godine, a koju je pisao sam Kadić. Tada su prostorije Biblioteke pored munare Džamije postale pretijesne pa je Kadićeva biblioteka bila smještena u jednoj sobi Medrese dok se kompletna Biblioteka nije prenijela u lijevo krilo zgrade Ulema medžlisa u haremu Careve džamije.

Proces objedinjavanja najvažnijih rukopisa u Gazi Husrev-begovoj biblioteci nastavio se i u toku Drugog svjetskog rata kada su otkupljene dvije vrijedne biblioteke: Handžića i Hatibovića. Godine 1941. iz Elči Ibrahim-pašine biblioteke iz Travnika preneseno je 300 vrijednih rukopisa, a nakon rata je 1950. godine prenesena iz Mostara vrijedna Karađoz-begova biblioteka.

Sakupljanje bibliotetske građe kontinuirano se odvija sve do danas. Kao što iz navedenih primjera vidimo, Gazi Husrev-begova biblioteka je u toku vremena bila sabirna matica zahvaljujući kojoj su se sačuvale i druge značajne biblioteke i vrijedna djela u posjedu pojedinaca koja bi inače bestragom nestala. Historijat ove biblioteke je najeklatantniji primjer utjecaja jedne vizionarske ideje izražene prilikom pisanja vakfije za medresu, na osnovu koje je prvo nastala biblioteka za potrebe Medrese i Hanikaha, ali i "da iz njih prepisuju oni koji se bave naukom." Na opisan način je u proteklih 470 godina, zahvaljujući ideji Vakifa i učešću kompletne društvene zajednice, nastala jedna od najznačajnijih biblioteka orijentalnih rukopisa u svijetu.

Vakufska bolnica (Hastahana)

Pred kraj osmanske uprave, od sredstava Gazi Husrev-begovog vakufa izgrađena su dva objekta Hastahane, odnosno vakufske bolnice, na uglu ulica Halilbašića i Nadmlini. Ovi objekti su 1972. godine proglašeni jedinstvenim spomenikom kulture kao prvi objekti takve namjene u našim krajevima.

Gradski zavod za zaštitu i uređenje spomenika kulture u Sarajevu u obrazloženju Rješenja koje je potpisao tadašnji direktor Zavoda Alija Bejtić je, između ostalog, napisao:

“Vrijednost ovoga objekta kao spomenika kulture nalazi se ne samo u značaju specifične arhitekture epohe u kojoj je građen (tlocrtno rješenje), već i u istorijskoj činjenici da je to prva bolnica na tlu Bosne i Hercegovine, koja je predstavljala osnovu zdravstvene zaštite u drugoj polovini XIX vijeka i organizovani medicinski rad evropske orijentacije. Interes zajednice da objekat stavi pod zaštitu nalazi se u toj istorijskoj činjenici.”

Danas je veći objekat u potpuno ruševnom stanju i potrebno je izvršiti temeljitu obnovu, a drugi, manji objekat je moguće renovirati. S obzirom da se radi o objektima u kojima je, nakon izgradnje, organizovana prva bolnica, oni spadaju u vakufe humanitarnog, a ne privrednoga karaktera. JU Zavod za hitnu medicinsku pomoć Kantona Sarajevo je predložio da se uradi takva restauracija koja bi omogućila da se objekat ponovo stavi u funkciju zdravstvenih potreba. Zbog prijekne potrebe za jednim punktom hitne medicinske pomoći na području Općine Stari Grad, Rijaset IZ-e, Vakufska direkcija i Uprava Gazi Husrev-begovog vakufa su podržali inicijativu da se objekti ranije Hastahane obnove i revitaliziraju na takav način da se mogu ustupiti na korištenje ovom zavodu.

Vakufski objekti privrednoga karaktera

Gazi Husrev-beg je u svojim vakufnamama predvidio da izdržavanje osnovnih hajrata Vakufa (džamija, hanikah, imaret, musafirhana, medresa i biblioteka) bude finansirano osim iz tada uvakufljenog novca, za koji je propisao kako da se koristi i kome da se pozajmljuje, i iz direktnih novčanih prihoda Vakufa. Ovaj prihod treba da se ostvaruje od imovine koja je i uvakufljena u svrhu ostvarivanja prihoda, dakle od imovine kojoj je već tada određen isključivo privredni karakter.

Vakif zbog toga podiže brojne dućane u neposrednoj blizini svoje džamije u kojima stotine vještih ruku kuju, šiju, vezu i trguju. Sarajevo se time pretvara u bučnu trgovačko-zanatsku košnicu i čuveno tržište u koje svakodnevno stižu bogate trgovačke karavane koje odnose i donose robu, sirovine i gotove proizvode.

Također je predviđeno da se ova imovina pravilnim održavanjem i dobrim upravljanjem stalno oplođuje i povećava. Zbog toga je u vakfijama detaljno opisan način upravljanja Vakufom kao i nadležnosti šerijatskog suda i predstavnika vlasti.

Poznato je da je Gazi Husrev-beg za izdržavanje vakufnamama ustanovljenih hajrata, pored ogromnog imetka koga je lično u Bosni posjedovao i onoga koga je naslijedio od oca Ferhat-bega u Egejskoj Makedoniji, od sultana Sulejmana zatražio da uvakufi i neka državna zemljišta (erdu-l-emirije) koja su mu kao hâs u Bosni bila data na uživanje. Mulknamom sultana Sulejmana ova zemljišta su mu upisana u mulk da bi ih kao svoje vlasništvo mogao uvakufiti radi ostvarivanja dodatne dobiti za izdržavanje hajrâtâ. Na taj način su ogromni zemljišni prostori u Bosni pridodati imetku Vakifa radi uvakufljenja. Ovu mulknâmu potvrdili su i svi nasljednici sultana Sulejmana.

Ubrzo nakon Gazi Husrev-begove smrti, mutevellije koje su dalje upravljale Vakufom, u prvo vrijeme od uvakufljenog novca, a zatim od vakufskih prihoda, završavaju građevine koje su očito bile planirane od strane samog Vakifa. Tako je neposredno nakon Gazi Husrev-begove smrti završen Gazi Husrev-begov bezistan i Tašlihan, koji se pretvaraju u nadaleko poznat trgovački centar, a malo iza toga i hamam, koji je na dobrobit svih stanovnika Sarajeva bio u upotrebi sve do 1914. godine. Kroz daljnju historiju Uprava vakufa, kako joj je to vakfijama i naloženo, sama planira unaprjeđenje i razvoj Vakufa.

Drugi objekti privrednoga karaktera koji su razvojem Vakufa izgrađeni do kraja osmanskog perioda bili su otkupljeni od drugih vlasnika kao što su: Ikindži jeni han (Džulagin han), Morića han, Kolluk han (Hotel Stari Grad), han između ulica Kračule i Telali. Objekti privrednoga karaktera koji su stečeni u vlasništvo od dolaska Austro-ugarske monarhije do početka Drugog svjetskog rata su: Gazi Husrev-begova palata, palata u pseudomaurskom stilu u ulici Kulina bana, poslovno-stambena zgrada na uglu ulica Mula Mustafe Bašeskije i Edhema Mulabdića, poslovno-stambena zgrada na uglu ulica Kulovića i Branilaca Sarajeva i stambena zgrada u ulici Sime Milutinovića. Jasno je da su pobrojani objekti, s obzirom da se svi nalaze u strogom centru Sarajeva i imaju poslovni i djelimično stambeni karakter, bitno utjecali na razvoj odnosa između Vakufa i društvene zajednice kao cjeline.

U ovom periodu je Vakuf svojim sredstvima izgradio na mjestu Džulaginog hana zgradu mekteba, koja je useljena 1897. godine. Duž ulice Mula Mustafe Bašeskije 1931.-1932. godine izgrađeno je još jedno krilo ove velike zgrade. Danas je u ovim zgradama nakon niza restauracija smještena Gazi Husrev-begova medresa sa internatom. Također je izgrađena i nova zgrada mekteba u ulici Čemerlina u kojoj je danas smješten dio Fakulteta islamskih nauka.

Restitucija kao preduvjet razvoja vakufa i društvene zajednice

Iz svega što je izloženo u prethodnim poglavljima može se konstatovati da je pitanje svih pitanja za reintegraciju i daljnji ekonomski napredak ovoga kao i svih drugih vakufa provođenje restitucije oduzete imovine, ali restitucije koja bi se bazirala na standardima usvojenim u svijetu. Ovo znači da, ukoliko oduzeta imovina fizički postoji, tada treba da se izvrši povrat te imovine ranijem vlasniku osim u izuzetnim slučajevima kada bi povratom bili narušeni vitalni interesi države, kada izvorni vlasnik treba da dobije pravičnu novčanu ili odgovarajuću naturalnu kompenzaciju.

Gazi Husrev-begovom vakufu je u periodu od 1918. do 1958. godine oduzeta ogromna imovina koja se po svome karakteru može podijeliti na stambeno-poslovne objekte i dućane u Sarajevu i na zemljišno-šumski posjed u predjelu između Tešnja, Teslića i Doboja.

Zemljišno-šumski posjed

Iz referata koji je povodom proslave četiristogodišnjice Gazi Husrev-begovog vakufa 1932. godine održao vakufski šumski referent, ing. Aleksandar Vundsam, citiram slijedeće:

“Današnji posjed iznaša prema gruntovnici 151.700 dunuma i 470 m² od čega otpada: na šume 141.709 dun. i 167m²; na pašnjake, oranice, bašče i na neproduktivno zemljište 9.991 dun. i 306m², a prema tome je taj vakuf najveći privatni posjednik, ne samo u Drinskoj banovini, nego uopće na čitavom području Bosne i Hercegovine (...) Stručna uprava u vakufskim šumama vođena je do konca godine 1930. po državnim šumskim organima sreskog načelstva u Tešnju, a tek

na osnovi novog zakona o šumama osnovana je samostalna vakufska šumska uprava sa sjedištem u Tedinom hanu i sa privatnim šumarskim osobljem. (...) Agrarne operacije oko ustupa vakufskog zemljišta po zakonu o beglucima nisu još zaključene, dosada likvidirana otkupnina, koju je vakuf iz ovoga naslova naplatio od države u formi beglučkih obligacija, iznaša nominalnu vrijednost od din. 5,838.500, što osigurava godišnji 6 % prihod od din 350.250.“

Gazi Husrev-begovom vakufu je u periodu 1918.-1933., tadašnjom agrarnom reformom, oduzet ogroman dio opisanog posjeda. Gore naveda ukupna suma potraživanja koja je određena do 1932. godine, kao i kasnije izdati vrijednosni papiri, praktično nikada nisu naplaćeni. Iz gornjeg citata vidimo da je 1932. godine, kada još nije bila određena ukupna otkupnina jer je ukupni iznos određen tek u godinama nakon donošenja posljednjeg zakona iz 1933. godine, Vakuf potraživao 5,838.500 vrijednosnih papira sa godišnjom kamatom od 350.250 din. U to doba je zlatnik od 6,45 grama zlata vrijedio 300 din, što, pretvoreno u zlato, daje godišnju kamatu od $350.250/300=1.167$ zlatnika.

U dokumentaciji Uprave Gazi Husrev-begovog vakufa postoji potvrda Državne investicione banke FNRJ, Direkcija za dugove, uvedena pod brojem V-39871/3643, od 11. augusta 1947. godine kojom se potvrđuje Upravi Gazi Husrev-begovog vakufa da je ova banka zaprimila vrijednosne papire u iznosu od predratnih 13,895.500 DIN. Pretvoreno u zlato, to daje iznos od 46.318 spomenutih zlatnika, a što po aktuelnoj vrijednosti zlata iznosi 10.189.960 KM.

Na osnovu “Agrarnog zakona“ bilo je predviđeno da se isplata obavlja u narednih 50 godina sve dok se ne završi sa odobrenim iznosom otplate. Nažalost, aktualnim konceptom državnog Zakona o restituciji su obligacije kao neizmirena potraživanja izbačene iz ovog zakona. S obzirom da ovakva potraživanja nisu ni predmet sukcesije imovine iza SFRJ, ovim postupkom, koji je zasnovan isključivo na političkoj odluci, stvorila se pravna situacija u kojoj takve neizmirene obaveze današnje države kao sukcesora ranije za područje Bosne i Hercegovine treba da nepovratno propadnu.

Obaveza Gazi Husrev-begovog vakufa je da ukazuje na ovu nepravilnost zbog toga što potražuje veliki iznos nenaplaćenih obligacija, a i zbog toga što su do ovog posljednjeg zakona svi raniji prijedlozi zakona o restituciji, i to u oba entiteta, priznavali obligacije kao pravno utemeljenu obavezu i predviđali finansijsku

kompenzaciju. Uvrštavanjem obligacija u restituciju konačno bi se riješio pravni problem otkupa koji je započeo, u kome je jedna strana uknjižila zemljište u vlasništvo, dok druga strana nikada nije naplatila predviđenu kompenzaciju. Čak se u aktualnom Prijedlogu Zakona o denacionalizaciji predviđa i dodatna diskriminacija u odnosu na ranije vlasnike tako što je ovim zakonom predviđeno da se zemlja koja je opisanom agrarnom reformom oduzeta ranijim vlasnicima (vakufima i nekim posjednicima) i podijeljena zemljoradnicima, a zatim 1946. godine, socijalističkom agrarnom reformom, od zemljoradnika oduzete površine iznad 10 hektara, sada te oduzete površine vraćaju zemljoradnicima, a raniji vlasnici nemaju pravo da naplate propisana obeštećenja.

Što se tiče dijela posjeda koji je oduzet agrarnom reformom iz 1945./46. godine u površini od cca 35 hiljada dunuma, to je imovina koju Vakuf danas potražuje u naturalnom obliku. Najveći dio ovog posjeda (općine Doboj i Teslić) danas koriste JP Srpske šume i potpuno je neizvjesno da li će konceptom predstojećeg državnog zakona o restituciji ovakva imovina da se vraća izvornim vlasnicima ukoliko je u kontinuitetu koriste javna preduzeća.

Pribavljanjem dokumentacije za ovaj zemljišni posjed konstatovali smo da je Rješenjem o agrarnoj reformi iz 1945. godine izuzeto od oduzimanja, odnosno ostavljeno u vlasništvu Vakufa 300 dunuma šume za izdržavanje Begove džamije. Međutim, ovaj neoduzeti dio posjeda koji se nalazi u Općini Doboj nikada nije predat na upravljanje Vakufu. Od tada do danas je cca 50% površine uzurpirano od privatnih lica i na njih kao korisnike uknjiženo u katastar, a cca 50 % površine koriste JP Srpske šume.

Dio ovoga posjeda koji je u općini Tešanj uglavnom predstavlja obradivo zemljište i koristi ga domaće stanovništvo koje je upisano kao katastarski posjednik, a Gazi Husrev-begov vakuf se u gruntovnim knjigama još vodi kao vlasnik s obzirom da je zemljište izvan gradskog područja i nije nacionalizovano 1958. godine. Aktualne probleme uzurpacija ovakvog vakufskog zemljišta zbog izgradnje velikoga broja kuća i drugih objekata u području oko Tešnja rješavano je priznavanjem uzurpacija na bazi dosjlosti i to na površinama zemljišta koje zauzimaju kuće i okućnice, a za preostale neizgrađene zemljišne površine koje stanovništvo obrađuje očekujemo da se rješenje definiše u okviru restitucije.

Imovina oduzeta u Sarajevu

U Sarajevu je Gazi Husrev-begovom vakufu 1958. godine Zakonom o nacionalizaciji poslovno-stambenih zgrada i građevinskog zemljišta oduzeto:

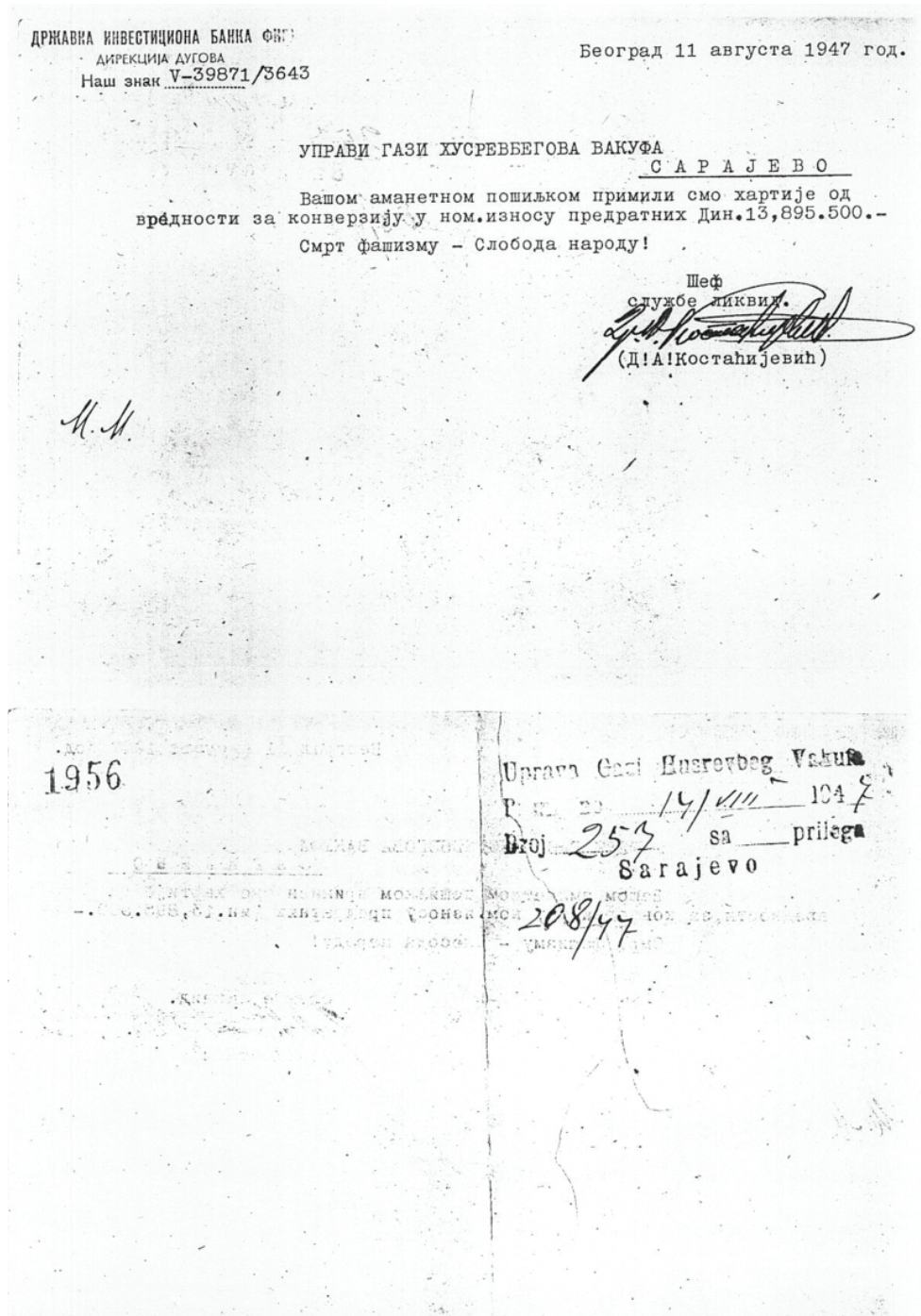
- poslovnog prostora 9.948 m²
- stambenog prostora 9.476 m²
- građevinskog zemljišta 8.885 m²

Oduzeta imovina se nalazi u ulicama oko Begove džamije i njenoj neposrednoj okolini kao i u dijelu centra Grada koji je izgrađen u austro-ugarskom periodu.

Posljednjih godina su dijelovi nekih nacionalizovanih objekata od strane Općine dati na korišćenje Vakufu s obzirom da su oslobođeni od dosadašnjih korisnika. Na ovaj način u Gazi Husrev-begovoj palati Vakuf koristi samo dio prizemlja koji smo adaptirali i izdali za robnu kuću Terranova. U poslovno-stambenoj zgradi u Kulovića ulici Vakuf izdaje kompletno prizemlje, nakon adaptacije i stan na prvom spratu. Preuzet je i objekat ranijeg hotela "Stari Grad" koji je nakon temeljite adaptacije iznajmljen raznim zakupcima.

Kod nacionalizovanih stambeno-poslovnih objekata u predstojećem procesu restitucije nema nikakvih zapreka da se vrate u vlasništvo Vakufa zajedno sa stanovima, onako kako su i nacionalizovani. Kako se objekti Gazi Husrev-begovog vakufa nalaze u strogom centru Sarajeva, svi stanovi u ovim objektima se praktično mogu smatrati poslovnim prostorima. Neki od ovih stanova su već registrovani na poslovne djelatnosti tako da bi bilo kakva nadoknada sa zamjenskim stanovima bila na štetu Gazi Husrev-begovog vakufa. Dobivanjem zamjenske imovine na nekom drugom mjestu praktično bi se onemogućila potencijalna poslovna perspektiva Gazi Husrev-begovog vakufa, koja realno postoji ukoliko bi se provela zakonom predviđena naturalna restitucija. Kod ovakvog rješenja restitucije današnji stanari u nacionalizovanim stanovima bi mogli da ostanu stanovati kao zaštićena kategorija stanara (bez plaćanja ekonomske kirije) sve dok im država ne osigura adekvatne zamjenske stanove.

Što se tiče poslovnih objekata ili pojedinačnih dućana izgrađenih u osmanskom vremenu, potrebno je uočiti da su, pored imovine kojom je u potpunosti gospodario Vakuf, postojali i specifikumi u ugovornim odnosima između Vakufa i zakupaca. S obzirom na ranije spomenute mnogobrojne požare

koji su uništavali vakufsku imovinu, Vakuf je izgorjele objekte, u nedostatku vakufskih obrtnih sredstava, često davao pod idžaretejn zakup kroz koji je zakupac svojim sredstvima revitalizirao već postojeći stradali objekat. Vakuf je ostajao vlasnik objekta i iznajmljivao ga zakupcu, ali u ovakvom slučaju sa mogućnošću nasljeđivanja zakupnog odnosa od strane članova porodice zakupca.

Isto tako je Vakuf u nedostatku sredstava za investicije svoje prazne parcele davao pod mukata zakup, kod koga je zakupac plaćao, obično jednom godišnje, ugovorenu zakupninu samo za zemljište, a postajao je vlasnik izgrađenog objekta koga je nasljeđivala njegova porodica kao svoju imovinu izgrađenu na vakufskom zemljištu.

Objašnjeni odnosi zakupa su morali da imaju svoj kontinuitet, što je danas zbog minulih ratova na ovim prostorima kao i rušenja dijelova sarajevske čaršije u socijalističkom periodu, kod imovine Gazi Husrev-begovog vakufa veoma rijedak slučaj. Zadržali su se samo pojedinačni slučajevi ranijih mukâtâ i to uglavnom kod nasljednika starih zakupaca koji, zbog nasljeđivanja porodičnog zanatstva koje se razvilo upravo zahvaljujući trajnom zakupnom odnosu sa Vakufom, u kontinuitetu koriste svoje objekte. U ovakvim slučajevima Vakuf u procesu restitucije očekuje takvo rješenje koje će omogućiti ponovno izdavanje neotuđivog vakufskog zemljišta.

Na ranije opisani način su mnogobrojni idžaretejn zakupi u Gazi Husrev-begovom bezistanu prekinuti uoči i u toku Drugog svjetskog rata, a više se sa istim zakupcima nikada nisu ni uspostavljali, tako da je od strane starih zakupaca odavno prestao da postoji kontinuitet korišćenja prostorâ. Poslije Drugog svjetskog rata socijalistička vlast je renovirala bezistan i predala ga na korišćenje društvenom preduzeću. Nakon agresije 1992.-1995. godine, Gazi Husrev-begov vakuf je u kooperaciji sa Općinom Stari Grad kao izvorni vlasnik objekta renovirao unutrašnjost i napravio nove poslovne prostore. Ugovorom o zajedničkoj investiciji predviđeno je da Općina svojih 50% ulaganja naplati kroz višegodišnje iznajmljivanje jedne strane bezistana tako da provođenje restitucije kod bezistana praktično treba da bude preuzimanje u posjed kompletnog objekta bez ikakve hipoteke.

Vakuf također nastoji da revitalizira ranije vakufske objekte koji su potpuno nestali ili su u ruševnom stanju, pa je danas Vakufu praktično ostalo samo nacionalizovano zemljište koje kroz restituciju potražuje. Naime, vakuf pokušava da nađe potencijalne investitore sa kojima bi se sklopili povoljni ugovori kroz koje bi se novoizgrađena imovina ili njen odgovarajući dio zadržala u vlasništvu Vakufa. Na ovaj način je napravljen ugovor za obnovu Tašli-hana. Vakufu je od nekadašnjeg Tašli-hana danas ostao dio placa koji je zauzimao ovaj objekat i koji je još nacionalizovan. Uz saglasnost Rijaseta Islamske zajednice, Vakufska direkcija i Uprava Gazi Husrev-begovog vakufa su potpisale ugovor po kome u sklopu revitalizacije i obnove hotela Evropa novi vlasnik hotela treba da, nakon izgradnje garaže u suterenu vakufskog zemljišta, na mjestu nekadašnjeg istočnog dijela Tašli-hana izgradi poslovni objekat. Nakon ove izgradnje Gazi Husrev-begov vakuf treba da dobije u vlasništvo 50 % izgrađenog objekta.

Zaključak

Kada je 28. maja 1463. godine na Milodraževu polju sultan Mehmed II. el-Fatih bosanskim franjevcima izdao svoju čuvenu Ahdnamu u kojoj im garantuje slobodu vjeroispovijesti i pravo na imovinu, praktično je potvrđen karakter multireligijskog bosanskog društva od strane samog osmanskog sultana. Povod za izdavanje ahdname bila je izjava franjevca Fra Anđela Zviznovića koji je, nakon što je istupio pred sultana, rekao: "Narod se iseli iz Bosne, a šta će ti zemlja bez naroda?"

Isto tako, i ličnost takvog formata i duha kakva je bio Gazi Husrev-beg, nije mogao biti drugačiji ni prema pripadnicima drugih vjera kada je pravio svoje zadužbine. Njegova tolerancija i širina najbolje se ogleda u događanjima za vrijeme njegovog upravljanja.

Stara pravoslavna crkva u Sarajevu, nekoliko stotina koraka udaljena od njegove monumentalne džamije, gradi se u njegovo vrijeme. Ova crkva i škola u sklopu crkve spominju se već 1539. godine. U isto se vrijeme obnavljaju franjevački samostani u Visokom i Fojnici, dok u sarajevskom kvartu Latinluk, nedaleko od njegove džamije, već postoji katolička bogomolja.

U vremenu iza Gazi Husrev-bega, pored opisanog utjecaja vjerskih i edukativnih institucija na razvoj zajednice, objekti Vakufa privrednoga karaktera imali su nemjerljiv utjecaj na razvoj društva u smislu uspostavljanja zajedničkog života i dobrih međukonfesionalnih odnosa.

Tako je nakon velikog sarajevskog požara izazvanog upadom Eugena Savojskog (1697. godine), kada je zbog podmetnutog požara u Tašli-hanu izgorio i susjedni kvart Latinluk, gotovo sve katoličko stanovništvo Latinluka otišlo sa austrijskom vojskom. Od tada ovo naselje poprima karakter pravoslavne četvrti. Tašli-han i Gazi Husrev-begov bezistan su zatim, 1832. godine, pretrpjeli najveći požar kada su potpuno istopljene olovne krovove koji su nakon toga uz ogromna ulaganja obnovljeni. Vakuf je tada sredstva za obnovu prikupljao od bogatih trgovaca koji su, kako je ranije objašnjeno, po pravnom odnosu mukate postajali vlasnici novoizgrađenih poslovnih prostorija na vakufskom zemljištu za koje su plaćali zakupninu. Na ovaj način se u Tašli-hanu formirala veletrgovačka elita od muslimanskih, ali i od hrišćanskih porodica. Alija Bejtić za taj period u svome radu "Mali urbanizam Sarajeva" za Latinluk i Tašli-han kaže slijedeće:

"Već u prošlom vijeku, upravo 1841. godine tu je bilo 90 kuća hrišćana, a usto u sobama susjednog Tašlihana stanovala su 44 samca hrišćanina, koji su u prošlom vijeku stvorili onu posebnu, tašlihansku politiku u čaršiji i čitavom gradu."

Morića han je još jedan vakufski objekat koji je tokom svoje historije kontinuirano utjecao na društvenu zajednicu. Na spratu hana bile su musafirске sobe, ali i jedna velika prostorija kao zajednički prostor za razgovore uz kahvu. U ovoj kahvani su se često odvijali sastanci sarajevskih prvaka kao i skupštine sarajevskih obrtnika, te je kahvana Morića hana postala toliko značajna da je ušla i u sevdalinku. Organizatori otpora protiv austro-ugarske okupacije održavali su svoje sastanke i prikupljali dobrovoljne priloge u Morića hanu. Danas je Morića han poslovno-trgovački centar Gazi Husrev-begovog vakufa. Uprava Vakufa je nastojala da iznajmi prostore ovog objekta za takve poslovne djelatnosti koje se po svojoj funkciji uklapaju u historijski ambijent i daju mu novu dinamiku.

Dolaskom prvih Jevreja u Sarajevo 1566. godine, zajednica se počinje dodatno razvijati. Statistika pokazuje da su 350 godina nakon svoga dolaska Jevreji u velikom procentu zakupci imovine Gazi Husrev-begovog vakufa zajedno sa pripadnicima islamske, pravoslavne i katoličke vjere. Može se zaključiti da je ovaj

vakuf od svoga nastanka do danas uvijek predstavljao dobrobit svih stanovnika Grada i šire zajednice i da su vakufske objekte izuzev vjerskih, ravnopravno koristili svi građani bez obzira na njihovu konfesionalnu pripadnost.

Gazi Husrev-beg je svojim vakufom i svojim primjerom upravljanja povjerenom mu pokrajinom uspostavio privredne i duhovne temelje naše zajednice koji su kroz vrijeme koje je proteklo postali Gazijina ostavština u naslijeđu bosanskohercegovačkog društva kao cjeline. Ovaj vakuf je veoma jasno potvrdio ono što je Gazi Husrev-beg u svojoj vakufnami iz 1531. godine, između ostalog, napisao:

“Dok je svijeta i vijeka, korist vakufa ne prestaje niti se njegovo djelovanje do Sudnjega dana završava.”

Literatura

1. Begović, Mehmed, *Vakufi u Jugoslaviji*, Naučno delo, Beograd, 1963.
2. Bejtić, Alija, "Uloga vakufa u izgradnji i razvitku naših gradova", *Narodna uzdanica*, 1944.
3. Bejtić, Alija, "Mali urbanizam Sarajeva", feljton u *Oslobođenju*, 1974.
4. Emin, D. M., "Gazi Husrev-begova medresa", *Novi behar*, 1930.
5. Gujić, Kasim, "Pad Bosne i Hercegovine pod tursku vlast", *Novi behar*, 1929.
6. Hrvačić, Esad, *Vakuf - trajno dobro*, El-Kalem, 2001.
7. Kreševljaković, Hamdija, "Sarajevo od Isabega do Husrevbega", *Novi behar*, 1930.
8. Muftić, Hazim, "O ulozi našega vakufa", *Narodna uzdanica*, 1944.
9. Mulabdić, Hajrudin M., *Institucija vakufa u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 2001.
10. Spaho, Fehim, "Gazi Husrev-begova knjižnica", *Novi behar*, 1930.
11. Šabanović, Hazim, *Gazi Husrev-begova biblioteka - pet stoljeća u misiji bošnjačke kulture*, El-Kalem, 2000.
12. Vatrenjak, Mustafa, interne brošure Gazi Husrev-begovog vakufa: Restitucija ili skriveno lice istine, 2003.; Gazi Husrev-begov vakuf, 2004.; Gazi Husrev-begov vakuf - opis poslova, 2006.

— |

| —

—

— |

| —

Mirza Muhasilović

**PRIJEDLOG CILJEVA I AKTIVNOSTI
NA PLANU UNAPRJEĐENJA I RAZVOJA VAKUFA**

“ Potrebno je osnovati pet tijela koja će djelovati kao ojačanje i tako pomoći u revitalizaciji postojećeg vakufa. To su odjeli za odnose sa javnošću, evidenciju/ dokumentaciju, održavanje, razvoj i investiranje. ”

PRIJEDLOG CILJEVA I AKTIVNOSTI NA PLANU UNAPRJEĐENJA I RAZVOJA VAKUFA

Prema poslovnoj praksi (Pareto Analiza), 20% problema je odgovorno za 80% grešaka sistema. Budući da vakuf raspolaže znatnom imovinom i tvori veliki sistem, stvaranjem efikasnog manjeg sistema pomoglo bi se rješavanju većine problema velikog sistema. Potrebno je osnovati pet tijela koja će djelovati kao ojačanje i tako pomoći u revitalizaciji postojećeg vakufa. To su odjeli za odnose sa javnošću, evidenciju/dokumentaciju, održavanje, razvoj i investiranje.

Unaprjeđenje i razvoj vakufa

Cilj ovog izlaganja je da se iznesu prijedlozi aktivnosti i definišu ciljevi kako bi se našlo rješenje organizacije vakufa i kako bi se potencijal vakufske imovine uredio, iskoristio i stavio u efikasnu tržišnu funkciju.

Vizija

Cilj reformisanog vakufa u konačnici bilo bi stvaranje efikasnog vakufskog sistema u koji bi se mogao uključiti svako ko ima interesa da ostavi neko dobro ili, pak, da uz korištenje javnih resursa vakufa ostvari neko dobro. Sistem bi trebao biti krajnje pravedan i transparentan kako bi se izgradilo i održalo povjerenje

sudionika. U tom cijelom procesu vakufska imovina bi se uvećavala i transformisala u novi i bolji kvalitet aktive.

Ciljevi i aktivnosti

Slijedi prijedlog platforme aktivnosti kako bi taj proces mogao započeti na višem operativnom nivou. Po mome mišljenju, potrebno je proces reorganizacije vakufa svesti na tri, eventualno četiri koraka:

1) kvalitetna kampanja obavještavanja javnosti o svrsi, ozbiljnosti i značenju vakufa

Kao prvi korak ove aktivnosti nužno bi bilo izdati brošuru sa temama tipa: šta je vakuf, tipovi vakufa, kratka historija vakufa u Bosni i Hercegovini, koristi od uvakufljenja imovine, kako učestvovati u vakufu, posljedice zloupotrebe vakufske imovine, itd. Takva kampanja bi imala za cilj stvoriti javno mišljenje i iskomunicirati ozbiljnost institucije vakufa. Moguće je kampanju proširiti i na medijske kuće koje bi organizovale okrugle stolove o toj temi. Potrebno je ovu kampanju periodično obnavljati kako bi se stvorio duboki utisak u javnome mišljenju.

Konačni cilj ove aktivnosti je potpuno razjasniti pojmove i mehanizme institucije vakufa i smjestiti ih u savremeni kontekst života na nivou pojedinca u Bosni i Hercegovini.

U kasnijoj fazi aktivnosti potrebno je uspostaviti mehanizam transparentnog obavještavanja javnosti o stanju i aktivnostima vakufske uprave i stanju imovine uz informaciju o mogućnosti učešća svih onih koji bi željeli učestvovati u stvaranju nove vakufske aktive. Konačni cilj ove aktivnosti je izgradnja povjerenja i animiranje javnosti da učestvuje u održavanju i razvoju vakufa kao vlastite vrijednosti od nacionalnog interesa.

2) stvaranje profesionalnog dokumentacionog centra i baze podataka vakufske imovine

Za ovu svrhu potrebno je napraviti bazu podataka vakufske imovine u nekom od GIS¹ sistema. U okviru stvaranja baze podataka vršila bi se tržišna procjena

¹ Geografski informacioni sistem (GIS) - sistem za upravljanje prostornim podacima i njima pridruženim

prema međunarodnim standardima i računovodstvena evidencija vakufske imovine. Takav jedan centar bi mogao pružati usluge snimanja, dokumentacije, stvaranja baza podataka i procjene drugim zainteresiranim stranama na komercijalnoj osnovi. Konačni cilj ove aktivnosti je izgradnja sveobuhvatne baze podataka koja će služiti svim aktivnim učesnicima vakufa da kvalitetno koriste i doprinesu očuvanju vakufskog sistema.

3) osnivanje firme vakufskog upravitelja i firme za investicioni razvoj sa ciljem stvaranja nove i unaprjeđenja kako postojeće vrijednosti, tako i prihoda od vakufa

Vakufski upravitelj bio bi odgovoran za upravljanje i održavanje postojeće vakufske infrastrukture. Potrebno je da upravitelj ima izgrađenu mrežu ugovora sa različitim zanatskim obrtima. U samoj firmi je nužno da budu uposleni inženjeri, uz pravnu i računovodstvenu službu.

Firma za investicioni razvoj bila bi odgovorna za stvaranje novih nekretnina i unaprjeđenje postojećih povećanjem investicione vrijednosti imovine. U firmi bi bio uposlen tim arhitekata i ostalih inženjera srodnih disciplina kao i pravna i računovodstvena služba.

4) Alternativno može postojati i četvrta faza razvoja vakufa u vidu investicione kuće koja bi učestvovala u partnerskom investiranju u drugim projektima. Izvor sredstava za investiranje poticao bi iz prihoda od nekretnina, ali i novčanih donacija koje bi se u konačnici pretvorile u vakufsku aktivu.

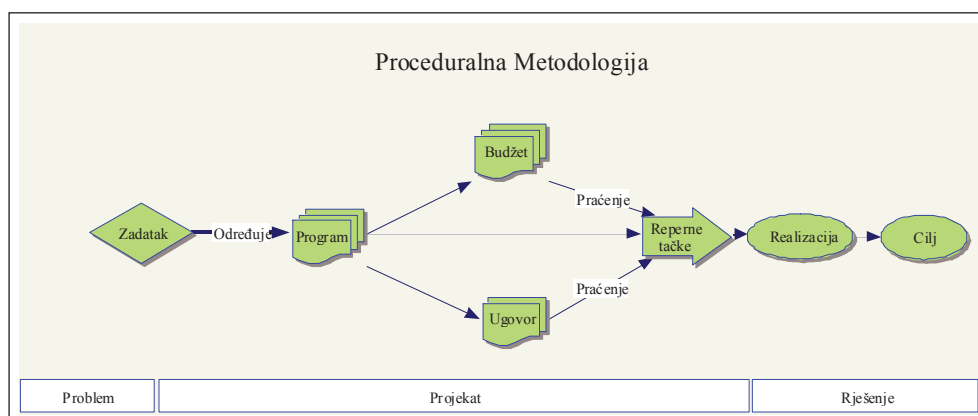
Konačni cilj ove aktivnosti je omogućiti prirodan razvoj vakufskog sistema u savremenom društvu u kojem bi vakuf igrao važnu ekonomsku ulogu razvoja muslimanske zajednice.

osobinama. U najstrožem smislu, to je računarski sistem sposoban za integrisanje, skladištenje, uređivanje, analizu i prikaz geografskih informacija. U širem smislu, GIS je oruđe "pametne karte" koje ostavlja mogućnost korisnicima da postavljaju interaktivne upite (istraživanja koja stvara korisnik), analiziraju prostorne informacije i uređuju podatke.

Za više informacija pogledati http://hr.wikipedia.org/wiki/Geografski_informacijski_sustav

Metodologija

Svaki pojedinačni proces unutar ukupnog procesa trebao bi se odvijati prema slijedećem procesnom taktu: problem – projekat – rješenje, prikazanom na slici:

Okvir za akciju

Za realizaciju navednih aktivnosti potrebno je napraviti idejni projekat sa slijedećim sadržajem:

- a) profiliranje i uloge strateških učesnika u procesu
- b) akcioni plan
- c) dinamički plan
- d) razvojni budžet
- e) dinamički novčani tok i
- f) plan praćenja realizacije.

Dr. Šukrija Ramić

VAKUF U SAVREMENOM DOBU

“ Osnovni zadatak i uloga vakufa je ispunjavanje općih potreba jedne zajednice, pojedinačnih potreba svakog njenog člana, postizanje općeg blagostanja bez obzira o kom segmentu ljudskog života se radilo. ”

VAKUF U SAVREMENOM DOBU

Definicija vakufa

Vakuf je, po mojoj definiciji, trajno zavještanje imovine ili njenog prihoda za posebno određene korisnike ili namjene, radi postizanja Allahovog, dž. š., zadovoljstva. Ova definicija ima za cilj savremeni, reformski pristup vakufu koji može udovoljiti današnjim potrebama, mogućnostima i prilikama.

Svijest o vakufima naših muslimana: institucija i pojedinac

Kod nas ne postoji organizirana aktivnost na promociji i razvoju vakufa. Ako hatib s minbera ponekad spomene vakuf, to je, obično, izraz potrebe koju njegov džemat ima u tom trenutku, ili, pak, pojašnjenje da se kroz vakuf može postići trajna sadaka, ili obavijest onom ko nema nasljednika da svoj imetak može uvakufiti Islamskoj zajednici.

Rezultat takvog pristupa su sporadična uvakufljenja koja su u ogromnoj većini zemljišne nekretnine, zatim poneki stan ili kuća, prostirka za džamiju, gotovina u novcu ili materijal za džamiju i imamsku kuću i poneka hair-česma.¹

Naravno, ako analiziramo potrebe i mogućnosti, neminovno ćemo doći do zaključka da je to jako ograničen pristup s jako ograničenim rezultatima.

¹ V. uvakufljenja čiji pregled objavljuje *Glasnik Islamske zajednice* i izvještaje sa otvorenja džamija.

Zadatak i uloga vakufa u modernom dobu

Zadatak i uloga vakufa, s obzirom da je to neobavezna institucija za pojedinca, ali, po meni, obavezna za zajednicu, suštinski je usmjerena ka ostvarenju onoga što je u modernom svijetu poznato kao *welfare-state*, socijalna država, država blagostanja, država koja se brine o svojim građanima. Dakle, osnovni zadatak i uloga vakufa je ispunjavanje općih potreba jedne zajednice, pojedinačnih potreba svakog njenog člana, postizanje općeg blagostanja bez obzira o kom segmentu ljudskog života se radilo.

Shodno tome, u okviru općeg sistema i shodno svojim potrebama, svaka zajednica muslimana dužna je da razvija sistem vakufa.

U naše vrijeme i na ovim našim prostorima mogle bi se razvijati mnogobrojne vrste vakufa i sve one bi mogle imati značajnu ulogu u postizanju boljitka i blagostanja zajednice i njenih članova. Interesantni bi, pored onih tradicionalnih, bili slijedeći vakufi:

- 1) vakufi za podršku porodičnog života i nataliteta,
- 2) vakufi za promociju zdravog prirodnog života,
- 3) vakufi za podršku mladim bračnim parovima,
- 4) vakufi za promociju islamskog morala,
- 5) vakufi za nadarene i talentirane,
- 6) vakufi za hendikepirane,
- 7) vakufi za nezaposlene,
- 8) vakufi za zaštitu čovjekove okoline,
- 9) vakufi za zaštitu ljudskih prava i čovjekova digniteta,
- 10) vakufi za žene koje su se rasrdile na svoje muževe pa su pobjegle od kuće,
- 11) vakuf za zaštitu prava pojedinaca koji su oštećeni nepravедnim zakonima i nepravедnim sudskim presudama,
- 12) vakuf za napuštene domaće životinje: konje, mačke, pse itd.

Prostor je otvoren i gotovo svaka čovjekova halal potreba može imati svoj vakuf. Mogućnosti u pogledu inventivnosti i razvoja vakufa su, čini mi se, neograničene. Smatram da bi sve institucije od općeg interesa, kao što su javne kuhinje, domovi za nezbrinute i hendikepirane, humanitarna udruženja, udruženja koja se bave aktivnostima od općeg interesa... trebali razvijati instituciju vakufa.

Vakufi u formi fondova različitih vrsta

Vakufi mogu biti u vidu različitih fondova s različitim namjenama. Kao primjer navodim vakuf-fond za mikrofinansiranje i vakuf-fond za obrazovanje.

a) Mikrokrediti su krediti u malim iznosima. Cilj mikrokreditiranja je obezbjeđenje kredita onom ko ne može ispuniti uvjete banaka, a to su, obično, naše siromašne džematlije. Smatram da bi najbolja da'wa bila kada bi IZ-a imala vakuf-fond za mikrokreditiranje, kada bi svaki medžlis imao takav fond, kada bi svaki džemat imao takav fond, koji bi im omogućavao da zaštite svoje džematlije od zelenaša u vidu mikrokreditnih organizacija koje višestruko uduplavaju bankovnu kamatu!

Vakuf-fond za mikrokreditiranje mogao bi da finansira kupovinu poljoprivrednih mašina i alatki, da finansira stočarstvo, peradarstvo, pčelarstvo itd., da tako ekonomski jača najsiromašniji dio džemata, da tako bude poluga razvoja društva, da bude najbolji daija.

Vakuf-fondovi mogu biti dizajnirani tako da u njima pored namjene bude definirana i ciljna grupa koja će ih puniti, kao npr. vakuf-fond za pomoć djeci oboljeloj od raka za one koji se odvikavaju od pušenja, vakuf-fond ljubitelja Sunneta Allahovoga Poslanika, s.a.v.s, za promociju Poslanikove, s.a.v.s, ličnosti, vakuf-fond navijača Čelika za mikrokreditiranje seljaka u zeničkim selima itd.

Uglavnom, fondovi treba da budu raznovrsni, kao i ciljne grupe, tako da svako može nešto naći za sebe i može sebe negdje naći.

Primjer Muhammeda Junusa koji je kao pojedinac počeo kreditiranje seljaka s malim iznosima, omogućavajući im da pokrenu male biznise, da bi završio s Grameen Bank i kao 'Banker of Poor' za svoj rad dobio Nobelovu nagradu, ne dozvoljavaju nam da tražimo bilo kakvo opravdanje.

S ciljem globalne mobilizacije sredstava za mikrokreditiranje osnovana je World Social Bank sa sjedištem u Indoneziji koja daje Cash-Waqf Certificate.

U Osmanskoj državi, u 15. i 16. stoljeću, sudovi su prihvatili poseban oblik vakufa ili dobrotvornog fonda, vakuf u novcu, koji je bio namijenjen za socijalne i humane namjene.²

² *Waqf-Endowment and Islamic Philanthropy*, str. 10.

Bosna Bank International formirala je Vakuf-fond u koji je fondacija Al Mektum iz UAE uplatila 300 000 dolara, a koji je prošle godine, u vidu mikrokredita, za konkretne poljoprivredne projekte, realiziran za povratnike u Bratuncu. Korisnici će vraćati kredit u iznosu koji su uzeli (od 10 do 15 hiljada KM), uz jednokratnu naplatu administrativnih troškova.

Islamska zajednica može formirati *quard hasan banku* koja će davati beskamratne kredite za siromašne džematlije. Kapital banke bila bi gotovina koja bi se mobilizirala kroz vakuf, doniran od bogatih muslimana u zemlji i inozemstvu.

Smatram da bi se mogla pronaći pravna osnova da se i zekjat usmjeri u neki od fondova namijenjenih za pomoć siromašnima.

Ako IZ-a želi da pridobije sljedbenike, ona mora, u najmanju ruku, da im daje onoliko koliko od njih uzima, a to je moguće, prvenstveno, kroz vakufe.

b) Vakuf-fond za obrazovanje - Primjer takvog fonda imamo u Akosovom vakuf-fondu za obrazovanje. Fond je dizajniran tako da obezbijedi povrat korištenih sredstava kroz procentualnu mjesečnu uplatu nakon zapošljenja korisnika. Također, u fond je ugrađen mehanizam zaštite likvidnih sredstava od inflatornih kretanja tako što je korisnik obavezan nadoknaditi inflaciju koju su korištena sredstva pretrpjela, a na osnovu izvještaja Centralne banke Bosne i Hercegovine.

Primjer vakuf-fonda je i vakuf rahmetli predsjednika Alije Izetbegovića. On je uvakufio pet miliona KM donatorskih sredstava u Fond "Bošnjaci"³ koji danas djeluje u okviru Vakufske direkcije.

Dizajniranje vakuf-fondova

Generalno, fondovi moraju biti dizajnirani tako da: a) ocrtavaju ciljeve i namjenu vakufa, što je neophodno kod mobilizacije sredstava, b) garantuju trajnost uvakufljenih sredstava, c) jasno definiraju način i uvjete finansiranja, način povrata itd., d) jasno definiraju način upravljanja fondom, troškove adminstriranja itd.

³ Programski ciljevi Fonda su: a) obrazovanje i stipendiranje đaka, studenata i postdiplomaca i drugi programi iz oblasti obrazovanja, b) izdavačka i štamparska djelatnost, c) kulturne i sportske aktivnosti, d) ostali programi koji doprinose duhovnom i materijalnom razvoju Bošnjaka.

Vidi: <http://www.fondbosnjaci.co.ba>,

http://test.rijaset.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=358

Sam projekat fonda treba da predstavlja vakufnamu koju je upravitelj fonda dužan implementirati.

Finansiranje Islamske zajednice u modernom dobu

Smatram da se Islamska zajednica i njene institucije treba da finansiraju, prvenstveno, iz vakufa. To bi omogućilo da Islamska zajednica bude slobodna, nezavisna i bogata. Sloboda, nezavisnost i bogatstvo su tri faktora koja su neophodna da bi Islamska zajednica mogla normalno da funkcioniše, da bi mogla uspješno vršiti svoju misiju promocije vrijednosti islama i da bi mogla dostojanstveno vršiti korektivnu ulogu u društvu.

Način na koji se trenutno finansira Islamska zajednica koči je u razvoju, jer sprječava ljude da slobodno iznose svoja mišljenja, da iznose nove ideje, sprječava ih da pokrenu i aktivno se uključe u reformu zajednice, a reforme su neophodne, jer vrijeme i okolnosti se mijenjaju. Nelogično je da u ovo naše vrijeme, vrijeme slobode i neograničenih prilika, Islamska zajednica funkcioniše i da se finansira onako kako je to bilo u vrijeme komunizma, kada su joj gotovo sva prava bila uskraćena.

Projekti malih, srednjih i velikih vakufa za svaku džamiju i svaku instituciju, koji bi se dugoročno realizirali, pravo su rješenje.

Dugoročni i kratkoročni plan uvakufljenja i razvoja vakufa

Ovdje je polje izuzetno široko, a mogućnosti su, rekao bih, neograničene. Islamska zajednica, imajući u vidu njenu ulogu i značaj među muslimanima, njeno stoljetno iskustvo brige o vakufima, mogla bi na ovom polju biti najznačajniji faktor i najbolji primjer. Islamska zajednica bi svojim autoritetom, urađenim pravilnicima i supervizijom vodila računa da svi vakufi funkcioniraju po Šerijatu. Ona bi usmjeravala muslimane ka onim vakufima koji su društveno najkorisniji i koji su društvu najpotrebniji.

Bilo bi izuzetno značajno za razvoj vakufa u Islamskoj zajednici da ona ne bude sama na tom polju, da ne drži monopol. Nije bez razloga monopol u islamu zabranjen.

Takmičenje u dobru, kojem časni Kur'an poziva⁴, tržišni je pristup koji treba da se primijeni i kada su vakufi u pitanju.

S namjerom da se jednog dana sve džamije i institucije Islamske zajednice finansiraju iz vakufa, predlažem da Islamska zajednica izradi kratkoročni i dugoročni plan razvoja vakufa za svaku džamiju i instituciju tako da svaka institucija dobije svoj vlastiti vakuf. Prema tome planu, koji može biti dugoročno realiziran, za nekih dvadeset pet godina, sve džamije, medrese, fakulteti, Rijaset, mediji itd., dobili bi svoje vakufe koji bi pokrivali njihov budžet.

Zar svaki džemat ne bi danas mogao imati vakuf-prodavnicu mješovite robe u kojoj bi se džematlije snabdijevale i tako finansirale potrebe svoga džemata?

Ahiretski značaj vakufa

Najprilичniji način postizanja trajne sadake, trajnog dobra, jeste uvakufljenje imetka čiji se plodovi trajno ubiru i od koga drugi imaju obnavljajuću korist na dunjaluku.

Smatram velikom moralnom obavezom zajednice muslimana, prije svega Islamske zajednice kao lidera, omogućavanje različitih, kvalitetnih i pristupačnih vrsta uvakufjenja kako bi se svim muslimanima omogućilo da ispune, kroz taj humani čin, svoju duhovnu potrebu, da postignu duhovno zadovoljstvo i da kroz kvalitetan vakuf osiguraju sebi nastavak djelovanja na dunjaluku (ubiranje sevapa) i nakon preseljenja na Ahiret.

Perspektive vakufa i područja uvakufjenja: potrebe i mogućnosti

Smatram da je neophodna transformacija u pristupu pitanjima vakufa i uvakufjenja. To područje mora da se osavremeni i da postane odraz naših savremenih potreba i mogućnosti. Naime, siguran sam da svaki musliman, bio praktičar ili ne, poželi u toku svoga života da dio svoje imovine uvakufi, da je dā za opće dobro. Neko time želi postići Allahovo, dž.š, zadovoljstvo i osigurati sebi trajnu sadaku, a neko, možda, ima neku drugu namjeru.

⁴ El-Bekare, 148, El-Ma'ide, 48.

Smatram da zajednica, a prije svega Islamska zajednica, treba da svima njima omogući da ispune svoje želje u pogledu uvakufljenja, da do svakog pojedinca dođe sa svojim projektom vakufa i raznovrsnom paletom ponude u kojoj će svaki čovjek, svaki pojedinac, moći naći nešto za sebe, i da svakom pojedincu dostavi poruku islama da dobra djela čini samo radi postizanja Allahovog, dž.š, zadovoljstva.

Drago mi je da sam doživio da se određeni procent moje plaće može automatski skidati za vakuf-fond. Nadam se da će paleta vakuf-fondova biti šira i da ću uskoro moći, kad mi srce zaželi, prebaciti dio imovine na ime vakufa putem kompjutera, mobitela ili na neki drugi savremeni način.

Nadam se da će jednog dana menadžer godine u Bosni i Hercegovini biti menadžer koji upravlja nekim vakufom.

Izrada plana savremenog upravljanja vakufima

Upravljanje vakufima mora biti onako kako to savremeni standardi zahtijevaju u pogledu planiranja i realizacije, administracije i menadžmenta.

Predlažem da se pri Vakufskoj direkciji, između ostalih, formira odjel za razvoj, promociju i menadžment vakufa u kome će raditi eksperti. Menadžerima treba uz plaću dati procent i bonuse za postugnete rezultate, koji neće biti manji od 5% i veći od 10%.

Naravno, sve to mora pratiti zakonska regulativa koja će osigurati da vakufi funkcioniraju zakonito, na savremen način, uz potpunu transparentnost u radu i finansijama. Bez toga, svaki pokušaj na planu razvoja i unaprjeđenja vakufa neće polučiti željene rezultate.

Promocija vakufa

Promocija vakufa mora da bude savremena, onakva kakvu savremeni čovjek voli i razumije. Na bilbordima i sredstvima javnog informisanja moraju svakodnevno da se pojavljuju reklame o raznovrsnim projektima uvakufljenja, vakufskim fondovima, i da poštar svakoj muslimanskoj kući barem jedanput u mjesecu dostavi reklamu koja mu nudi različite vakufe.

Dakle, promocija mora biti u duhu vremena i mora biti osmišljena na najsavremeniji način advertajzinga. Putevi inovacije, u tom pogledu, treba da budu otvoreni, a inventivnim dušama mogućnost da izraze svoje ideje moraju biti omogućeni, kroz nagradne konkurse, konferencije itd.

Preporuke

Na simpoziju: *Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj i institucije, perspektive*, u zaključcima svoga referata o temi "Institucija vakufa u Bošnjaka: između tradicije i savremenog izazova", spomenuo sam preporuke koje su i ovdje relevantne:

1. donijeti zakon na državnom nivou koji će regulirati oblast vakufa u skladu s potrebama muslimana i osigurati da Islamska zajednica ima superviziju nad svim vakufima u pogledu njihova funkcioniranja u skladu sa vakufnamom, odnosno šerijatskim propisima;
2. izraditi sve potrebne pravilnike koji će omogućiti savremeno funkcioniranje vakufa i njihovu kontrolu;
3. angažovati stručnjake koji će izraditi projekte uspostave i razvoja vakufa nudeći raznoliku paletu vakufa u kojoj će svaki pojedinac naći ono što želi;
4. razviti sistem u kome će postojati mogućnost uvakufljenja likvidnih sredstava u različite vrste vakufa, putem elektronskog transfera sredstava, popunjavanjem uplatnica i na druge načine koji su savremenom čovjeku lahko dostupni;
5. kontinuirano organizirati seminare po selima i gradovima u kojima će se promovirati široka paleta različitih vakufa i načina uvakufljenja;
6. jednom godišnje organizirati konferenciju o razvoju i funkcioniranju vakufa;
7. angažovati ekonomiste i profesionalne menadžere da upravljaju vakufima dajući im uz redovne plaće procent i bonuse za postignuti uspjeh;
8. transparentno birati šerijatske odbore i interne kontrolore koji će kontrolirati da li se vakufima upravlja onako kako to vakufnama, odnosno Šerijat nalaže;
9. omogućiti da upravljanje vakufima bude u skladu s modernim standardima menadžmenta i administracije, kao što je ISO standard;

10. promovirati vakufe na savremen način i koristiti alternativne kanale promocije i prodaje proizvoda vakufa (tj. uvakufljanja);
11. osigurati potpunu transparentnost u radu vakufa, posebno u finansijama.

Literatura

1. Asqalānī, Ahmed ibn 'Alī ibn Hadžer, *Fethul-Bārī*, Dar ar-Rayyān lit-turāth, Kairo, 1987.
2. Begović, Mehmed, *Vakufi u Jugoslaviji*, Beograd, 1963.
3. Ćerimović, Muhamed Ali, *O vakufu*, Državna štamparija, Sarajevo, 1935.
4. *Mawsū'atul-hadīth aš-šarīf*, Harf Information Technology Company, Drugo elektronsko izdanje 2, 1, 1998.-2000.
5. Hoexter, Miriam, Eusenstadt, Schmucl. N. and Leutzion, Nehemia, *The Public Sphere in Muslim Societies*, State Univ. of NY Press, New York, 2002.
6. United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT), *Researchers: M. Siraj Sait and Dr. Hilary Lim, University of East London, United Kingdom Editing: Roman Rollnick and Tom Osanjo, UN-HABITAT, Islam, Land & Property Research Series – Paper 7: Waqf (Endowment) and Islamic Philanthropy*, 2005. Web: www.unhabitat.org

ULOGA VAKUFA U IZGRADNJI GRADSKE INFRASTRUKTURE

Tribina - Livno, 21. juni 2011. godine

— |

| —

—

— |

| —

Dževad Hadžić

VAKUFI LIVNA

“Vakufska dobra Livna usko su vezana za džamije i njihove osnivače. Tako, među najstarijim džamijama, a time i vakufima, treba spomenuti džamiju Sinan-Čauša ili u narodu poznatu kao Džumanuša.”

VAKUFI LIVNA

Varoš, kasaba i grad Hlivno, Livno ili Ihlevne smješten je uz najveće kraško polje u zapadnoj Bosni, na raspuću puteva iz Dalmacije za Bosnu. Pod upravu Osmanske carevine ušlo je 1463. godine da bi se ovdje osmanska vlast konačno učvrstila 1485. godine kada je ova varoš ušla u sastav Kadiluka Neretva. Početkom 16. stoljeća, formiran je Kliški sandžak, a Livno je bilo u sastavu ovoga sandžaka sve do kraja 17. st. Mada nije nikada zvanično bilo sjedište, u Livnu je stolovala većina sandžakbega Kliškog sandžaka. Svoj procvat u razvoju infrastrukture, sakralnih i drugih objekata Livno je doživjelo tokom 16. st. kada su i formirani mnogi vakufi na ovom području, čiji presjek danas želimo iznijeti u kratkim crtama.

Putopisac Evlija Čelebija, boraveći u Livnu 1660. godine, zatekao je ovdje 13 džamija, od kojih 7 većih, 3 medrese, 6 derviških tekija, 6 mekteba, jedan veliki han, jednu banju i oko 300 dućana. Kako ćemo kasnije vidjeti, većina ovih objekata su, na neki način, u uskoj vezi sa vakufima koji su osnivani na ovom području i zahvaljujući kojima je Livno od skromne varošice preraslo u kasabu.

O Livnu postoji solidna literatura u kojoj je, sa različitih aspekata, rasvijetljen razvoj ovoga grada. Za našu današnju temu relevantna su istraživanja naših historičara i kulturnih radnika kao što su Ahmed Aličić, Fehim Spaho, Adem Handžić, Halid Buljina, Omer Nakičević, Ismet Bušatlić i dr. Na osnovu njihovih radova te uvida u dvije vakufname koje do danas nisu objavljene i proračuna vakufa iz prvih godina 20. st. formirali smo ovaj kratki pregled vakufske imovine u Livnu kroz historiju.

Vakufska dobra Livna usko su vezana za džamije i njihove osnivače. Tako, među najstarijim džamijama, a time i vakufima, treba spomenuti džamiju Sinan-Čauša ili u narodu poznatu kao Džumanuša.

Džamija je podignuta prije 1528. godine i spada među najstarije potkupolne džamije u Bosni i Hercegovini, odmah poslije džamije na Skenderiji i Muslihuddin Čekrekdži džamije u Sarajevu. Vakufnama ove džamije nije sačuvana, ali se Sinan-beg, čauš na dvoru sultana, smatra osnivačem Livna kao kasabe. Iz popisnih deftera znamo da je 1604. godine vakuf ove džamije posjedovao gotovinu u iznosu od 58.171 akči. Vakufu Sinan-bega pripadalo je 12 dućana stacioniranih u mahali koja se formirala oko same džamije i tako dobila ime Mahala džamije Sinana-čauša. Od kirije ovih dućana vakuf je imao godišnji prihod od 2.230 akči.

Spominjanje muallima u izdacima vakufa jasno svjedoči o postojanju mekteba u sklopu ovoga vakufa, a plaća mimararima kao stalnom vakufskom službeniku ukazuje da je ovo bio veliki vakuf i da su vršene stalne opravke na džamiji i drugim vakufskim objektima. Usmena predaja džematlije ove džamije Jusufa Piragića, na koju se u nedostatku pisanih dokumenata pozivamo, govori da je ova džamija imala "golem i bogat vakuf" te da "kompletna mahala ove džamije leži na vakufskoj zemlji koja je postepenim otuđivanjem dopala u ruke privatnika." Džamija je dotrajala i napuštena 1930. godine, a definitivno je stradala u Drugom svjetskom ratu. Kameni ostaci ove džamije uzidani su u minaret džamije "Milosnik" prilikom njenog renoviranja šezdesetih godina prošlog stoljeća, a danas su vidljivi samo temelji ove džamije koju je Medžlis uspio uvrstiti na popis objekata nacionalnih spomenika.

Najbogatiji i najveći vakuf u Livnu bio je vakuf Bali-age Ljubunčića. Vakuf je posjedovao džamiju sagrađenu 1514./15. godine. Razvio se iz druge po starosti mahale formirane u Livnu oko mesdžida Hamze Ljubunčića, koji je osnovan prije 1517. godine. Na ovome mesdžidu je 1560. godine njegov potomak Bali-aga Ljubunčić dodao kamenu munaru, kube i predvorje i osnovao najveći vakuf u Livnu. Vakuf je po popisu iz 1604. godine imao gotovinu u iznosu od 128.560 akči. Pripadalo mu je 18 dućana, od kojih je ubirao godišnju kiriju u iznosu od 3.400 akči te prihode od mlinova u iznosu od 400 akči.

Treći vakuf koji ovdje želimo spomenuti je vakuf džamije Mehmed-age. Vakuf se spominje u popisnom defteru iz 1604. godine i posjeduje gotovinu u

iznosu od 49.284. akči te 25 dućana čiji prihod od kirije nije naveden. Interesantno je napomenuti da se ova džamija ne susreće u kasnijoj literaturi o livanjskim džamijama. F. Spaho je mišljenja da se radi o džamiji koja je poznata kao h. Ahmeda Dukatarata, a da je Evlija Čelebija pogrešno naveo kao ime njenog vakifa Ahmeda Dukatarata.

U sklopu ove džamije nalazi se i sahat-kula te medresa Daru-l-hadis o kojoj postoji vakufnama. Džamija sa sahat-kulom i kompletnim dvorištem je renovirana 2000. godine, a u dvorištu je izgrađena i gasulhana.

Uz ovu džamiju, nekih 50-100 m nalazi se masivna zgrada na sprat koja je u vrijeme Osmaske carevina bila škola. Danas je ona poznata pod nazivom Mejtef. Ona je vakufska zgrada, a sagradili su je Mahmut-beg i Derviš-beg Bušatlija. Ovi dobrotvori su u Livnu sagradili više hajrata kao što je džamija poznata kao Bušatlijina ili Milošnik, zatim tekiju, mekteb, vodu i druge zgrade. Nisu nam dostupni precizni podaci o obimu i sadržaju vakufa ovih dobrotvora pošto se ne javljaju u kasnijem popisima.

Vakuf džamije Muhammeda Perko-zade (Perkuša), džamiju i vakuf oko nje podigao je Muhammed Spahija, sin Abdullahov, 1563/64. godine, jedan od sedam braće Perkovića koji su doselili u Livno i oko ove džamije osnovali svoju mahal. Poznata je još i kao Čaršijska džamija. Ne zna se tačno koliki je bio vakuf ove džamije. U popisnom defteru iz 1604. godine navedeno je da je vakuf imao gotovine u iznosu od 84.000 akči i da su od vakufskih sredstava podmirivani troškovi imama, hatiba i muallima. Džamija je teško stradala u Drugom svjetskom ratu, a definitivno je uklonjena sa munarom 60-tih godina prošlog stoljeća. Džamija posjeduje i svoj mezaristan gdje je ukopan i sam vakif te neke druge znamenite ličnosti Livna i Bosne kao što su valija Mufetiš Mehmed-paša i dr.

Vakuf Lala-pašine džamije ili u narodu poznate kao Begluk, početkom 17. st. raspolagao je gotovinom u iznosu od 123. 326 akči. Vakuf je osnovao kliški sandžakbeg Lala Mustafa-paša Sokolović, koji je tu dužnost obavljao od 1574. do 1577. godine. Istina, kod vakifa ove džamije u literaturi postoje neke nedoumice oko identifikacije ove ličnosti. Za ovoga vakifa vezano je nekoliko anegdota koje su ostale u usmenoj predaji. Prema jednoj, kada je završio džamiju, tražio je ko će u njoj imamiti prvi džuma-namaz. Uvjet je bio da nikada nije izostavio ikindijskih sunneta. Pošto se niko nije javio, skromni i pobožni Mustafa-paša je prošao pred

džemat i obavio džuma-namaz potvrdivši tako da u posljednjih 40 godina nije izostavio ikindijske sunnete. Nakon džume organizovao je malu gozbu, a ćehaji je naredio da gozbi može pristupiti samo onaj koji bude znao šta je paša učio na prvom rekjatu džumanskih farza. Imao je svega trojicu posjetilaca na spomenutoj gozbi koji su mogli ispravno odgovoriti na ćehajino pitanje.

Vakufu je pripadalo i osam dućana čija kirija je, kao godišnji prihod vakufa, iznosila 1.280 akči. Džamija je više puta stradavala u požarima i pljačkama. Danas je ona u funkciji, djelomično je obnovljena 1998. godine te je otvorena, a od tada još su temeljito obnovljeni kupola i zidovi, a uz džamiju je izgrađena i abdesthana.

Vakuf je posjedovao još jednu livadu pod Prispom u Livanjskom polju. Stariji Hlivnjaci su pričali da su zapamtili zidine vakufskog hana koji se nalazio u haremu, nedaleko od džamije. Jedan od službenika ovoga vakufa je i hadži Jusuf, sin Muhammedov, koji je radio kao mujezin ove džamije i iza sebe ostavio putopis na hadž koji je, kao što je poznato, preveden i objavljen na bosanskome jeziku.

U popisnim defterima koji su korišteni prilikom sagledavanja uglavnom džamijskih vakufa u Livnu spominju se još vakufi džamije h. Uvejsa, čiji je kapital iznosio 18.000 akči gotovine, zatim vakuf mesdžida Pehlivan Husein u gotovini od 13.000 akči te vakuf mesdžida Huseina Etmekči-zadea.

Prema vakufnami sastavljenoj 25. muharrema 1256., odnosno 28. marta 1840. godine Livnjak h. Jusuf-efendi Piragić, nastanjen u Sinan-čajuš mahali, uvakufio je kafanu, jednu manju prostoriju, pet dućana, tri dućana do pekare i pekaru, u sklopu džamije dva prostora, s tavanom i šest dućana u prizemlju, odredivši uvjete pod kojim uvakufkuje spomenute nekretnine, a to je da se imaju izdavati pod kiriju u iznosu od 220 groša godišnje. Vakif je u nastavku precizirao kako se spomenuti novac ima trošiti te odredio mutevelliju svoga vakufa. Uvakufljene nekretnine su se nalazile u pekarskoj mahali /habbaz mahallesi/ u blizini čaršijske džamije (vjerovatno Perkuša). Vakufnama do sada, koliko je nama poznato, nije obrađivana, a čuva se u sidžilu vakufnama u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

U Orijentalnom institutu u Sarajevu bio je pohranjen jedan rukopis u kojem se na listu 48b nalazio popis livanjskih vakufa sa iznosom glavnice. Nažalost, rukopis je nestao u plamenu 1992. godine, a mi podatke o livanjskim vakufima

prenosimo zahvaljujući preciznosti autora kataloga ovih rukopisa rahm. Saliha Trake i dr. Lejle Gazić. Nije navedena godina popisa mada autori smatraju da spomenuta međmua potiče iz kraja 18. ili početka 19. st.:

H. Šabanov vakuf	glavnica	3.700 akči
Vakuf Jahićeve žene	glavnica	3.000 akči
Vakuf Topatan Mustafe-bega	glavnica	750 akči
Širmerdov vakuf	glavnica	700 akči
Vakuf Bukarice	glavnica	400 akči
Džepar-agin vakuf	glavnica	400 akči
Muftića vakuf	glavnica	250 akči
Hasan-efendijin vakuf	glavnica	120 akči
Mehmed-ćehajin vakuf	glavnica	250 akči
Sinan-čajušev vakuf	glavnica	63 akči
Lala-pašin vakuf	glavnica	300 akči
Vakuf Ohrap-hatun	glavnica	300 akči

Kao što vidimo, džamijski vakufi, o kojima smo naprijed govorili, već su u to vrijeme propali pošto ih nema u ovom popisu, osim vakufa Sinan-čajušev i Lala-pašine džamije koji su, sudeći po glavnici, na samom izdisaju.

Pored džamijskih vakufa o kojima je naprijed bilo riječi, Livno je poznato i po vakufima koji su imali čisto prosvjetni karakter, mada je i u sklopu prethodnih vakufa uz većinu džamija postojao i mekteb. Kada govorimo o prosvjetnim prilikama u Livnu, onda tu prije svega mislimo na Medresu "Darul-hadis" koju je vakufnamom iz mjeseca džumade-l-ula 1052., odnosno jula 1642. godine osnovao Mustafa-beg sin Ibrahim-agin, rođen u Livnu iz "Kethoda-zade Mehmed-agine mahale. Medresu je podigao u istoj mahali u kojoj je i rođen, a zemljište je kupio od Mehmed-bega sina Ibrahimovog i Mahmud-spahije, sina Ahmedovog, na lokalitetu koji se i sada zove "Medresa". Zgrada se sastojala od šesnaest soba, jedne derslane i šadrvana u sredini. Još je u Lala-pašinoj mahali podigao mekteb, u kojem su se djeca mogla podučavati u vjeri i pismenosti. Mekteb je izgrađen u današnjoj mahali Begluk, vjerovatno uza samu Lala-pašinu džamiju, gdje su stari ljudi upamtili da je postojao neki mekteb. Za održavanje ovih zadužbina uvakufio je 600.000 zdravih akči u gotovini, a oko Darul-hadisa podiže i uvakufi 30 dućana. "Za ove dućane odredi, da se početkom svake godine, prema nahođenju mutevellije i vladajućem

običaju, izdaju u najam pouzdanim trgovcima i obrtnicima. A za novce odredi, da uz prihod (murabehu) od 10% godišnje daju u zajam siromašnim provrednicima, koji drže vakufske dućane, uz dobar zalog i pouzdana jamca ili jedno od tog dvoga. Drugima, osim pouzdanih trgovaca koji sjede u vakufskim dućanima, novci se ne smiju pozajmljivati, kao ni vojnim osobama, poreznim službenicima i uopće osobama od kojih se može očekivati da će ih upropastiti.“ Vakufnama ovoga vakufa je sačuvana u prijepisu u Kadića hronici u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, a do sada je nekoliko puta obrađivana od strane istraživača kao što su Ahmed Aličić, Omer Nakičević i Ismet Bušatlić.

Ovdje treba spomenuti još i evladijjet vakuf hadži Šaban-age Borića, također Livnjaka iz 18. st. Njegova vakufnama još nije pronađena, a iz nekih dokumenata zna se da je sagradio medresu i mekteb, koji su bili stacionirani unutar gradskih zidina Livna, neki smatraju u današnjoj mahali Vrljika, gdje je do 1941. godine postojao ostatak mihraba u strani od jedne džamije koju je narod zvao “Borušom”. U jednoj vasijetnami iz hidžretske 1294., odnosno 1877. godine koja se u prijepisu čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, u podjeli zaostavštine spominje se i imam h. Šabanove džamije.

U proračunu vakufa u Bosni i Hercegovini za 1912. i 1913. godinu spominje se deset livanjskih vakufa i to: Bali-agin, h. Paše Borića i Saliha Mulalića, Čereg-zade Zaim-bega i Havahana Filipovića, vakuf Zulejhe Firduzbegović, h. Mehmeda Latifića, h. Ibrahima Žilića, vakuf Šuičke džamije, vakuf Džumanuše džamije, h. Huseina Pišmana i vakuf h. Mustafe Gagića. Ukupan prihod ovih deset vakufa iznosio je 2476 kruna. Za rashod je potrošeno 2133 krune dok su kao višak ostale 353 krune. U odnosu na druge vakufe u Bosni i Hercegovini, to je bio veoma skroman prihod od vakufa u Livnu, što pokazuje da su u to vrijeme vakufi na ovom području bili na izdisaju.

U 17. stoljeću Osmanska carevina gubi dalmatinsko zaleđe, što se negativno odrazilo i na položaj Livna. Ovaj grad postaje krajištem Carevine sa čestim upadima uskoka i hajduka koji pale, ruše i devastiraju i vakufska dobra Livna. Ovo što je od njih preostalo uništeno je ili preoteto agrarnim reformama, nacionalizacijama i drugom vrstom otimačine i pljačke.

Ne treba zanemariti ni vlastitu neodgovornost i aljkavost kada su u pitanju vakufska dobra što je sve dodatno utjecalo da o mnogim vakufima Livna danas

govorimo samo kao kulturnim dobrima naših predaka koja nisu uspjela preživjeti sva previranja i nedaće.

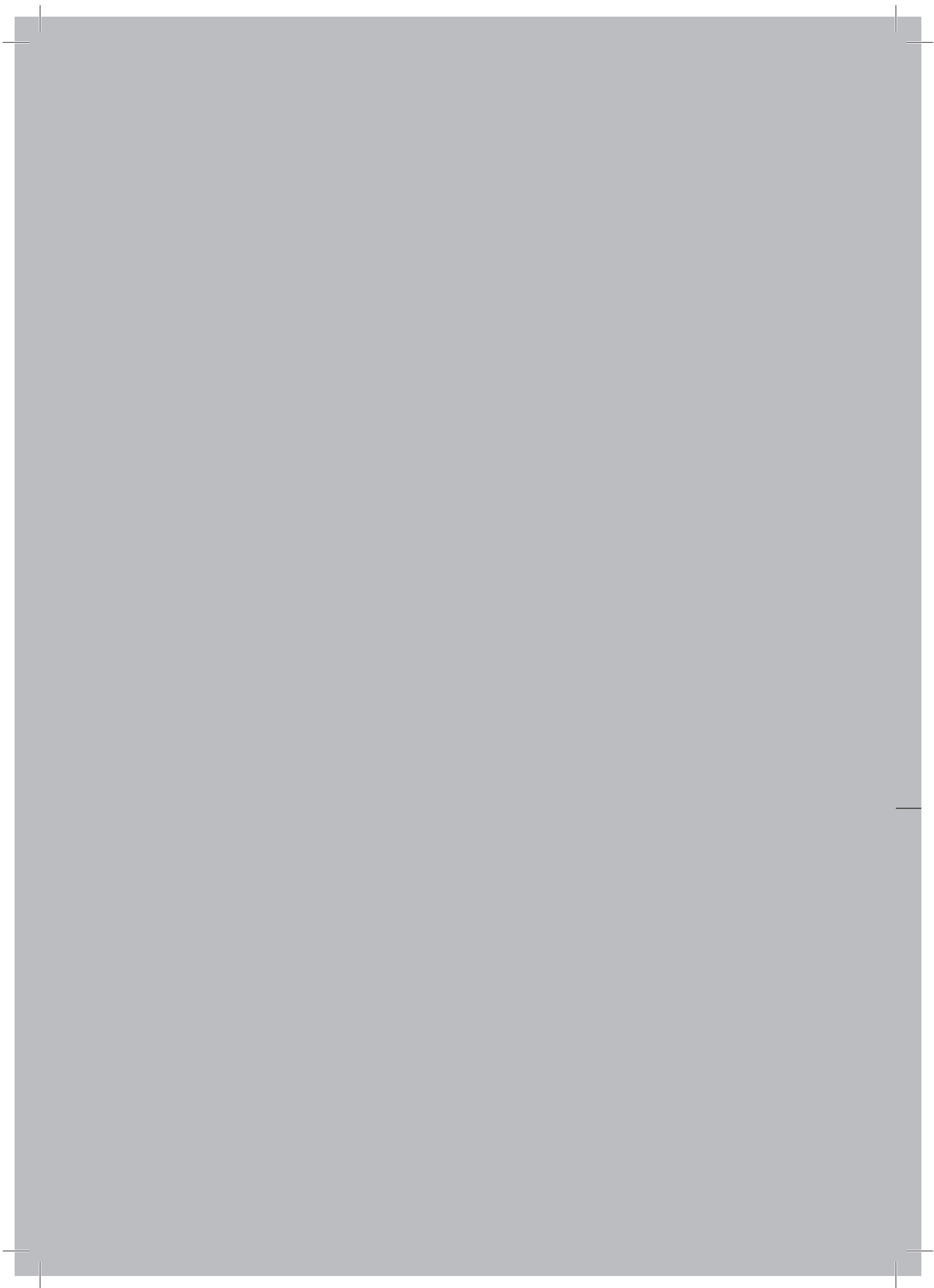
Danas od vakufa koji donose prihode, Medžlis Islamske zajednice Livno koristi tri prostora u Vakufu Muhammed-age Šćete, koji je uvakufio cijelu zgradu u centru Livna. Napominjemo da je zgrada uvakufljena 1967. godine, ali da poslovne prostore MIZ Livno nikada nije koristio jer su ih tadašnje vlasti otele pozivajući se na Zakon o nacionalizaciji. Tek 2010. godine vraćeni su MIZ Livno na privremeno korištenje odlukom Općinskog vijeća Livna.

Zahvaljujući donaciji kuvajtskog Ministarstva vakufa, obnovljen je vakuf Perkušić džamije, u kojem se nalaze dva stana za imame, dvije mektebske učionice i tri poslovna prostora.

U funkciji je i vakufski prostor koji se nalazi uz Bušatlijinu džamiju (Milosnik), a koji se već više od deset godina koristi kao kafana.

Godine 2009. hanuma Hela al-Motairi iz Kuvajta je kupila dva stana u Sarajevu za potrebe MIZ Livno, a koje Medžlis izdaje pod kiriju.

Danas nismo spominjali vakufe u vidu mezarja i drugih dobara, jer nam vrijeme nije dopustilo da se podrobnije time pozabavimo. Kao što se dogodilo sa brojnim dućanima, koji su vremenom propali, oteti, oduzeti, uzurpirani i nestali, tako se dogodilo i sa drugim vakufskim dobrima, poput harema na Zgonima, koji je oduzet i na kojem je izgrađena osnovna škola koja danas nosi naziv "Ivan Goran Kovačić", zatim zgrada Komunalnog poduzeća i zgrada Elektro-postrojenja.

**VAKUFNAME IZ BOSNE I HERCEGOVINE
(1463.-1878.)**

Izložba vakufnama - Sarajevo, 04. juni 2013. godine

Dr. Aladin Husić

**CIVILIZACIJSKI ZNAČAJ I NEKE KARAKTERISTIKE
BOSANSKIH VAKUFNAMA (1463.-1878.)**

“ U najkraćem, vakufnama je prvenstveno historijsko-pravni dokument, kojim se definiraju: razlozi (motivi), svrha, predmet uvakufljenja, uvjeti i način korištenja te način upravljanja zadužbinom. ”

CIVILIZACIJSKI ZNAČAJ I NEKE KARAKTERISTIKE BOSANSKIH VAKUFNAMA (1463.-1878.)

Među Civilizacijsko razdoblje neki računaju od početka upotrebe pisma, drugi od nastanka gradova, a treći od nastanka države kao novog vida organiziranja zajednica i društva u cjelini. Svaka od ovih pojava predstavlja značajan iskorak čovjeka u njegovom povijesnom hodu. Ovim pojavama stvarane su pretpostavke za daljnji, snažniji i dinamičniji napredak čovječanstva, njegovu tranziciju u naprednije i uređenije društvo. Vakufname na ovoj izložbi simboliziraju upravo spomenute vrste postignuća: pismo, grad i državu uređenu po najvišim onodobnim standardima. Dakako, ni u kom slučaju ne želimo sugerirati da s vakufnamama u Bosni počinje civilizacijsko razdoblje, no s pravom možemo kazati da je to početak nove epohe, koja je obilježena pojavom novog pisma i novih jezika te nastanka novih gradova, shodno novim standardima. S druge strane, vakufname potvrđuju ulazak Bosne u jedan globalni kulturno-civilizacijski okvir koji se prostirao na tri kontinenta obuhvativši kolijevke drevnih civilizacija. Jednom riječju, one potvrđuju da je Bosna postala dijelom prostora na kojem su se najsnažnije prožimala i pulsirala civilizacijska strujanja. One su istovremeno potvrda povezanosti Bosne sa svim dijelovima tog novog civilizacijskog prostora. Jer, vakufname koje su ovdje izložene, po svojoj formi i funkciji, istovjetne su s vakufnamama u bilo kojem dijelu osmanskog državno-pravnog sistema, bez obzira na kojem krajoliku nastajale. Tih poveznica ima još, no vrijeme ne dozvoljava njihovo elaboriranje.

Vakufname kao dokumenti imaju historijsku, pravnu, umjetničku i jezičku vrijednost. One se mogu promatrati sa svakog od tih aspekata ponaosob. Ovdje ćemo ukazati samo na suštinu sadržaja. U najkraćem, vakufnama je prvenstveno historijsko-pravni dokument, kojim se definiraju: 1. *razlozi (motivi)*, 2. *svrha*, 3. *predmet uvakufljenja*, 4. *uvjeti i način korištenja* 5. *te način upravljanja zadužbinom*. Dakle, možemo reći da je to pravni akt koji regulira ključna pitanja koja se tiču statusa "uvakufljenih predmeta". Teško je iz više razloga definirati, a pogotovo nabrajati predmete uvakufljenja, jer su oni vrlo često mnogobrojni i raznorodni dostižući u nekim slučajevima brojku od preko 200 objekata. No, u gruboj klasifikaciji možemo kazati da su to: *nekretnine* - objekti raznih tipova i namjena, zemljišne parcele i *pokretnosti* - knjige, novac, nakit, pokućstvo, ukrasni predmeti itd. Ovdje je potrebno naglasiti da se najčešće radi o čitavom spektru nekretnina i pokretnosti koje uvakufljuje ista osoba i sve to regulira se najčešće jednom vakufnamom. Jer većina vakufa, barem složenijih, koncipirana je na principu *ekonomske samoodrživosti*, da se rashodi mogu pokrivati iz prihoda vakufa. Neki čak predviđaju i akumulaciju i nove investicije u vakuf. Otuda imamo vrlo često veliki broj nekretnina koje donose prihode čija se upotreba i namjena također definira vrlo precizno. Prema tome, vakufname vrlo detaljno razrađuju sve segmente i sva pitanja koja se tiču načina funkcioniranja u svrhu što bolje efikasnosti, iskoristivosti te dugotrajnosti vakufa.

No, u vakufnamama nerijetko možemo naći i sadržaje izvan svih naših očekivanja pa i našeg površnog poimanja vakufa: *sredstva za obavljanje hadždža, nojeva jaja, šarena jaja, održavanje javnih nužnika, nabavka dva kazana koji će se posuđivati za vrijeme svadbi, sredstva službeniku koji će uz ramazan svaki dan donositi vodu pred iftar iz Neretve pred Roznamedžijinu džamiju da se džemat iftari, plaćanje poreza za siromašne, uvijek vedro i nasmijano lice muallima, voće ili slatkiši za djecu četvrtkom itd.*

Iako je već opće poznato da su vakufi odigrali značajnu ulogu u razvitku gradova u Bosni, ovdje želimo istaći da su upravo mnoge vakufname "svjedočanstva postanka", odnosno, kako bismo mogli reći, "rodni listovi" mnogih gradova u Bosni. Uprkos tome, nije poznato, nažalost, da i jedan grad u ovoj zemlji, kao "dan grada", obilježava dan kada je on utemeljen, odnosno kada je vakufnamom dokumentiran i potvrđen njegov nastanak. Vakufname su jednostavno gradove uvodile u "matične knjige" dakle, u povijest. Ovdje izložene vakufname potvrđuju

osnivanje nekih gradova kao: Sarajeva, Rudog, Novog Jajca/Varcar-Vakufa i Nove Kasabe.

Nastanak ili postanak grada nije jedino što se može istaći u kontekstu grada ili njegovog razvitka. Mnogo važniji jeste “novi koncept urbane organizacije” grada u kome su precizno podijeljene i definirane gradske zone, stambena, privredna, njihova komunalna i komunikaciona uvezanost te urbana uređenost. Jer, grad ne čini gradom samo kriterij veličine, broj stanovnika ili rasprostranjenost, nego funkcije i sadržaji koje on nudi kao izraz dostignutog stepena razvitka društva. Dakle, vakufname su potvrda novih standarda i novih kriterija koje je trebalo ispuniti da bi nešto moglo da se zove gradom.

Ova izložba ima 45 eksponata. Oni predstavljaju samo dio onoga što se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci kao najznačajnijoj riznici naše pisane kulturne baštine.

U idejnom pogledu izložba se temelji na pet kriterija: (a) historijskom, (b) umjetničkom, (c) regionalnom, (d) vremenskom i (e) rodnom.

Nastojali smo da u ovu izložbu uvrstimo neke najznačajnije vakife i najznačajnije vakufe, koji su odigrali važnu ulogu u nekom od spomenutih aspekata: urbanom, privrednom, kulturno-prosvjetnom ili infrastrukturnom. A svaki veći vakuf sadržavao je sve navedene aspekte. Jer, istakli smo, neki vakufi su brojali i preko 200 različitih objekata.

Drugi kriterij kojim smo se rukovodili jeste estetski. Bilo bi šteta javnosti ne predstaviti bilo koju mostarsku vakufnamu sa stanovišta njihove forme, kao minijaturnih književnih djela, umjetničke vrijednosti, iluminacija, pečata, pa i samoga rukopisa.

Trećim kriterijem željeli smo, koliko je to dopuštao prostor i raspoloživi korpus, pokriti cjelokupni teritorij Bosne, odnosno sve njene regije barem kroz pojedine regionalne centre.

Nastojali smo, također, da u vremenskom smislu pokrijemo cijelo razdoblje osmanske vladavine. Ovakav pristup, po samoj formi vakufnama, *kako unutrašnjoj, sadržajnoj, tako i vanjskoj*, odražava povijesnu zbilju, sveukupno društveno stanje i pokazuje vremenski hod institucije vakufa, koja je dijelila sudbinu Carstva jasno pokazujući faze uspona i padova, što se uočava i kroz formu i kroz sadržaj.

Najstarija ovdje izložena vakufnama potječe iz 1445. godine i odnosi se na Skopje. Riječ je o vakufnami Ishak-bega, oca prvog većeg bosanskog vakifa. Ona je preteča drugih vakufnama i te tradicije u Bosni i stoga je našla svoje mjesto na ovoj izložbi. Najstarija vakufnama iz Bosne je vakufnama Isa-bega Ishakovića iz 1462. godine, a najmlađa potiče iz 1877., posljednje godine osmanske uprave u Bosni. I to je vakufnama Babić Emine.

Naravno, rodni kriterij nije utjecaj današnjih modnih trendova nego obaveza koju nameće bosanska povijesna realnost u kojoj je žena, kao što se iz izloženog može vidjeti, bila itekako društveno aktivna i prisutna od 16. stoljeća do kraja osmanske uprave.

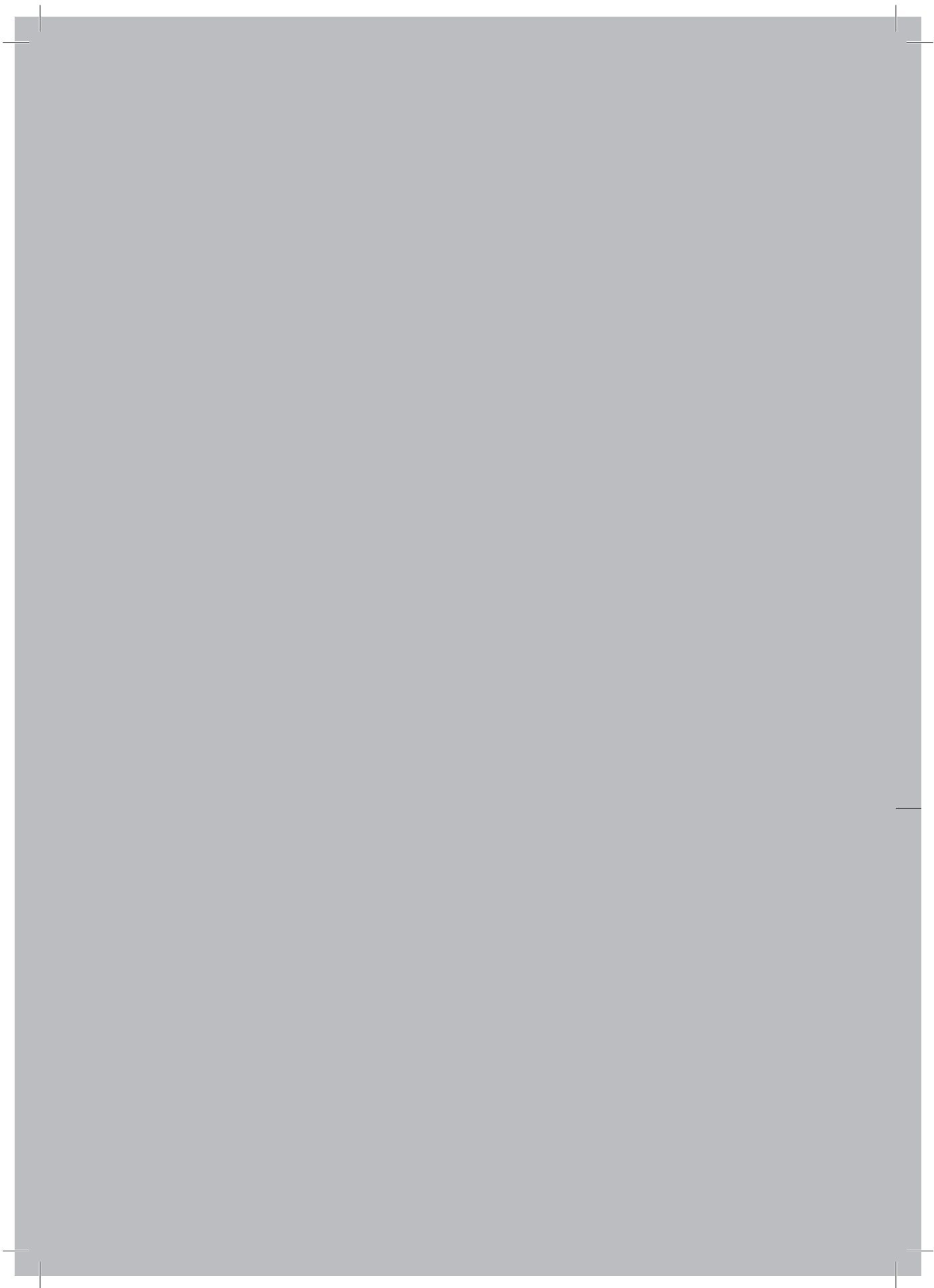
U tematskom pogledu, izložba je podijeljena na nekoliko cjelina: vakufname iz Sarajeva, Hercegovine, istočne Bosne, zapadne Bosne, srednje Bosne, sjeveroistočne Bosne, zatim vakufname Bošnjakinja i, najzad, vakufljenje knjiga kao posebna i vrlo važna vrsta vakufa. Sve to skupa najbolje pokazuje da 1463. g. "kulturni i duhovni život" ipak nije stao, kao što je to jedan poznati pisac tvrdio. Ove vakufname najbolje svjedoče dvije stvari: njegove zablude i neznanje ili, pak, njegovu zlonamjernost.

Na kraju, moramo kazati još nešto. Neke od izloženih vakufnama pisane su u formi minijaturnih zbornika ili manjih književnih djela, od trideset stranica. U nekima od njih nalazi se po jedna, nekima dvije, a u nekima i po tri vakufname od istog vakifa. Takvih vakufnama je manji broj. Pojedine su pisane na jednom papiru, različitih dimenzija. Ipak, želimo istaći da veličina, odnosno dužina nekih od tih vakufnama dostiže i tri dužna metra. To je dovoljan razlog da one budu izložene.

Neke su, kao što se iz izloženog može vidjeti, zabilješke na jednoj ili dvije stranice rukopisa koji se uvakufljuju, a neke sažete u samo jednu rečenicu ili kratku zabilješku. Sve izložene vakufname pisane su na dva jezika, arapskom i osmanskoturskom. Može se kazati da u vakufnamama do kraja 16. st. dominira arapski, a od početka 17. st. osmanskoturski jezik.

Besjeda o vakufnamama ne bi bila potpuna kada ne bismo istakli da su izložene vakufname pisane od Tripolisa u Libanu, preko Agriboza u Grčkoj, gradova u Bosni, pa sve do Budima. I na kraju, potrebno je naglasiti da su neke od izloženih bosanskih vakufnama svojim pečatima ovjeravali najviši pravni

autoriteti u Osmanskom carstvu, istanbulski kadija ili njegov zamjenik, kadiasker ili vojni sudac anadolskog dijela Carstva, rumelijski kadisaker, dakle, vojni sudac evropskog dijela Carstva, i, najzad, najviši pravni i duhovni autoritet Osmanskog carstva, čuveni Ebi Su'ud, šejhu-l-islam sa najdužim stažom i svakako najveći pravnik i kodifikator prava ne samo u vrijeme Sulejmana Zakonodavca, nego Osmanskog carstva uopće.

DAREŽLJIVE ŽENE I NJIHOVI VAKUFI

Tribina - Sarajevo, 05. juni 2013. godine

Dr. Kerima Filan

ŽENA I INSTITUCIJA VAKUFA U OSMANSKOJ BOSNI

“ U defteru iz 1604. godine nalazi se ovakav zapis: Zadužbina Šahdidar, supruge umrlog Husrevbega u gradu Sarajevu. Vrijednost zavještanih sredstava je 115.000 akči. Namijenjena su za izgradnju mesdžida i mekteba. ”

ŽENA I INSTITUCIJA VAKUFA U OSMANSKOJ BOSNI

U Osmanskoj državi institucija zadužbine imala je važnu vjersku, prosvjetnu, socijalnu i ekonomsku ulogu. Osmanska država je tu instituciju, uključujući i termin vakuf (ar. *vakf*)¹ kojim se ona imenuje, naslijedila od prethodnih islamskih država. Stoga je vakuf već od početka postojanja Osmanske države mogao steći stabilan oblik koji će se nepromijenjen održati do početka 20. st.

Osnivanje vakufa ostvarivalo se kroz pravni čin propisan šerijatskim pravom. Dobrotvor je pred nadležnim sudom (*kadijom*) i u prisustvu najmanje dva svjedoka (*šahida*) svojom voljom davao pismenu ili usmenu izjavu, lično ili preko opunomoćenika (*vekila*) da s namjerom približavanja Bogu (*kurbet*) izdvaja dio svoje imovine i zaviještava je. Za pravnu valjanost ovoga postupka uvjeti su da dobrotvor bude vlasnik imovine koju zaviještava i da ima sposobnost raspolaganja imovinom koja mora biti stečena na zakoniti (*halal*) način.² Zavještana imovina postajala je vakuf koji služi vjerskim, kulturno-prosvjetnim i raznim humanim ciljevima.

¹ Arapska riječ *vaqf* (od gl. *waqafa*) znači "zastoj", "obustavljanje". Iz navedenih značenja razvilo se i ovo: "uzapćivanje imovine, odnosno jednoga njenog dijela". Uzapćivanjem se imovina stavlja izvan prometa i postaje finansijska osnova zadužbine.

² Sposobnost raspolaganja imovinom definirana je na slijedeći način: zavještalcu ne smije biti pod starateljstvom, treba biti punoljetan i duševno zdrav, ne smije biti od suda proglašen rasipnikom i ne smije biti pod stečajem: Abduselam Balagija, *Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvjećivanju naših muslimana*, (Beograd: Štamparija Drag. Gregorića, 1933.): 8-9.

Islamsko pravo predviđa uvjet da se zavještava imovina koja stalno može donositi prihod i vječno služiti cilju za koji je namijenjena. Stoga se, prema definiciji vakufa, zavještati može nepokretno dobro, a pokretne stvari, budući da ne mogu služiti za vječnost onome cilju koji je zavještalac odredio, mogu biti predmet zavještanja ako su vezane za nepokretno dobro. I novac je donosio prihod tako što se davao na posudbu uz uvjet da se vrati suma uvećana onoliko koliko je to prilikom zavještanja odredio dobrotvor u skladu s islamskopравnim principima. Zato se u islamskom pravu dozvoljava i zavještanje novca.³

Odricanje od jednog dijela imovine s ciljem da se ona zavješta u dobrotvorne svrhe i da od nje pomoć imaju drugi ljudi Bogu je ugodno djelo. Osnovu za zakonodavstvo vakufa islamski pravници su našli u hadisu (tradiciji) poslanika Muhammeda.⁴ To je mogao biti dovoljan povod svakome muslimanskom vjerniku da učini vjerom pohvaljeno djelo - da zavještanjem imovine u dobrotvorne svrhe osnuje vakuf. Kao zadužbina osnovana u skladu s vjerskim principima, vakuf je predstavljao doprinos najprije vjerskom, a uporedo s ovim i socijalnom i ekonomskom i prosvjetnom životu sredine u kojoj se osnivao, bez obzira na vrijednost sredstava kojima je raspolagao.

Dobrotvor (*vakif*) koji je bio u mogućnosti zavještati razmjerno visoka sredstva namjenjivao ih je za izgradnju vjerskog objekta, škole, javnoga kupatila, javne kuhinje, bolnice, biblioteke, mosta, javne česme, hana, karavan-saraja. Već u samom pravnom činu osnivanja vakufa dobrotvor je određivao visinu sredstava koju predviđa za održavanje građevine (ili građevina) u okviru svoje zadužbine i visinu plaće koja će se davati službenicima vakufa. Ovakvi vakufi su predstavljali neposredan doprinos općem dobru i nazivali su se *miessesât-i hayriye*. Druga vrsta vakufa bili su *asl-ı vakf*. Ovi su se osnivali s manjim sredstvima i priključivali su se prvima. Na taj način su doprinosili povećavanju sredstava veće zadužbine i njenom razvijanju.

Svrha s kojom se vakuf osnivao nije morala biti ostvarena odmah, uporedo s osnivanjem vakufa. I u tom pogledu se razlikuju dvije vrste vakufa. Jednu vrstu čine oni od kojih su prihodi, odmah po osnivanju vakufa, bili upotrijebljeni u

³ Ibid., 9.-10.

⁴ Ibid., 5.-7.

konačnu svrhu, onu koju je dobrotvor odredio. Takvi su se nazivali *vakf-i hayrî*. Drugu vrstu predstavljali su porodični vakufi (*vakf-ı ehli*). Dobrotvor je mogao odrediti da prihodima od vakufa koji osniva raspolaže on lično i/ili članovi njegove porodice te da se, nakon određenog vremena, koje dobrotvor naznači, prihodi usmjeravaju u konačnu svrhu. Nekada su dobrotvori jedan dio prihoda od vakufa zadržavali za sebe i porodicu, a jedan dio su odmah usmjeravali u dobrotvorne svrhe. To su bili poluporodični vakufi (*yarı âilevî vakıf*). Svakako je ova druga vrsta vakufa (porodični i poluporodični) nakon nekoga vremena, a obično kad izumru potomci osnivača, prelazila u status vakufa prve vrste (*vakf-i hayrî*).

S obzirom na ulogu vakufa u svekolikom životu u Osmanskoj državi, u ovom prilogu ću se pozabaviti pitanjem kakav je bio odnos žene prema toj instituciji uzimajući za primjer prostor današnje Bosne i Hercegovine.

Najpouzdaniji izvori za razmatranje institucije vakufa svakako su vakufname - isprave o osnivanju i namjeni zadužbina. Koliko je moguće imati danas na raspolaganju dokumente koji bi svjedočili o osnivanju vakufa u periodu dugom pet stoljeća? Koliko se takvih dokumenata moglo sačuvati? Gdje se (sve) mogu nalaziti? Već ova pitanja pokazuju da se naznačenoj temi - odnosu žene prema instituciji vakufa u osmanskoj Bosni - može pristupiti samo iz nekoga polazišta koje nam stoji na raspolaganju i koje, samim tim, može ponuditi tek djelomičan uvid u temu. Ovakav pristup je opravdan onoliko koliko je polazište pouzdano uporište.

Polazište za ovaj pregled je *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*.⁵ To je prijevod na bosanski jezik *Defter-i Mufassal-i Liva-i Bosna* (u daljnjem tekstu *defter*).⁶ *Defter* sadrži popis vakufa koji su do naznačene godine bili uspostavljeni u Bosanskom sandžaku, jednoj od teritorijalno-upravnih jedinica u Osmanskoj

⁵ *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine* (Sarajevo: Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu, 2000.).

⁶ *Defter-i Mufassal-i Liva-i Bosna* čuva se u seriji *Kuyûd-i Kadîme* u Generalnoj direkciji državnog katastra i gruntovnice Republike Turske u Ankari (T.C. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü). *Defter* je pisan u tri velika sveska, a vodi se pod brojevima: svezak I – 477, svezak II – 478, svezak III – 479. (Podaci navedeni prema: *Opširni popis I/2, "Uvod"*, str. xxiii). Prijevod ovoga *deftera* na bosanski jezik čine četiri sveska, a priredili su ih Adem Handžić (svesci I/1 i I/2), Amina Kupusović (svezak II) i Snježana Buzov (svezak III). U ovom radu sam se koristila navedenim prijevodom *deftera*.

državi koja je obuhvaćala i veći dio prostora današnje Bosne i Hercegovine.⁷

Zapisi u defterima veoma su kratki; defter je samo popis podataka. U njemu se podaci ne obrazlažu i ne komentiraju. Iz podataka zapisanih u defteru ipak se stiče temeljni uvid u našu temu; među osobama koje su do 1604. godine u Bosanskom sandžaku zavještale svoju imovinu u dobrotvorne svrhe i na taj način osnovale vakuf upisan je i jedan broj žena.

Ko su bile žene koje su osnivale vakufe? Šta su one darivale? Za šta su namjenjivale zavještani imetak? Polazeći od ovih pitanja, čitat ću zapise u defteru o dobrotvorkama u ranim stoljećima osmanske Bosne.

Žena-osnivač velikoga vakufa

U defteru iz 1604. godine nalazi se ovakav zapis: "Zadužbina Šahdidar, supruge umrlog Husrev-bega u gradu Sarajevu. Vrijednost zavještanih sredstava je 115.000 akči. Namijenjena su za izgradnju mesdžida i mekteba."⁸

Tragom ovog zapisa nastojala sam pronaći više podataka o zadužbini iz 16. st. koju je uspostavila žena po imenu Šahdidar.

Na popisu naselja u gradu Sarajevu u defteru je zabilježeno i jedno formirano oko "mesdžida koji je podigla supruga Gazi Husrev-bega".⁹ Kako su u koncepciji islamskog grada mesdžidi predstavljali središte oko koga se razvijalo naselje, naselja su dobivala imena prema mesdžidu koji je predstavljao začetak naselja, a mesdžid je postajao poznat po imenu dobrotvora koji ga je podizao. Zapis u defteru iz 1604. godine o naselju kome je središte bio mesdžid poznat pod imenom Gazi Husrev-begove supruge upućuje na "zadužbinu Šahdidar, supruge umrlog Husrev-bega u gradu Sarajevu".

Potvrdu da je Šahdidar doista bila supruga Gazi Husrev-bega, najpoznatijeg bosanskog namjesnika,¹⁰ nalazimo u sidžilu (sudskom protokolu) iz osmanskog doba, koji se vodi pod brojem 1 u fondu arhivske građe u Gazi Husrev-begovoj

⁷ U prijevodu deftera na bosanski jezik popis zadužbina nalazi se u svesku I/2 na stranama 481.-511.

⁸ *Opširni popis I/2*, str. 499.-500.

⁹ Ovaj podatak glasi *mahalle-i mescid-i zevce-i Gazi Hüsvrev Beg: Opširni popis I/2, I/2*, str. 5, redni broj 16.

¹⁰ Gazi Husrev-beg se na položaju namjesnika Bosanskog sandžaka nalazio, s kraćim prekidima, od 1521. godine do smrti 1541.

biblioteci u Sarajevu. U tom sidžilu se nalazi prijepis vakufname koja se odnosi na "vakuf Šahdidar, Gazi Husrev-begove supruge".¹¹ Da ta vakufnama pripada Šahdidar, nije bilo lahko utvrditi. To je učinio Fehim Dž. Spaho priređujući prijevod tog dokumenta na naš jezik.¹² Poteškoću predstavlja to što se u prijepisu vakufname, koji obuhvata pet listova sidžila (od 38 do 42), nigdje ne spominju dva važna podatka: 1. ime osobe koja je dobrotvor (samo se iz arapskoga teksta razumijeva da je to žena: *wâqifa, waqafat wa habasat wa sabbalat*, (38/17))¹³; 2. nije prepisan kraj vakufname, pa se ne može pouzdano govoriti o vremenu njenoga nastanka.¹⁴

Iz prijepisa vakufname može se pročitati da je dobrotvorka, čije je darivanje bilo povod sastavljanju ovog dokumenta, zavještala iznos od 100.000 akči (*wa ġamî'a mablagin mi'ati alfi dirhamin* (39/10)). Odredila je da se od tog novca izgradi mesdžid u jednom dijelu Sarajeva (*wa zâlîke ġamî' masġidin banathu wa shayyadathu wa a'lathu fi mahallatin min mahallât dâri al-guzât Sarây* (39/3-4)). Još je odredila da se iz zavještane sume izdvoji 3.000 akči i da se uz mesdžid sagradi škola (*wa sharatat an yubnâ bayt at-t'allim bi qurbi al-masġidi al-mastûri fi dâhili haramihi bi salâsi âlâfi dirham min al-mablagi al-mazbûri* (39/12-13)). Osim razmjerno visoke sume novca od 100.000 akči, dobrotvorka je zavještala i jednu kuću u gradu Sarajevu (*wa zâlîke ġamî' al-manzil al-kâyin fi baldati al-mazbûra al-mahrûsa fi mahallati al-ġamî'i al-marhûm Yahya pasha* (41/6)). Za kuću je odredila da će to biti njen dom dok je ona živa, a

¹¹ Azra Gadžo-Kasumović, "O sidžilima u Gazi Husrev-begovoj biblioteci", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* XXI-XXII (Sarajevo, 2003): 41-83. U ovom radu daje se opis ukupno 87 sidžila, koliko ih ima u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, s kratkim uputama u njihov sadržaj. Kako autorica rada navodi, većina tih sidžila bilježi slučajeve koji se odnose na Sarajevo.

¹² Fehim Dž. Spaho, "Vakufnama Šahdidar, supruge Gazi Husrev-bega", *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)* (Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, Monumenta Turcica, Tomus quintus, 1985.): 47.-60.

¹³ Tekst na arapskome jeziku pročitani je prema sidžilu broj 1 u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. U zagradi navodim broj lista u spomenutom sidžilu i broj reda/redova na dotičnom listu iz kojih je tekst pročitani. Ovdje: list broj 38, red broj 17. Na isti način bit će označeni i dijelovi teksta ove vakufname koji slijede u članku. Ovom prilikom izražavam zahvalnost profesoru Hamadinu el-Sayedu Abdelkadiru, lektoru za arapski jezik na Odsjeku za orijentalnu filologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, što je pregledao arapski tekst onih dijelova vakufname koje navodim u ovom članku.

¹⁴ Vrijeme iz kojeg potiče vakufnama prepisana u sidžilu broj 1 ima bar naznačen odgovor u činjenici da se taj sudski protokol odnosi na godine 1551.-1552. Vidjeti, Gadžo, "O sidžilima", 46. Prema tome, vakufnama je mogla nastati najkasnije u tim godinama.

nakon njene smrti da se proda za iznos od 15.000 akči (*yubâ'u zâlîke al-manzil al-mawqûf al-mazbûr bi hamsata 'ashara alf dirham (41/10-11)*).

Tako je vrijednost zadužbine na koju se odnosi ova vakufnama podudarna s vrijednošću zadužbine koju je, prema defteru, osnovala Šahdidar – iznosi 115.000 akči. Podudarni su i drugi podaci u vakufnami i defteru. U oba izvora stoji: da se imamu u mesdžidu daje dnevno četiri akče na ime plaće (*wa li al-imâmi kulla yawmin arba'a darâhima (40/13)*), da mujezin dnevno prima dvije akče (*wa li al-mu'azzini kulla yawmin dirhamayni (40/14)*), da se vjeroučitelju daje dnevna plaća u iznosu od tri akče (*wa li al-mu'allimi kulla yawmin salâsata darâhim (40/14)*).

Ovaj popis bi bio odveć dugačak ako bi se navelo sve u čemu se podudaraju dva izvora: vakufnama i defter. Uostalom, njihovu podudarnost je, kako je naprijed spomenuto, utvrdio Fehim Dž. Spaho.¹⁵ Na temelju toga, danas pouzdano možemo znati kako je u 16. st. u Sarajevu organizirala svoj vakuf jedna žena, supruga državnog dostojanstvenika. Šahdidarin vakuf služio je vjerskom cilju (izgrađen je i izdržavan mesdžid), služio je prosvjetnom cilju (izgrađena je i izdržavana škola), ekonomski cilj ogleda se u tome što je osiguravao plaću za nekoliko službenika, a socijalni cilj u tome što se oko mesdžida razvilo naselje. Uspostavljanjem vakufa, Šahdidar je dala svoj doprinos unaprijeđenju života u vrijeme kad se Sarajevo, ponajprije zahvaljujući bogatoj zadužbini njenoga muža Gazi Husrev-bega,¹⁶ iz ranije kasabe već razvilo u grad.

Da li je Šahdidar bila i jedina žena koja je do 1604. godine na prostoru onovremene Bosne ustanovila vakuf u okviru koga je podigla građevine? U defteru ne nalazimo više sličnih vakufa. Ipak, u literaturi priređenoj na osnovu izvora navodi se da je u gradu Sarajevu u naselju Mejtaš žena po imenu Dudi-bula (ili Tuti-bula) podigla mesdžid, i to u godinama između 1528. i 1540.¹⁷ Taj mesdžid

¹⁵ Svakako je zanimljivo reći da je Spahi u poprilično teškom istraživanju da utvrdi kome pripada vakufnama bez imena ključni podatak pružio defter iz 1604. godine. Naime, u vrijeme kad je Spaho radio na prijevodu vakufname, u arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu nalazila se fotokopija ovog deftera pod brojem fo 203/8 koja je bila sačinjena iz originala *Tapu ve Kadastro*, Ankara, TD No 477. (Ovi se podaci navode prema: Spaho, "Vakufnama Šahdidar", 75). Prijevod deftera iz 1604. godine na bosanski jezik urađen je prema toj fotokopiji.

¹⁶ Vakuf koji je osnovao Gazi Husrev-beg zabilježen je u defteru iz 1604. godine na str. 492.-495.

¹⁷ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine Knjiga I - Sarajevo*, (Sarajevo: Veselin Masleša 1974.): 291.

je doista zabilježen u jednom starijem defteru, onome iz 1565. godine.¹⁸ Na temelju tog zapisa pouzdano znamo da je do naznačene godine (1565.) u Sarajevu postojao vjerski objekt poznat po imenu Dudi-bule. O Dudi-bulinom mesdžidu svjedoče još neki izvori,¹⁹ ali, kako se odnose na kasnija stoljeća, ne nude nam podatke ni o tačnom vremenu kad je mesdžid izgrađen ni o dobrotvorki. Samo, Mujezinović smatra da se po tituli "bula" u dobrotvorkinom imenu može zaključiti da je bila vjeroučiteljica.²⁰

Mesdžid koji je izgradila Šahdidar održao se do 19. stoljeća.²¹ Dudi-bulin mesdžid, za koji literatura pokazuje da je još stariji od Šahdidarinog, održao se do početka 20. stoljeća.²²

Vakufi žena priključeni velikim vakufima

Opstanak i funkcioniranje građevina koje su se podizale u okviru vakufa zavisili su od sredstava koja su bila na raspolaganju za njihovo održavanje. Koliko su veliki vakufi (*müessesât-ı hayriye*) imali značaja za vjerski, prosvjetni, socijalni i ekonomski život sredine u kojoj su se osnivali, toliko su manji vakufi (*asl-ı vakf*) imali značaja za opstanak i unaprjeđenje funkcioniranja velikog vakufa na opće dobro. Sudeći prema defteru iz 1604. godine, žene onoga doba svoj su doprinos tom općem dobru davale osnivanjem manjih vakufa koje su priključivale već postojećim velikim vakufima.²³ Iz skromnih podataka u defteru teško je znati

¹⁸ Hatidža Čar-Drnda, "Vakufski objekti u bosanskom sandžaku", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Vol. 52-53, (2004.): 275.

¹⁹ Jedan izvor je Ljetopis Mula Mustafe Bašeskije iz druge polovine 18. stoljeća. U Ljetopisu je na listu 96a, u redu broj 6 zapisano da je umro Hasan-baša, imam Dudi-buline džamije. Drugi izvor je sidžil broj 40. Taj sidžil se odnosi na godine 1800.-1801., a zapis o Dudi-bulinjoj džamiji je na 143. listu, kako je to zabilježio Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 291.

²⁰ *Ibid.*, 291.

²¹ Porušen je 1879. godine. Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 333. Nisam naišla na podatke o školi koju je dala izgraditi dobrotvorka Šahdidar.

²² Godine 1927. pretvoren je u stambene prostorije. Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 291.

²³ U defteru je za svaku zadužbinu upisano ime dobrotvora, visina sredstava koje je zavještao, namjena tih sredstava i popis rashoda kako ih je dobrotvor odredio. Ako je vakuf osnovan s namjerom da se pripoji nekom drugom, većem vakufu, to se u defter upisivalo kao dodatak većem vakufu. I kod manjih vakufa se upisivalo ime dobrotvora, iznos zavještanih sredstava te (većinom) njihova namjena. Svi vakufi kojima su se prema ovom defteru pripajali manji u svome sastavu su imali mesdžid, a mnogi još i školu.

kako su dobrotvorke donosile odluku kojom će velikom vakufu priključiti svoj. U nekoliko slučajeva, ipak, o tome se može ponešto naslutiti.

Nefisa i Hanifa bile su kćeri hodže Kemala. Nefisa je zavještala sumu od 2.500 akči, a Hanifa sumu od 3.000 akči. Vakufe koje su na taj način osnovale priključile su vakufu hodže Kemala.²⁴ Iz ovih zapisa nije teško dokučiti da su Nefisa i Hanifa svoje vakufe priključile onome koga je osnovao njihov otac.²⁵

Prema zapisu u defteru, i vakuf koji je osnovao hodža Durak u Sarajevu dobio je potporu od dobrotvorovih kćeri. Hanifa, Emiršaha i Merdžana, za koje defter bilježi da su bile kćeri hodže Duraka,²⁶ zavještale su tri dućana i osnovale vakuf koji su priključile očevom.²⁷

Još jedna žena za koju se može pretpostaviti da je svoj vakuf priključila očevom bila je Fatma. Uz njeno ime u defteru stoji da je kći Sinanova, da je zavještala sumu od 3.600 akči i priključila je zadužbini Keke Sinana.²⁸ Jesu li imena samo slučajno podudarna ili je Fatma doista bila kćerka dobrotvora po imenu Keke Sinan? Ako jeste, onda je jedna karakteristika povezuje sa sestrama Hanifom, Emiršahom i Merdžanom: vakufi ovih žena bili su jedini do 1604. godine priključeni zadužbinama njihovih očeva.²⁹

²⁴ *Opširni popis I/2*, 500-501.

²⁵ Hodža Kemal (prema defteru Havadže Kemal) zavještao je sredstva za izgradnju mesdžida u gradu Sarajevu. U izvorima se mesdžid prvi put spominje 1515. godine, a postojao je kao džamija do jula 1940. godine. Prema opisu koji je sačinjen na osnovu izvora, bila je to jedna od najljepših građevina tog tipa u Sarajevu. Vidjeti: Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 183. O zadužbini hodže Kemala dosta podataka se nalazi u knjizi Šejha Sejfudina Kemure *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*. (Sarajevo: Zemaljska štamparija 1910.): 337.-351. Danas ulica Čemaluša nosi ime po toj džamiji.

²⁶ *Opširni popis I/2*, 490.

²⁷ Hodža Durak (prema defteru Havadže Durak) osnovao je vakuf za izgradnju mesdžida u Sarajevu. Prema izvorima, mesdžid je podignut prije 1528. godine. Vidjeti: Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 277. Danas je to Baščaršijska džamija.

²⁸ *Opširni popis I/2*, 490. U literaturi se navode različiti podaci o vremenu kada je podignut mesdžid Keke Sinana. Pouzdanim se čini onaj prema kome je "čovjek poznat pod nadimkom Keke Sinan", kako je u defteru iz 1604. godine zapisano njegovo ime, osnovao zadužbinu i podigao mesdžid u Sarajevu 1515. godine. Vidjeti: Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 204.

²⁹ Dobrotvorka po imenu Fatma spominje se u jednom dokumentu-zadužnici za novac, slijedećim riječima: *Dužnik Halil, sin Mehmedov iz Keke Sinanove mahale uzeo je na zajam iz fonda Fatme hanume 3.600 akči 1565. godine na period od godinu dana. Jamac za ovaj zajam je Abdija, sin Mehmedov iz Keke Sinanovog naselja. Ovaj zajam učinjen je preko hodže Sinana, imama* (Kemura, *Sarajevske džamije*, 138). Kako se u ovom dokumentu navodi

Žena po imenu Hanifa svoj vakuf je pripojila onome koji je osnovao njen muž. To se može dokučiti iz zapisa u defteru prema kojem je Hanifa bila supruga hadži Ejnehanova, a vakuf kome je priključila svoj osnovao je hadži Ejnehan.³⁰

Hatidža-hatun, kći Sinana vojvode, druga je žena koja je svoj vakuf priključila muževljevom. Njen muž, Husejin-beg, podigao je džamiju i dvije škole u mjestu Čelebi Pazar (Rogatica), a Hatidža-hatun je razmjerno visokom sumom novca od 15.000 akči dala doprinos održavanju Husejin-begova vakufa. Ove podatke o vakufu Hatidže-hatun pruža nam vakufnama njenoga muža.³¹ U vrijeme kad je Husein-beg osnovao svoj vakuf, to su isto učinile njegova supruga Hatidža-hatun i njegova sestra Mihri-hatun. Obje žene su izdvojile i zavještale po jedan dio svoga imetka, a onda su tako osnovane vakufe priključile Husein-begovom. Tako Husein-begova vakufnama predstavlja istovremeno i vakufname o osnivanju ova dva ženska vakufa. Da taj dokument nije sačuvan, ko zna da li bismo danas mogli znati da su Hatidža-hatun i Mihri-hatun bile u srodstvu s dobrotvorom Husejin-begom. Naime, iz vakufname možemo pročitati da je Mihri-hatun bila Husejin-begova sestra,³² pa je ona jedina dobrotvorka iz ranoga doba osmanske Bosne za koju se pouzdano moglo utvrditi da je dala potporu bratovljevoj zadužbini. To svakako ne znači da je ona bila jedina dobrotvorka koja je tako postupila, samo nam nepostajanje izvora, kao što su vakufname, uskraćuje mogućnost da razmotrimo i druge slične primjere.

O drugim dobrotvorkama, o kojima svjedočanstvo imamo jedino u defteru iz 1604. godine, ne mogu se izvoditi čak ni pretpostavke o njihovom srodstvu s osnivačima vakufa kojima su priključile svoje. Razlog tome je što su imena dobrotvorki u defter upisivana neujednačeno, nekada s imenom oca, a nekada bez njega; uz imena nekih žena stoje imena njihovih muževa, dok za neke druge nema tog podatka. Tako je jedna dobrotvorka upisana samo kao Emina-hatun, pa se o

1565. godina, naselje Keke Sinana i dobrotvorka Fatma, vjerovatno je riječ o zadužbini žene koja je zapisana u defteru iz 1604. godine.

³⁰ *Opširni popis I/2*, 487. Vakuf hadži Ejnehana imao je u svome sastavu mesdžid koji je sagrađen prije 1528. godine, a nalazio se u sarajevskom naselju Vratnik. Vidjeti: Čar-Drnda, "Vakufski objekti u bosanskom sandžaku", 267.-294.

³¹ *Vakufname XV i XVI vijek*, 131.-133.

³² *Ibid.*, 133.

njoj ne zna ništa osim da je svoj vakuf, osnovan sumom od 3.000 akči, priključila mesdžidu Pašajigita u sarajevskom naselju Dulger Ibrahim.³³ Ime jedne druge žene, koja je istu toliku sumu novca darovala također mesdžidu Pašajigita, zauvijek će (vjerovatno) ostati nepoznato; ona čak nije upisana pod svojim imenom nego samo kao supruga halvadžije.³⁴ Ostatak će nepoznato i ime žene koja je upisana kao supruga nekog Iskendera krojača. Ona je svojih 3.000 akči zavještala za zadužbinu Mevlana Arapa i bila je jedna od dvije žene koje su do 1604. godine darovale novac toj zadužbini.³⁵ O drugoj defter bilježi da se zvala Selima-hatun.³⁶ I Kadrija-hatun je žena iz 16. st., o kojoj još samo znamo da je bila dobrotvorka.³⁷ To što uz imena nekih žena nije zapisano drugo ime s kojim bi se one mogle dovesti u vezu može biti pokazatelj njihovoga skromnog društvenog statusa.

Vakufi žena u sastavu vakufa s različitim prihodima

U defteru se ne mogu naći podaci koji bi nam dali uvid šta je drugo, osim rodbinske povezanosti, moglo utjecati na odluku dobrotvorki kojem će vakufu priključiti svoj. Žene su svoje vakufe priključivale i bogatijim i siromašnijim vakufima. Tako su netom spomenute Emina-hatun i *Halvadžijina* supruga uz još četiri dobrotvora muškarca potpomogle održavanje vakufa koji je imao vrlo skromne prihode.

Još je skromnije prihode imao vakuf Jakub-paše. To stanje bilo je posljedica požara u kojem su oštećeni objekti od kojih se Jakub-pašin vakuf izdržavao.³⁸ Sigurno je da su nakon požara održavanje tog mesdžida potpomogla četiri vakufa

³³ *Opširni popis I/2*, 496.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Džamija izgrađena iz vakufa Mevlana Arapa nalazi se u ulici Karpuzova. Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 268.

³⁶ *Opširni popis I/2*, 487.-488.

³⁷ *Ibid.*, 499.

³⁸ *Ibid.*, 484. Jakub-paša je vakuf osnovao u vrijeme kad je bio namjesnik u Bosni. Na tu dužnost je imenovan 1490. godine, a naredne 1491. izgradio je mesdžid koji je tako bio jedan od najstarijih u Sarajevu. Jakub-paša se istakao kao vojskovođa, pa se spominje kao važna ličnost u Osmanskoj državi. Rodom je bio iz Bosne. Kratko vrijeme nalazio se na položaju velikog vezira. O ovome vakufu v.: Kemura, *Sarajevske džamije*, 118. i Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 89.

koliko ih je priključeno Jakub-pašinom do 1604. godine. Među osnivačima tih manjih vakufa bila je i žena po imenu Seldžuka, supruga hadži Kemalova, koja je zavještala 3.600 akči i prihode od dva dućana.³⁹ Kad se upoređi s vakufom Nesuhavojvode koji je osnovan sredstvima od 10.000 akči i također priključen zadužbini Jakub-paše, Seldžukin je vakuf bio dvostruko manji, samo, titula "vojvoda", koja je zapisana uz ime dobrotvora Nesuha, ukazuje na njegov visok društveni status. S druge strane, sredstva u Seldžukinom vakufu bila su približno dvostruko veća od onih koja su Jakub-pašinoj zadužbini darovala dva muškarca. Jedan od njih osnovao je vakuf sumom od 1.500, a drugi sumom od 1.000 akči.

Selima-hatun i supruga krojača Iskendera su, uz još dva muškarca dobrotvora, pomogle održavanje vakufa u Jahja-pašinom naselju u Sarajevu koji je u vrijeme popisa 1604. godine imao razmjerno skromne prihode. Fatma, kći Sinanova, i Hanifa, supruga hadži Ejnehanova, također su potpomogle održavanje dviju zadužbina s nižim prihodima za koje se može pretpostaviti, kako je naprijed kazano, da su bile zadužbine članova njihovih porodica. Da je zadužbina Keke Sinana, kojoj je Fatma priključila svoju, doista imala niske prihode, pokazuje i zapis u defteru prema kome je dobrotvor Keke Sinan uvjetovao da se plaće imamu i upravitelju zadužbine (*mutevelliji*) razmjerno umanje ukoliko prihodi od vakufa ne doteknu da podmire iznose koje je on bio u prilici odrediti.

Neke druge žene su svoje vakufe priključile onim bogatijim. Tako je postupila Đulnasa, supruga Hasana Čelebije, priključivši svoj vakuf Ajas-pašinom,⁴⁰ jednom od najbogatijih i najstarijih u Bosni.⁴¹ Đulnasin vakuf bio je jedan od pet vakufa koliko ih je do 1604. godine priključeno Ajas-pašinom. Aiša-hatun, kći Ali-vojvode, svoj vakuf je priključila zadužbini hadži Muslihudina, jednoj od bogatijih u Sarajevu u 16. st. Nije poznato da li je Aiša bila u kakvom srodstvu s hadži Muslihudinom, ako je od 1526. godine, kad je izgrađen hadži Muslihudinov mesdžid, pa do popisa 1604. bila jedini dobrotvor koji je svoj vakuf priključio tome. Isto je stanje hadži

³⁹ *Opširni popis I/2*, 484. I pored tako teškoga usuda koji je zadesio Jakub-pašin mesdžid još u 16. stoljeću, građevina se održala do 20. stoljeća, porušena je 1936. godine. Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 89.

⁴⁰ *Opširni popis I/2*, 483.

⁴¹ Ajas-paša je u dva navrata obnašao funkciju namjesnika Bosne, a pred kraj namjesnikovanja, 1477. godine osnovao je vakuf u Sarajevu. Iz zapisa u defteru vidi se da je u okviru svoga vakufa Ajas-paša podigao mesdžid, manju školu i most. *Opširni popis I/2*, 483.

Muslihudinove zadužbine zabilježeno i u defteru iz 1565. godine, što pokazuje da je Aiša još tada bila dobrotvorka.

U vremenu o kojem svjedoči defter iz 1604. godine najveći broj priključenih vakufa imao je onaj koji je osnovao hadži Idriz u Sarajevu: ovom vakufu je bilo pripojeno 12 manjih. Od toga su četiri vakufa osnovale žene. Bile su to Hanifa-hatun, Šehsuvar-hatun, Emina-hatun i Đulizar-hatun.⁴² Ovi podaci još ne odražavaju stvarni omjer žena i muškaraca koji su svoje vakufe pripojili hadži Idrizovom. Od dvanaest zadužbina pripojenih toj, četiri su zavještanje iste osobe, Jusufa sina Abdullahova, koji je četiri puta zavještao različite sume novca za zadužbinu hadži Idriza.⁴³ Tako je ukupno devet osoba svoj imetak zavještalo kao dodatna sredstva hadži Idrizovoj zadužbini. Od toga je pet muškaraca, a četiri su žene. Prema stanju zapisanom u starijem defteru, onome iz 1565. godine, hadži Idrizova zadužbina je u to vrijeme imala priključen samo jedan vakuf. Bio je to onaj koji je ustanovila Hanifa-hatun. Po tome se vidi da je prvi vakuf priključen hadži Idrizovom bio ženski. Ostalih 11 priključeni su u vremenu između dva popisa, od 1565. do 1604. godine.⁴⁴

U pogledu omjera učestvovanja ženskih vakufa u održavanju neke velike zadužbine spomena je vrijedna, pored hadži Idrizove, i zadužbina hodže Kemala. Ova je prema defteru iz 1604. godine imala sedam priključenih vakufa. Od toga su tri pripadala ženama. Osim Nefise i Hanife, kćeri hodže Kemala, tom vakufu je svoj priključila i Hanifa, kći Alije Čelebije.

Šta su žene zavještavale

Prema zapisima u defteru, žene onoga doba zavještavale su novac i, u manjoj mjeri, nekretnine. Sume koje su žene izdvajale iz svoje imovine namjenjujući ih za vakuf približno su iste vrijednosti; većina njih je, čitamo iz deftera, zavještala iznos

⁴² *Opširni popis II/2*, 498.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Prema defteru, hadži Idrizova zadužbina sastojala se iz mesdžida i mekteba (*Opširni popis II/2*, 497). Bit će da je mesdžid podignut oko 1540. godine budući da se tada u izvorima prvi put spominje sarajevsko naselje pod tim imenom, i postojao je do 1938. godine (Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 331-332). Hadži Idriz je bio bogati trgovac i sagradio je još jednu džamiju i karavan-saraj u Kiseljaku (Kemura, *Sarajevske džamije*, 264.-265.; Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 331.).

od 3.000 akči. Kad se uporede priključeni vakufi (*asl-i vakf*) koje su osnivale žene s onima koje su osnivali muškarci, vidi se da je većina novčanih vakufa raspolagala sumama sličnog iznosa – oko 3.000 akči. Najveći broj priključenih vakufa, kako ženskih, tako i muških, osnovan je darivanjem novca u gotovini. Ipak, veći je broj muškaraca nego žena koji su zavještali prihode od dućana ili zemljišta. Od žena su tu vrstu prihoda darovale sestre Hanifa, Emiršaha i Merdžana te Seldžuka koja je osim prihoda od dva dućana, darovala još i novac.

Ne može se određeno govoriti o tome kako su žene sticale imovinu kojom su raspolagale, ali je to svakako mogla biti naslijeđena imovina. Ova tvrdnja nalazi uporište u primjeru vakufa sestara Hanife, Emiršaha i Merdžane. U defteru je zapisano da su se njihovi dućani, darovani za vakuf, nalazili u blizini Firuz-begova hamama u Sarajevu, a u blizini iste građevine nalazilo se i 29 dućana, koje je hodža Durak, njihov otac, zavještao prilikom osnivanja svoje zadužbine, pa se gotovo može ustvrditi da su spomenuti dućani bili dio porodične imovine.

Ne možemo znati je li Hatidža-hatun od svoje porodice naslijedila imovinu kojom je osnovala vakuf,⁴⁵ ali je sigurno da je njen otac, Sinan-vojvoda, imao visok društveni status. I on je bio dobrotvor; sagradio je mesdžid u mjestu Čelebi Pazar (Rogatica). Hatidžin brat Oruč-aga također je bio dobrotvor.⁴⁶ U vrijeme kad je Hatidža osnivala vakuf, njeni roditelji, Sinan-vojvoda i Fatima-hatun, nisu bili živi,⁴⁷ pa je moguće da je ona tada bila posjednik onog dijela roditeljskog imetka koji joj je po zakonu pripadao.

Među ženskim vakufima ustanovljenim do kraja 16. st. po visini sredstava pažnju privlači onaj koga je osnovala Šemsa-kaduna. Ta je žena bila supruga Sinan-bega Boljanića, koji je u drugoj polovini 16. st. u više navrata bio na položaju upravitelja (*sandžakbega*) Hercegovine. Šemsa-kaduna je bila i sestra velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića.⁴⁸ Zavještala je sumu od 80.000 akči i odredila je da se novac stavi u promet kako to zakon nalaže, da se od dobiti daje plaća upravitelju i

⁴⁵ *Vakufname XV i XVI vijek*, 130.

⁴⁶ *Ibid.*, 133.

⁴⁷ *Ibid.*, 133.

⁴⁸ I u vakufnami koja nam pruža podatke o Šemse-kaduninom vakufu spominje se da je ova dobrotvorka sestra Mehmed-paše, velikog vezira koji je službovao kod trojice velikih careva, sultana Sulejmana, sultana Selima i sultana Murata. *Vakufname XV i XVI vijek*, 211.

knjigovođi vakufa, a ostatak novca da se čuva i da se po potrebi na nekome mjestu izgradi mesdžid ili drugi dobrotvorni objekt.⁴⁹ Nije nam poznato da li je nekada negdje sagrađen objekt iz Šemsa-kaduninog vakufa. Njeno turbe postojalo je u Čajniču uz turbe njenoga muža i uz džamiju koju je sagrađio njen muž.⁵⁰

Najbogatija ženska zadužbina ustanovljena do kraja 16. st. je Šahdidarina. Suma od 115.000 akči, od čega je 100.000 poklonjeno u novcu, jedna je od najviših uopće zapisanih u defteru iz 1604. godine. Za Šahdidar je sigurno da je vakuf osnovala nakon smrti svoga muža Gazi Husrev-bega. To znamo po riječima *al-marḥūm al-marqūm* koje stoje ispred imena Gazi Husrev-bega kad se on spominje u Šahdidarinoj vakufnami.⁵¹ Kako je Gazi Husrev-beg poginuo 1541. godine, Šahdidar je svoju zadužbinu, očigledno, ustanovila poslije te godine.⁵² U obliku u kojem je zapisana u sudskom protokolu Šahdidarina vakufnama završava riječima: Šahdidar je izjavila da se njen vakuf nakon njene smrti prenosi na Neslišah-sultan ako Neslišah to bude zahtijevala budući da je dobrotvorka Neslišahina robinja, njeno vlasništvo i njeno pravo.⁵³ Na osnovu toga je prevodilac Šahdidarine vakufname na naš jezik zaključio da je Husrev-beg bio oženjen s oslobođenom robinjom svoje sestre.⁵⁴ Ako je to doista tako, onda je vjerovatno da je Šahdidar imetak naslijedila od muža. U svakom slučaju, u vrijeme kad je osnivala svoju zadužbinu, Šahdidar je raspolagala nekretninama i visokom sumom novca.

⁴⁹ Ove podatke o Šemsa-kaduninom vakufu sadrži vakufnama. Šemsa-kaduna je svoj vakuf osnovala u isto vrijeme kad i njen muž Sinan-beg, pa su vakufi supružnika sadržani u istoj vakufnami datiranoj u 1582. godinu. Prijevod ove dosta duge vakufname s osmanskog turskog na bosanski jezik sačinio je Salih Trako: "Vakufnama Sinan-bega, sina Bajram-age", *Vakufname: XV i XVI vijek*, 193.-215.

⁵⁰ *Sandžakbeg* Sinan-beg bio je jedan od najvećih dobrotvora u Bosni. Ustanovio je veliku zadužbinu u okviru koje je izgrađeno više mesdžida, škola i dobrotvornih objekata po cijeloj teritoriji današnje Bosne i Hercegovine, a najznačajniji su oni izgrađeni u Čajniču. O Sinan-begovim objektima u Čajniču v.: Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, knjiga II – Istočna i centralna Bosna* (Sarajevo: Veselin Masleša 1977.): 66.-74.

⁵¹ Sidžil broj 1, list 40, red 20.

⁵² Ne zna se tačna godina kad je Šahdidarin mesdžid izgrađen. Mujezinović je naveo kako se smatra da je to bilo nakon 1540., a prije 1556. godine (Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 333). Na osnovu gore iznesenoga vidi se da je Šahdidarin vakuf mogao biti osnovan najranije 1541. godine, pa je mesdžid mogao biti sagrađen poslije te godine.

⁵³ *Vakufname: XV i XVI vijek*, 80.

⁵⁴ *Ibid.*, podnožna napomena 23.

Kad se uporede sume zavješanoga novca, za nekoliko dobrotvorki spomenutih u ovome pregledu može se ustvrditi da su bile imućne. No, pažnje je vrijedno da su svoj imetak u dobrotvorne svrhe zavještavale i žene s mnogo manje imetka od jedne Šahdidar, Šemsa-kadune i Hatidže-hatun.

Odredbe o vakufu

O tome da li su se žene lično obraćale sudu kad su željele osnovati vakuf ili su to činile preko zastupnika, možemo ponešto saznati samo iz vakufnama. Defter ne nudi podatke o tome. U Šahdidarinoj vakufnami nema spomena o njenom opunomoćeniku na sudu, što nam dopušta pretpostavku da je ta žena neposredno učestvovala u sastavljanju pravnog dokumenta. Hatidža-hatun je oponumociła svoga muža Husein-bega da pred sudom ustanovi njen vakuf te je u vakufnami zapisano da je sud najprije provjerio vjerodostojnost punomoći, a onda pristupio sačinjavanju vakufname.⁵⁵ Iako je Husein-begovom vakufnamom obuhvaćen i vakuf njegove sestre Mihri-hatun, u vakufnami nema zapisa o tome da li je Mihri-hatun opunumociła brata ili nekoga drugoga da je zastupa, ili je, pak, sudu pristupila lično. Takvog zapisa nema ni o Šemsi-kaduni čija je vakufnama, kao u slučaju Hatidže-hatun, sadržana u vakufnami njenoga muža.

Bilo da je svoju zadužbinu pred sudom osnivala lično ili preko opunomoćenika, dobrotvorka je, u skladu s pravnom procedurom, izjavljivala koji dio svoga imetka daruje, s kojom namjerom osniva vakuf, kome će se davati plaća iz prihoda ostvarenih od imovine koju je zavještala, određivala je koje će zaduženje primalac plaće obavljati, određivala je osobu koja će biti upravitelj (*mutevellija*) i osobu koja će biti nadzornik poslovanja vakufa (*nazir*). U velikim vakufima, kakav je bio onaj koga je osnovala Šahdidar, dobrotvorka je donosila odredbe i o visini plaća za imama i mujezina u mesdžidu koga je podizala, o visini plaće za učitelja u školi, o visini plaće za učiteljeva pomoćnika ako je određivala i takvu službu, o visini plaće za službenika koji je vodio knjigovodstvene poslove, o visini izdataka za održavanje građevine kao što su osvjetljenje, čišćenje, osiguravanje prostirke i sl. Sve su se te odredbe upisivale u vakufnamu. Tako vakufnama, kao zvanični

⁵⁵ *Vakufname: XV i XVI vijek*, 131.

dokument, ima određenu formu s obzirom na redoslijed sadržaja. Svaka je, pak, vakufnama izraz slobodne volje dotičnog dobrotvora.

Kako je sačuvan mali broj vakufnama iz 16. st., nama ostaje da iz njih i iz deftera pokušamo razumjeti kako su dobrotvorke uvjetovale korištenje dobiti od svoga zavještanja. Iz kratkih podataka u defteru možemo pročitati kako su žene najčešće određivale da se prihodi od njihovoga vakufa koriste za plaću službenicima u zadužbini kojoj pripajaju svoju. Za tu je plaću vjerski službenik, imam ili mujezin, imao obavezu da u određeno vrijeme uči suru iz Kur'ana, kraću ili dužu, kako to dobrotvorica odredi. Kad se pregleda popis vakufa u defteru iz 1604. godine, vidi se da su najčešće prihodi priključenog vakufa određeni na gornji način – kao plaća vjerskim službenicima uz obavezu učenja Kur'ana. U tom smislu može se reći da su dobrotvorke postupale onako kako je bilo uobičajeno. Nije teško zaključiti zašto su se prihodi od vakufa namjenjivali za plaću vjerskim službenicima: osiguravanje plaće održavalo je rad mesdžida kao centralne institucije velikog vakufa. Za imama se određivao nešto veći iznos nego za mujezina. Šehsuvar-hatun je u tom pogledu postavila drugačiji uvjet od drugih dobrotvora, bar koliko se može vidjeti iz deftera: ona je odredila da se imamu i mujezinu dodjeljuje plaća u jednakom iznosu.⁵⁶

Dodjela prihoda službenicima vakufa ipak nije bila pravilo. Dobrotvori su mogli odrediti da zaduženje za plaću, koja će se dodjeljivati iz sredstava njihovoga vakufa, obavlja neka druga osoba koju imenuju. Tako je učinila Seldžuka. Ona je uvjetovala da se plaća iz njenoga vakufa daje nekom Mevlana Hussamu, a on je za plaću trebao učiti jednu suru iz Kur'ana.⁵⁷ I *halvadžijina* supruga je odredila nekoga Mahmuda, sina Mustafina, da mu se daje plaća iz njenoga vakufa, a da on bude obavezan također učiti suru iz Kur'ana.⁵⁸ Ko su bili Mevlana Hussam i Mahmud, sin Mustafin? Zašto su dobrotvorke njima namijenile plaću? Na ova pitanja odgovor ne možemo naći u defteru. Jedino što možemo zaključiti jeste da oni nisu bili službenici vakufa budući da su obje dobrotvorke odredile da se nakon smrti osoba kojima su namijenile plaću ta sredstva dodjeljuju službenicima u vakufu. I

⁵⁶ *Opširni popis I/2*, 498.

⁵⁷ *Ibid.*, 484.

⁵⁸ *Ibid.*, 496.

dobrotvorka Sejda je plaću iz svoga vakufa, koji je osnovala 1566. godine, namijenila konkretnoj osobi – Abdiji Halifi, imamu u Ali-pašinoj džamiji u Sarajevu. Nakon njegove smrti, uvjetovala je dobrotvorka, plaća se imala dodjeljivati imamu u Skender-pašinoj džamiji koja se nalazila u naselju u kojem je dobrotvorka Sejda stanovala.⁵⁹ Sudeći po ovim odredbama, Sejdin vakuf je, zapravo, priključen Skender-pašinoj džamiji, s tim što je zaduženje i plaću dobrotvorka prenijela na određenog čovjeka dok je on živ.

Kako se plaća iz vakufa dodjeljivala za zaduženje koje se ispunjavalo u skladu s uvjetom dobrotvora, sâmo zaduženje imalo je vjersku svrhu: učenje Božije Knjige. To je pretpostavljalo da imenovana osoba ima vjersko obrazovanje kako bi mogla ispunjavati uvjetovanu obavezu i da bude osoba visokih moralnih vrijednosti. Stoga je kroz plaću, koja u mnogim manjim vakufima čak nije prelazila jednu akću dnevno, vakuf održavao svoju ulogu u vjerskoprosvjetnom i moralnom životu zajednice.

Ta uloga vakufa još bolje se može sagledati onda kad je dobrotvor određivao da se pravo na plaću i preuzimanje uvjetovane obaveze prenese s roditelja na potomke. Tako je odredila Hanifa, kći hodže Kemala. Ona je plaću iz svoga vakufa namijenila šejhu Junus-efendiji uz uvjet da uči Kur'an. Nakon smrti Junus-efendije tu plaću i obavezu imala su naslijediti njegova djeca, pa onda njegove djece djeca.⁶⁰ Da bi potomci mogli naslijediti očevu plaću, morali su imati i vjersko obrazovanje da izvršavaju uvjet koji je dobrotvorka odredila, a to se obrazovanje sticalo u školi (*mekteb ili sibyan mektebi*).⁶¹

Da su žene kroz vakuf davale izravnu potporu obrazovanju pokazuju primjeri Šahdidar i Mihri-hatun. Za Šahdidarinu zadužbinu naprijed je rečeno da je imala prosvjetnu dimenziju kroz školu koju je dobrotvorka podigla. I vakuf

⁵⁹ Dokument o Sejdinom vakufu prepisan je u sidžilu broj 2 u Gazi Husrev-begovoj biblioteci i objavljen je kao faksimil i prevod na bosanski jezik u: S. Kemura, *Sarajevske džamije*, 220.

⁶⁰ *Opširni popis I/2*, 501.

⁶¹ Na drugom mjestu u defteru je zapisano da je šejh Junus-efendija imam u mesdžidu hodže Kemala (Vidjeti: *Opširni popis I/2*, 500) kome je Hanifa priključila svoj vakuf. Ovdje ipak ne možemo ne primijetiti da dobrotvorka nije plaću namijenila imamu, nego konkretnom čovjeku koji je, istina, obavljao tu dužnost. I to što je uvjetovala da se plaća i obaveza prenese na djecu tog čovjeka, ne spominjući eventualnu njihovu službu, pokazuje da je njena namjena usmjerena prema konkretnom čovjeku.

Mihri-hatun je imao obrazovno-prosvjetnu svrhu u tom smislu što je dobrotvorka dobit ostvarenu od novca koga je zavještala namijenila kao plaću učitelju u jednoj od dvije škole koje je osnovao njen brat. Osnivač škole, Husein-beg, za učitelja u školi u selu Vrhbarje odredio je plaću od dvije akče dnevno, a učitelj je primao još jednu akču više iz vakufa Mihri-hatun.

Žene u vakufskim službama

Za upravitelja ili nadzornika poslovanja vakufa mogla se odrediti svaka osoba koju je dobrotvor smatrao časnom i sposobnom za tu dužnost. Posebno je dužnost upravitelja nosila odgovornost jer su za upravitelja predstavljale apsolutnu naredbu odredbe koje je postavljao dobrotvor.⁶² Defter pruža malo podataka o tome kome su dobrotvorke povjeravale te dužnosti. Vidimo da je Đulizar-hatun službu upravitelja nad svojim vakufom odredila za glavnog službenika u mesdžidu, no nije ostalo zabilježeno koliku mu je plaću za to namijenila. Nije poznato ni koliku su plaću upravitelju svoga vakufa odredile sestre Aiša i Fatima kad su tu dužnost povjerile svome ocu Mahmudu 1564. godine.⁶³

Dobrotvorke Hatidžu-hatun i Mihri-hatun su dužnost upravitelja u svojim vakufima povjerile jedna mužu, a druga bratu. Osnovavši svaka svoj vakuf u isto vrijeme kad je to učinio Husein-beg, Hatidžin muž i Mihrijin brat, obje dobrotvorke iskazale su uvjet da njihovim vakufom treba upravljati ista osoba koja upravlja Husein-begovim vakufom.⁶⁴ Niže u vakufnami čitamo da je Husein-beg sam obavljao dužnost upravitelja svoje zadužbine. Kako je odredio da nakon njegove smrti ta dužnost prijeđe na njegovo najčestitije dijete, pa onda na dijete njegovoga djeteta, saznajemo da je ista osoba iz kruga porodice kroz naredne generacije upravljala i dvama priključenim ženskim vakufima.

Iz nekih izvora vidimo da su nekada žene upravljale vakufom. Jedan takav podatak pruža nam defter iz 1604. godine, gdje je ostalo zapisano da su sestre Hanifa, Emiršaha i Merdžana, osnovavši zajednički vakuf, odredile da upravitelj

⁶² Balagija, *Uloga vakufa*, 12.

⁶³ Kemura, *Sarajevske džamije*, 199.

⁶⁴ *Vakufname: XV i XVI vijek*, 132. i 133.

bude Emiršaha.⁶⁵ Ovaj kratki zapis u defteru pokazuje da je žena po osnivanju vakufa mogla nastaviti brinuti se o poslovanju te institucije. U vezi s ovim podatkom pažnju privlači da je ovaj ženski vakuf bio priključen zadužbini oca ovih dobrotvorki, ali da vođenje njegova poslovanja nije preneseno na upravitelja očeve zadužbine (ili, npr., na upravitelja zadužbine njihovoga brata Mehmeda Čelebije, koji je također bio dobrotvor⁶⁶). Emiršaha je, kako izgleda, upravljala onom imovinom koju su zavještale ona i njene sestre.

Jedna druga žena po imenu Hafa upravljala je vakufom koji je osnovao njen otac Musa Čelebi. Ovo saznajemo iz sudske isprave (*hudžet*) datirane 1563. godine.⁶⁷ Prema toj ispravi, Hafina sestra i brat, Fatima i Mehmed, smatrali su da i njima pripadaju prava na upravljanje očevom zadužbinom te su se tim povodom obratili sudu. Nakon provedene sudske istrage, utvrđeno je da Hafa doista jest imenovana upraviteljkom očeva vakufa, da je sedam godina s pravom obavljala tu dužnost te je odlukom suda na toj dužnosti i zadržana. O ovoj porodici iz 16. st. ne znamo ništa više osim podataka zapisanih u *hudžetu*, pa će ostati nepoznato zašto je otac dužnost upravitelja povjerio jednoj od svojih kćerki kad je imao i sina budući da je općenito običaj bio da nasljednice preuzimaju upravljanje porodičnim vakufom onda kad nije bilo muškog potomka.

Da je taj običaj vladao i u osmanskoj Bosni, pokazuju primjeri nekih drugih vakufa. Jednu potvrdu nalazimo u defteru gdje je zapisano kako je dobrotvor hadži Mehmed podigao mesdžid i manju školu u Sarajevu i sve službe u zadužbini povjerio svojim sinovima i njihovim sinovima koji budu najbolji. A ako izumru njegovi muški potomci, uvjetovao je dobrotvor, te službe će se povjeriti njegovim ženskim potomcima.⁶⁸

Nadzornik poslovanja vakufa imao je manje obaveze i manji obim posla od upravitelja, pa se, shodno tome, nadzorniku dodjeljivala nešto niža plaća. Za nadzornika manjeg vakufa mogla je biti određena osoba koja tu službu vrši u većem

⁶⁵ *Opširni popis I/2*, 490.

⁶⁶ *Opširni popis I/2*, 490. Također i: Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 277.

⁶⁷ Muhamed A. Mujić, "Hudžet vakufa Musa-čelebija", *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)* (Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1985.): 141.-143.

⁶⁸ *Opširni popis I/2*, 497.

vakufu. Naimenovanjem nadzornika trebalo je odrediti i njegovu plaću, a to je značilo i veće troškove, što je moglo biti opterećenje za vakuf s manjim sredstvima. Možda je to razlog što je Đulizar-hatun povjerila dužnost nadzornika svim ljudima koji dolaze redovno obavljati namaz u mesdžidu kome je ona priključila svoj vakuf osnovan skromnom sumom od 1.300 akči.⁶⁹ S druge strane, sigurno je da nije morao misliti na visinu troškova osnivač jedne bogate zadužbine, Sinan-beg, ali taj je dobrotvor, ostavljajući dužnost nadzornika vakufa svojim sinovima, unucima, oslobođenim robovima i rodbini, i to s koljena na koljeno, izrekao uvjet da taj posao obavljaju dobrovoljno i besplatno. Kad znamo da je u Sinan-begovoj vakufnami sadržana i ona o vakufu njegove supruge Šemse-kadune i da je Šemsa-kaduna prihvatila za upravitelja osobu koja upravlja zadužbinom njenoga muža, sigurno je da se Sinan-begov uvjet o nadzorniku odnosio i na vakuf Šemse-kadune.

Osnivajući svoju bogatu zadužbinu, Šahdidar je predvidjela službu nadzornika i plaću za tu službu u iznosu od jedne akče. Iz njene vakufname čitamo da je Šahdidar dužnost nadzornika preuzela na sebe. Taj dio teksta glasi: *wa sharatat an-nazârata li nafsihâ an-nafisati mâ dâmat fi hayâtihâ* (40/20). Dobrotvorka je iskazala uvjet da nakon njene smrti tu obavezu preuzme nadzornik vakufa njenoga muža Gazi Husrev-bega, kao što je odredila da i službu upravitelja, nakon smrti Sinanudina Jusufa-vojvode, koja je ona imenovala za svoj vakuf, preuzme upravitelj Gazi Husrev-begova vakufa.⁷⁰ Kad u vakufnami pročitamo Šahdidarin uvjet da upravitelj, kad daje na zajam novac iz njenoga vakufa, to ima činiti uz znanje nadzornika, nameće se misao da je ona kao nadzornica aktivno učestvovala u poslovanju svoje zadužbine.

Primjer Šahdidar nije jedini koji pokazuje da su žene preuzimale dužnost nadzornika vakufa. Potvrdu nalazimo u tekstu slijedećeg sadržaja: Murad *terzija* (krojač) zavještao je za vakuf 3.600. akči. Dobrotvor je imenovao upravitelja svoje zadužbine, a sud je za nadzornika upravitelju imenovao Aišu, kćer umrlog Murada *terzije* s uvjetom "da spomenuti upravitelj bez znanja njena ne smije ni od koga novaca primiti niti ih ikome izdavati. Zapisano 1565. godine".⁷¹

⁶⁹ *Opširni popis* 1/2, 498.

⁷⁰ *Sidžil* broj 1, list 40, red 18.-21.

⁷¹ Kemura, *Sarajevske džamije*, 263-264. Kako navodi Kemura, ovo je tekst jedne sudske isprave (*hudžeta*) zapisane u sudskom protokolu broj 2.

Osvrt na kasnija stoljeća

Prema popisu 1.092 vakufname koje se odnose na prostor Bosne i Hercegovine⁷² nijedna se sačuvana ne odnosi na vakufe žena o kojima svjedoči defter iz 1604. godine.⁷³ S druge strane, popis vakufnama pokazuje kako su u svim stoljećima osmanske Bosne žene osnivale vakufe; u popisu ih je zabilježeno 249, što znači da se od ukupnog broja vakufnama sačuvanih u Gazi Husrev-begovoj biblioteci oko 23 % odnosi na ženske vakufe.

Stoga ću ovaj pregled o ženskim vakufima u ranom periodu osmanske Bosne zaključiti kroz primjer dva ženska vakufa iz kasnijih stoljeća. Jedan je osnovala Aiša iz Mostara⁷⁴, a druga Fatima Ašida iz Sarajeva⁷⁵.

Sudeći po ove dvije vakufname, žene su i u kasnijim stoljećima osmanske Bosne darivale novac i nekretnine, kao što je to bilo u ranim stoljećima. Tako je Aiša osnovala vakuf 1646. godine u gradu Mostaru zavještanjem 7.000 akči, dva dućana i bašče, a Fatima Ašida, kći Imaretlića Vejsel-age, svoj vakuf je uspostavila dva stoljeća kasnije, 1875. godine, zavještanjem dva dućana, jedne prostorije (*ode*) i zemljišta (*arse*).

Za nekoliko žena spomenutih u ovom pregledu moglo se čvrsto pretpostaviti da su imovinu stekle nasljedstvom, a Aiša je u svojoj vakufnami izravno naznačila da zavješta imetak koji je naslijedila od oca.

⁷² Zejnil Fajić, "Popis vakufnamâ iz Bosne i Hercegovine koje se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Vol. V-VI (1978): 245-302. Vakufname su sačuvane tako što su u vremenu od 1884. do 1945. godine prepisivane u tri zasebne knjige koje se danas čuvaju u spomenutoj biblioteci i vode se pod zajedničkim nazivom sidžil vakufnamâ.

⁷³ Kako se i može očekivati, najveći broj ovdje prepisanih vakufnama pripada novijem vremenu, 19. i 20. stoljeću. Sačuvane su samo tri vakufname iz 15. stoljeća, po 26 vakufnama iz 16. i 17. stoljeća, te 87 vakufnama iz 18. stoljeća.

⁷⁴ Prijevod ove vakufname je objavljen, pa je čitam prema: Fehim Nametak, "Vakuf-nama Aiše kćeri hadži Ahmeda iz Mostara", *Prilozi za orijentalnu filologiju* vol. 44-45 (1996.): 363.-366. Prijevod na bosanski jezik sačinjen je prema prijepisu koji se nalazi u sidžilu vakufnamâ knjiga broj 1 na strani 233., kako je to evidentirao Zejnil Fajić u: Fajić, "Popis vakufnama", 265.

⁷⁵ Vakufnama Fatime Ašide, kćeri Vejsel-age, prepisana je u knjizi 1 sidžila vakufnamâ na listu broj 386. Vidjeti: Fajić, "Prepis vakufnama", 279. Fajić je na ovome mjestu zabilježio da je sačuvan i originalni primjerak te vakufname, ali nije rekao gdje. Uvid u original ove vakufname imala sam kad je porodica zatražila da se taj dokument prevede na bosanski jezik. Tako u ovome članku navodim tekst prema originalnom primjerku vakufname.

Kako su žene svoje vakufe priključivale već postojećim većim, određivale su, kako je to bilo uobičajeno, da se prihodi ostvareni iz sredstava njihovoga vakufa dodjeljuju kao plaća službenicima te institucije. Na taj način su doprinosile vjerskom, ekonomskom i prosvjetnoobrazovnom životu zajednice. Doprinos žena obrazovanju očigledan je onda kad su podizale školu (kao Šahdidar) i kad su plaću namjenjivale učitelju u vakufu kome priključuju svoj (kao Mihri-hatun). I u kasnijim stoljećima dobrotvorke su davale doprinos obrazovanju. Aiša iz Mostara odredila je da se jedan dio sredstava iz njenog vakufa upotrijebi za izdržavanje siromašnih đaka u Karađoz-begovoj medresi i još je izrazila želju da se za zimске dane kupe ćebeta kojima će se đaci te škole pokrivati i ogrjev koji će đake zagrijavati.⁷⁶

I Fatima Ašida je jedan dio sredstava iz svoga vakufa namijenila u obrazovne svrhe, i to za obrazovanje žena. Odredba ove dobrotvorke bila je da se iz prihoda njenoga vakufa nagradi, koliko je to uobičajeno, vjerski službenik koji će svake godine u toku tri odabrana mjeseca (redžep, šaban, ramazan) jednom sedmično držati predavanja za žene u džamiji Jahja-paša u Sarajevu (*ve be-her sene receb ve şa'bân ve ramazân aylarında haftada birer defa Yahya Paşa câmi'-i şerîfde nisâ' tâ'ifesine va'z u nasîhat edüp vâ'iz efendiye fazla-ı mezkûreden emsâli misillü ikrâm oluna*).⁷⁷ Tako je Fatima Ašida tri stoljeća nakon Selime hatun, koja se spominje u ovome prilogu, dala doprinos istom, Jahja-pašinom vakufu.⁷⁸

Ovaj pregled je pokazao da su nekada žene vodile brigu o poslovanju vakufa kao upraviteljice ili nadzornice te institucije. Te dužnosti su preuzimale za vakufe koje su osnovale one ili članovi njihove porodice. Za svoje vakufe žene su sigurno same odlučivale da obavljaju posao upravitelja ili nadzornika. Kad je riječ o porodičnim vakufima, takvo je naimenovanje vjerovatno određivao dobrotvor, kao što je učinio otac Hafe-hatun. Aiša, kći krojača Murada, postala je nadzornik očeva vakufa kad joj je nakon smrti oca sud povjerio tu dužnost, pa će nam ostati nepoznato da li je sud tako odlučio ili je otac tako oporučio. Ko je u 17. st. vodio poslovanje vakufa Aiše iz Mostara ne znamo pouzdano, ali znamo da je

⁷⁶ F. Nametak, "Vakuf-nama Aiše...", 364.

⁷⁷ Vakufnama Fatime Ašide, red 29.-31.

⁷⁸ Džamija izgrađena iz Jahja-pašina vakufa postoji i danas. Nalazi se u blizini muzeja Svrzina kuća. Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, 72.

dobrotvorka tu dužnost namijenila mužu ako ona umre prije njega. Aišin je uvjet glasio da se poslije njene smrti dnevno daje po jedna akča njenom mužu h. Hasanu "kada bude upravljao vakufom kao što mu je dužnost". Prema dobrotvorkinom uvjetu, kadija je mogao imenovati novog upravitelja nakon smrti h. Hasana.⁷⁹ Iz ovih odredbi se nameće misao da je Aiša mogla upravljati vakufom dok je bila živa, ali to je samo naša pretpostavka.

Za Fatimu Ašidu ne može se iznijeti takva pretpostavka budući je ona u vakufnami imenovala Mustafa-efendiju za upravitelja svoga vakufa. Ali, ova dobrotvorka nije isključila mogućnost da njenim vakufom upravlja žena. Prema njenoj odredbi, nakon smrti Mustafa-efendije ta dužnost se imala prenijeti na njegove muške potomke, a ako među njegovim potomcima ne bude muškaraca, onda se dužnost upravitelja vakufa imala prenijeti na ženske potomke Mustafa-efendije, i to s koljena na koljeno (*ve ma'âzallahü ta'âla münkarız olursa mûmâ ileyh Mustafâ efendiniün evlâd-ı inâsi batnen ba'de batnin mütevellî olalar*).⁸⁰

Ovaj pregled je tek otvorio mnoga pitanja. Izdvojiti ću samo jedno koje se odnosi na one žene za koje, prema defteru, znamo čije su supruge bile. Ako uz ime dobrotvorke Šahdidar u defteru stoji zapisano da je ona supruga umrlog Husrev-bega, možemo li pretpostaviti da su hadži Kemal, krojač Iskender ili *halvadžija* bili u životu kad su njihove supruge osnovale vakuf? Ako je tako, onda su žene bile dobrotvorke dok njihovi muževi to (još) nisu bili budući da u defteru nema njihovih vakufa.

Jasniji uvid u ženske vakufe, bar u kasnijim stoljećima osmanske Bosne, bio bi moguć analizom postojećih vakufnama. Na taj sam put željela ukazati osvrtom na dvije vakufname iz kasnijih stoljeća.

⁷⁹ F. Nametak, "Vakuf-nama Aiše...", 364.

⁸⁰ Vakufnama Fatime Ašide, red 38.

Zaključak

O ženama koje su u rano doba osmanske Bosne osnivale vjerske zadužbine možemo ponuditi jedan generalan pregled. Kao što biva sa svim temama koje se odnose na život u prošlosti na bilo kojem prostoru, tako se i u razmatranju teme o ženama dobrotvorkama u Bosni i Hercegovini u vrijeme osmanske uprave suočavamo s problemom nedostatka ili nedovoljnosti izvora; što idemo dalje u prošlost, sve je manji broj sačuvanih izvora koji nam mogu stajati na raspolaganju. Stoga se i ovaj pregled zasniva na razmjerno skromnim izvorima. To su defter - opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, i nekoliko vakufnama - sudskih isprava o osnivanju vjerskih zadužbina. I pored mogućnosti uvida u ove izvore, oni nam pružaju tek skroman uvid u temu. Jedan razlog tome je što je do naših dana sačuvan veoma mali broj vakufnama iz prva dva stoljeća (15. i 16. st.) osmanske Bosne. Drugi razlog je što defter sadrži samo osnovne podatke o jednoj zadužbini.

U prvim stoljećima osmanske Bosne žene su osnivale novčane vakufe. Mnogo manji broj je onih koje su zavještale nekretnine. Sume koje su žene darivale različite su vrijednosti, što pokazuje da su zadužbine osnivale i bogatije i manje bogate žene. One bogatije bile su u srodstvu s muškarcima visokog društvenog statusa u sredini u kojoj su živjele. Najbogatije ženske vakufe do kraja 16. st. na prostoru Bosne i Hercegovine osnovale su Šahdidar i Šemsa-kaduna. Prva je bila supruga bosanskog namjesnika i najvećeg dobrotvora grada Sarajeva, Gazi Husrev-bega. Druga, Šemsa-kaduna, bila je supruga Sinan-bega, hercegovačkog namjesnika i također jednog od najvećih dobrotvora na prostoru Bosne i Hercegovine. U isto vrijeme, Šemsa-kaduna bila je sestra Mehmed-paše Sokolovića, osmanskog velikog vezira rodom iz Bosne.

Šahdidar je u okviru svoje zadužbine podigla u gradu Sarajevu osnovnu školu i mesdžid za koji je poznato da se održao do 19. st. Sve druge žene o kojima smo pronašli podatke u navedenim izvorima svoje zadužbine su priključile nekoj većoj. Tako je učinila i Šemsa-kaduna priključivši svoju bogatu novčanu zadužbinu (80.000 akči) onoj koju je osnovao njen muž. I suma koju je za zadužbinu darovala Hatidža-hatun bila je znatno viša od dara drugih žena (15.016 akči). I Hatidža-hatun je svoju zadužbinu priključila bogatijoj muževljevoj.

Najčešća suma koju susrećemo kao glavnicu u ženskim vakufima je 3.000 akči. Odmah treba reći da se ista suma najčešće vidi i u novčanim vakufima muškaraca tog doba.

No nije zanemarljiv broj onih dobrotvorki o kojima ne znamo ništa osim imena kao npr. Đulizar-hatun, Hanifa-hatun, Kadrija-hatun, Šehsuvar-hatun. Uz imena nekih žena zapisano je ime ili zanimanje njihovih muževa, ali kako nema nikakve titule koja bi ukazivala na društveni status muževa, nameće se misao da su to bile žene iz naroda. Ako je naša pretpostavka tačna, onda su žene iz naroda rado darivale svoju imovinu u dobrotvorne svrhe. Jedno pitanje koje se nameće u vezi sa ženama za koje bar znamo čije su supruge bile jeste da li su one svoju imovinu darivale u vjerske zadužbine dok njihovi muževi to nisu činili ili bar još nisu bili učinili. Ako uz ime dobrotvorke Šahdidar u defteru stoji zapisano da je ona supruga umrlog Husrev-bega, možemo li onda pretpostaviti da su hadži Kemal, krojač Iskender ili *Halvadžija* bili u životu kad su njihove supruge osnovale vakuf? Ako jesu, onda su žene bile neovisne o svojim muževima kad su donosile odluku o osnivanju vakufa.

Mr. Selma Avdić Hajrović

DAREŽLJIVE SARAJKE I NJIHOVI VAKUFI OD OSMANSKOG PERIODA DO DANAS

“ *Kada se uzme u obzir količina imovine koja je uvakufljena od strane žena, tada rezultati istraživanja ukazuju na to da su žene vakīfe posjedovale značajnu imovinu u Sarajevu.* ”

DAREŽLJIVE SARAJKE I NJIHOVI VAKUFI OD OSMANSKOG PERIODA DO DANAS

Dolaskom Osmanlija na prostore sadašnjeg Sarajeva, ali i cijele Bosne i Hercegovine, dogodio se značajan napredak u razvoju gradova, arhitekturi te kulturnom, socijalnom i ekonomskom životu ovih prostora. Izdvajanje dijela ili cijelog imetka za dobrobit zajednice je imperativ islama koji su slijedili i danas slijede mnogobrojni muslimani i muslimanke, bogati i siromašni.

Pitanje vakufa i njegovog značajna je općenito malo izučavano i malo mu je posvećivana pažnja. Poznata su mnogobrojna imena vakifa koji su ustanovili značajne vakufe po kojima su pojedini gradovi i održavani i po kojima su i postali poznati. Međutim, iako su žene od prvih vakufa bile gotovo jednako zastupljene u praksi uvakufljenja, njihova imena su zaboravljena i samo rijetke su poznate kao velike vakife.

Žene u historiji

Nesporna je činjenica da su žene uvijek činile barem polovinu ljudskog roda, pa se samim tim nameće i zaključak da je i polovina doprinosa razvoju ljudskog roda morala biti pripisana njima. No, takav slučaj nije kada je u pitanju zapisivanje i pamćenje historijskih činjenica. Žena kroz zvaničnu historiju nema, ili ih ima zanemarljivo malo, posebno među državniciima, vladarima, naučnicima,

zanatlijama, vojnicima, graditeljima, učiteljima ... tj. u onim segmentima ljudskog djelovanja koji su značajni za historijsko pamćenje. Žene su vrlo malo bile prisutne u tradicionalno važnim djelatnostima kao što su politika, vojska, diplomacija, vlast, zbog čega se olahko zaključivalo o njihovoj "nepovijesnosti".¹ Žensko iskustvo se baziralo na historijski nevažnim poslovima: rađanju, brizi oko porodice, kuće, brizi oko nemoćnih, starijih i sl. A ova, kako je danas nazivaju socijalna historija, koja je i prepuna ženskih iskustava, nije nailazila na interesovanje znanične historiografije koju su zanimali poslovi oko vođenja države, ratovanja, naučnih dostignuća, arhitekture i sl. Značaj izučavanja socijalne historije mogao bi se prepoznati u tome što ona uzima u obzir priče običnih ljudi, među kojima jesu i žene, koje su do sada bile isključene iz povijesti.²

I pored shvatanja da je mjesto žene u privatnosti njenog doma, kroz cijelu historiju pojavljivale su se žene koje su išle ukorak sa muškarcima i u potpunosti učestvovala u svim životnim pitanjima. Tako da, kada više pažnje posvetimo zaboravljenim i neistraženim, potisnutim dokumentima i historijskim izvorima, pronalazimo žene koje svjedoče njihovo aktivno učešće u životu i razvoju svoje zajednice.

Prava žene u islamu

Dolazak islama doveo je do značajnog napretka u ostvarivanju ljudskih prava, posebno prava žena, koje su u periodu prije dolaska islama na svim prostorima generalno svrstavane među niža ljudska bića, nedostojna da posjeduju imovinu, učestvuju u javnom prostoru, obrazuju se, privređuju i raspolazu svojim imetkom. U islamskoj tradiciji ženi je zagarantovano pravo na slobodu, privatnu svojinu, raspolaganje imovinom, nasljedstvo, svjedočenje, obrazovanje, tj. prava za koja su se žene u ostatku svijeta izborile unazad stotinjak godina.

Napredak u pogledu zaštite prava žene najbolje ilustruju podaci o ženama iz perioda Poslanika (a. s.). Njegove supruge su bile društveno aktivne: Hatidža kao trgovkinja, Aiša kao dobra poznavateljica i prenositeljica hadisā, Zejneba, Umu

¹ Sklevicky, Lydija. Konji, Žene, Ratovi. Zagreb: Ženska infoteka, 1996.:14.

² Scott, Joan W. History-writing as Critique, in Sue Morgan, Keith Jenkins and Alun Munslow. Manifestos for History. London and New York: Routledge, 2007:5

Selema i dr. Poznati su primjeri i drugih žena iz tog perioda, naučnica, upraviteljica tržnica³, trgovkinja, pjesnikinja, liječnica i dr. Primjer žena iz prvog perioda islama kasnije su slijedile mnogobrojne žene diljem islamskog svijeta. Tako kroz cijelu historiju srećemo imena žena koje su izučavale Hadis⁴ i islamske propise, bavile se pjesništvom, medicinom, ali i javnim poslovima zajednice.

Iako i u muslimanskim zemljama, nažalost, postoje primjeri kršenja prava žena, ipak dokumentovani podaci govore u prilog tome da su muslimanske zajednice općenito poštivale ženska ljudska prava, tako da kroz cijelu historiju srećemo žene u svim segmentima života, žene koje su aktivne u svojim zajednicama. Najbolji primjer koji govori ovome u prilog je postojanje ženskih vakufa, koji potvrđuju tezu da žene konstantno ostvaruju prava na nasljeđivanje, slobodu izbora, raspolaganje svojom imovinom, obrazovanje i javno djelovanje.

Islamski propisi o uvakufljenju izričito nalažu da osoba koja uvakuflije svoju imovinu mora biti poslovno sposobna, vlasnica imovine koju uvakuflije, imati slobodnu volju prilikom čina uvakufljenja⁵, dakle potvrđuju tezu o položaju žene muslimanke kao one koja posjeduje imovinu, njome raspolaže po vlastitoj volji, ima poslovnu sposobnost raspolaganja imovinom, a njeno učešće u poslovima oko vakufa također potvrđuje da je žena muslimanka morala biti obrazovana i dobro upoznata sa pravilima i potrebama svoje zajednice.

Ženski vakufi poznati su od najranijeg islamskog perioda i u svim muslimanskim zemljama. Posebno poznata i značajna vakifa je supruga halife Er-Rešida, Zubejda⁶, koja je izgradila i uvakufila vodovod u Mekki. Žene su u islamskim zemljama gradile džamije, kupatila, univerzitete, bolnice, brinule se za siromašne, nemoćne, stare i djecu⁷.

³ Zeki Jemani, Ahmed. Žena u Islamu. El-Kalem, Sarajevo, 2007.:35

⁴ Ibid, str. 36

⁵ Hrvačić, Esad. Vakuf-trajno dobro. El-Kalem, Sarajevo, 2001.:13

⁶ http://www.irwaqf.com/pdf/WAQF_A4.pdf

⁷ Al Humaidan, Iman Mohammad. Women and waqf, u: http://www.archive.org/stream/WomenAndWaqf/WomenAndWaqf_djvu.txt

Vakufi u Sarajevu

Vakufi su u Sarajevu poznati već od 14. st., od dolaska prvih muslimana na ova područja. Poznati su mnogobrojni veliki vakufi, od vakufa Isa-bega Ishakovića, Gazi Husrev-bega, Turali-bega, Mehmed-paše Sokolovića, Karađoz-bega, Ferhad-paše i dr. Međutim, malo je poznato, osim rijetkima koji se bave izučavanjem vakufa, da su i žene u Sarajevu vrlo aktivno sudjelovale u praksi uvakuflijanja.

Različite svrhe koje su vakufi i vakife određivali u pisanim dokumentima o uvakufljenju (vakufnamama) zadovoljavale su u prošlosti uglavnom sve potrebe koje je društvo imalo. Zavisno od perioda kada su vakufi nastajali i od toga koje su potrebe bile aktualne, vakufi su se usmjeravali u vjerske, obrazovne, kulturne i socijalne svrhe. Od vakufske imovine izgrađen je veliki broj džamija, medresa, mostova, hanova, imareta, bolnica, održavale su se škole, džamije, ulice, vodovodi, hranili i odijevali siromašni i sl.

Tačan broj vakufa u Bosni i Hercegovini nije poznat. Ima više razloga za to: izgubljena građa, odnosno izgubljene ili uništene vakufname koje sadrže podatke o činu uvakufljenja, identitetu vakufa, svrsi uvakufljenja i sredstvima koja su uvakufljena, nepopisana i neobrađena postojeća dokumentacija te na razne načine uništena ili zanemarena građa. Vakufska imovina je u proteklom periodu bila na meti politika čiji je cilj bio oduzimanje vjerske imovine i zatiranje svega što podsjeća na vjersko i duhovno. Usljed toga, mnogi vakufi su oduzeti, neki trajno uništeni, nekima je promijenjena svrha, što sve zajedno otežava kompletan uvid u stanje i broj vakufa na ovim prostorima te njihovo izučavanje i promovisanje.

Posebno je teško utvrditi broj ženskih vakufa, odnosno učešće ženskih vakufa u ukupnom broju vakufa. Međutim, na osnovu postojećih vakufnama moguće je uraditi manju analizu, posebno vakufnama koje se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Analizu je moguće uraditi na osnovu popisa vakufnama koji je uradio Zejnil Fajić. Ova analiza pokazuje da je u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, u tri sidžila vakufnama, sačuvano 1092 vakufname.⁸ Od tog broja, za

⁸ Fajić, Zejnil. Popis vakufnama iz Bosne i Hercegovine koje se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, u: Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga V-VI, Sarajevo, 1978.:245. Ove vakufname su sačuvane u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu u tri sidžila vakufnama, koje su prepisivane u periodu od 1884. do 1945. godine

364 vakufname Fajić kaže da pripadaju Sarajevu. Njih 132 pripadaju ženama! Ako se ovaj podatak posmatra kao uzorak za statističku analizu, dolazi se do značajnog učešća žena u vakufu, a to je 36 %. Ovaj podatak podudara se sa rezultatima istraživanja u drugim muslimanskim zemljama, gdje udio ženskih vakufa u ukupnom broju vakufa također iznosi oko 30 %⁹, mada u nekim muslimanskim zemljama i do 50%¹⁰.

Analizom dostupnih vakufnama, ali i ostalih dokumenata koji sadrže podatke o vakufima, moguće je analizirati položaj žene muslimanke, nivo ostvarivanja njenih prava, učešće u životu zajednice, obrazovanje, ali i njene vlastite karakteristike: darežljivost, posvećenost svojoj zajednici, odanost islamskim propisima, s obzirom da čin uvakufljenja nije samo čin dobročinstva, nego, prije svega, čin odazivanja Božijim zapovijestima.

Darežljive Sarajke

Ženska imena među vakufima susreću se veoma rano, još od prvih uvakufljenja u Sarajevu. Ovu konstataciju potvrđuje podatak da su iz ovog perioda poznate mahale koje su dobile nazive po ženama vakufama. Kako je poznato, mahale su se u gradu najčešće formirale oko džamija koje su bile vakuf i nosile imena svojih vakifa. Tako je, između ostalih, poznata i mahala Dudi-hatun¹¹, kao i mahala Sinan-vojvode hatun na Vratniku¹² i mahala Haseći hatun, što svakako svjedoči o ranoj pojavi žena vakifa u Sarajevu.

Osim što su osnivale vlastite velike vakufe, mnoge žene su osnivale manje vakufe koje su priključivale velikim vakufima da bi oni služili njihovom održavanju ili obnavljanju. Žene, također, susrećemo i kao službenice vakufa: nāzire i mutevellije. Svrhe uvakufljenja su različite i one svakako prate potrebe zajednice: obrazovanje, održavanje džamija, održavanje mahala, vjerske i humanitarne svrhe.

⁹ Ahmad, Leila. *Woman and gender in Islam: historical roots of a modern debate*. Yale University Press, New Haven and London, 1992.:106

¹⁰ <http://thelightinhereyesmovie.com/newsite/wp-content/uploads/2012/04/Sarah-Grey-Research-report-Womens-roles-as-teachers-leaders-and-contributors-to-the-waqf-in-Damascus.pdf>

¹¹ Zlatar, Behija. *Zlatno doba Sarajeva*. Svjetlost Sarajevo, 1996.:53

¹² *Ibid*, str. 59

Nesumnjivo, jedna od prvih značajnih vakifa je Šahdidar, supruga Gazi Husrev-bega. Iako je Gazi Husrev-beg poznat u Bosni i Hercegovini, ali i šire, ime njegove supruge je potpuno nepoznato i zaboravljeno. Podaci iz vakufname Šahdidar govore o veličini vakufa, ali i osobinama same vakife. Iako je vakuf Šahdidar u potpunosti izgubljen, o njemu svjedoči sačuvana vakufnama u kojoj vakifa svjedoči: Željela je da njena djela traju dok je vremena, pa je uvakufila, zavještala i odredila za dobrotvorne svrhe, pri čistoj savjesti i u stanju kada važe njene izjave i djela i kada je sposobna da nešto izvrši i izjavi, trudeći se da pridobije milost Onoga kome pripada veličina i uzvišenost onoga dana kada neće koristiti ni imetak ni djeca, od onoga što je njeno i što je njen posjed.¹³

Vakifa je vrlo jasno i precizno navela imovinu koji želi da uvakufi: "...cijeli mesdžid koji je podigla i sagradila u jednoj od mahala Sarajeva ... pa se u njemu obavlja molitva u džematu sa ezanom i ikametom".¹⁴ Interesantno je da nije navela tačan položaj mesdžida "jer je to poznato u njegovoj mahali s obzirom na to da se zna ko ga je podigao".¹⁵ To govori o tome da je Šahdidar bila poznata u Sarajevu. Kuća koja se nalazi pored mesdžida ulazi u sastav vakufa te je odredila da u njoj stanuje imam mesdžida. Imam u ovom mesdžidu treba da bude dobar, pobožan, učen, skroman i da poznaje Šerijat. Mujezin treba da ima lijep i prijatan glas i da zna kada je vrijeme ezana. Također je odredila kada, ko i koliko će u mesdžidu učiti kur'anskih sura.

Zatim je uvakufila 100.000 srebrenih dirhema koje je predala mutevelliji svog vakufa. Od ovog iznosa, odredila je da se sagradi mekteb u dvorištu mesdžida za 3.000 dirhema, da se tu podučavaju siromašna djeca lijepom odgoju i Kur'anu. Muallim u mektebu treba da bude pouzdan, pobožan, vedra lica, blag, i treba da odgaja djecu i da ih podučava Kur'anu. Iznos koji preostane nakon izgradnje mekteba odredila je da se daje pod interes (ribh) tako da njegova vrijednost bude jednaka dvostrukoj vrijednosti duga i svake godine da se ubilježi imetak, jamac i zalog, a sve u skladu sa šerijatskim propisima i sačuvano od kamate. Odredila je da se radi sa trgovcima, zanatlijama, poljoprivrednicima, bogatim ljudima, ali onim

¹³ Vakufname iz BiH, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1985.: 75

¹⁴ Ibid, str. 75

¹⁵ Ibid, str. 75

od povjerenja i ispravnosti. Također je odredila da mutevellija kupi za vakuf jedan posjed koji će donositi dobit, dućan, mlin ili nešto drugo. Šahdidar je precizno odredila plaću za sve ljude koji će se brinuti o njenom vakufu.

Uvakufila je i vlastitu kuću koju je posjedovala u mahali Jahja-paše, poznatijoj kao Čurčića mahala, gdje je stanovala kao nāzir svoga vakufa određivši da se nakon njene smrti kuća proda za 15, 000 dirhema. Sama je preuzela ulogu nāzira (nadzornice) u svome vakufu. Ovaj podatak govori o tome da žena u ovom periodu nije bila u potpunosti isključena iz javnog života i, suprotno preovladavajućem stavu o položaju muslimanske žene, nije bila zatvorena i potpuno u sjeni svoga muža. Očito je da je Šahdidar vršila poslovne transakcije, nadgledala izvršavanje poslova u svome vakufu, a za svoje saradnike birala ljude od povjerenja i sposobnosti.

Analizirajući tekst vakufname, može se zaključiti da je njena autorica bila poznavateljica islamskih propisa, odn. kur'anskih i hadiskih tekstova. Očito da je poznavala društveni sistem toga vremena, ljude i običaje. Ona u tekstu vakufname naglašava da uvakufljenje vrši "pri čistoj svijesti" i sposobna da to uradi. Ovakva tvrdnja ukazuje da je Šahdidar, osim što je bila vlasnica imetka koji uvakufjuje, tim imetkom mogla raspolagati po svojoj volji. Iako ukorak sa svojim suprugom, Gazi Husrev-begom, sa nemalim brojem vakufa, Šahdidar, ne samo da je manje poznata u zvaničnom sjećanju i historiji, nego je gotovo sasvim nepoznata, osim malom broju ljudi koji se bave izučavanjem ove tematike. Šahdidarina plemenitost ogleda se u tome sa koliko je pažnje razmišljala o uvjetima koje moraju da ispunjavaju povjerioci njenog vakufa tražeći ispravne ljude, blage, učene i pouzdane. Mesdžid koji je Šahdidar sagradila postojao je do 1927. godine, kada je pretvoren u stambene prostorije.¹⁶

Slični tekstovi i odredbe susreću se i u vakufnamama vakifa koje dolaze u narednim periodima. Sve one su s posebnom pažnjom vodile računa o održivosti svojih vakufa, njihovoj svrsi i ljudima koji će se o njima brinuti.

¹⁶ Filan, Kerima. Žene kao vakiflije u ranom dobu Osmanske Bosne, u: <http://www.pregled.unsa.ba/new/images/stories/arhiva/2005/pregled-3-4-2005.pdf>

Vakīfe su u svojim vakufnamama posebnu pažnju pridavale obrazovanju tako što su cijeli ili dio svoga vakufa usmjeravale u obrazovne svrhe. Takav je slučaj sa vakufom H. Nefise koja je 1767. uvakufila 800 groša gotovog novca i odredila da se taj novac daje na kamatu, a 8 groša godišnje da se daje plata mula Aliji, hodži u mektebu u Haradži h. Mustafaginoj mahali u Hadžiabdinici ulici.¹⁷

Vakifa Fatima Dudija, kćeri Hasan-age Pehlivana, bila je stanovnica Careve mahale. Godine 1830. je opunomoćila hfz. Osman-ef. Pašalića Majdanliju da u njeno ime uvakufi dvije kuće sa baščama u selu Koševi (Koševo), da ih da u najam i od prihoda za 40 groša kupi hljeba i 10 groša zejtina i da se razdjeli siromašnim učenicima koji stanuju u medresama. Također, od ovih prihoda će se svake godine platiti učenje tri hatme njenim roditeljima. Svake godine pred Bajram da se kupe tri kurbana i da se meso i koža podijele za njenu dušu sirotinji. Od ostatka novca popravljat će se uvakufljena imovina, a ostatak ostaje kao plata mutevelliji.¹⁸ Želja ove vakīfe je da njen vakuf služi kao pomoć siromašnim stanovnicima, kao i učenicima u medresama, duboko podržavajući težnju za socijalnom pravdom i pravom na obrazovanje čak i učenicima koji su očito dolazili iz siromašnih porodica.

Vakifa Fatima Kanita-hanuma, kći Mehmeda Sejida-ef. Hajrića, supruga Mustafa-paše Babića, stanovnica Čekrkči Muslihudin mahale, poznata je dobrotvorka. Godine 1848. ona je uvakufila jednu vodenicu sa četiri okna na rijeci Zujevini u selu Osijeku Butmirskog džemata uz uvjete uvakufljenja: vodenica se svake godine ima izdavati pod kiriju po primjerenom cijeni, od njenog prihoda popravljat se vodenica, a od ostatka prihoda mutevellija će plaćati muderrisu i serdžuzhanu da se uče džuzovi u medresi Abdulkерim-ef. Sim-zadea (Đumišića), koja se nalazila na obali rijeke Miljacke¹⁹, nizvodno od Hadžijske džamije. Odredila je da se svaki dan uči po jedan džuz, odnosno jedna hatma svaki mjesec, te da svi džematile prouče dovu za hatmu za dušu njenih roditelja, a nakon njene smrti, i za njenu dušu i za duše svih pravovjernih muslimana. Dalje određuje da se u Većilharčovoj džamiji postavi valjan vaiz koji će vaziti narodu jednom sedmično,

¹⁷ Kemura, Šejh Sejfudin. Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe. Sarajevo 1913:26

¹⁸ Ibid, str. 102-103

¹⁹ Čar Drnda, Hatidža. Društveni i pravni položaj žene muslimanke u Osmanskoj Bosni u: <http://www.ibn-sina.net/bs/component/content/article/437-drustveni-i-pravni-poloaj-ene-muslimanke-u-osmanskoj-bosni.html>

a isti vaiz će u mjesecu redžepu, šabanu i ramazanu učiti hatme za duše njenih roditelja, nakon njene smrti i za njenu dušu. Dalje određuje da se od prihoda održava česma i njen vodovod u SAGR hadži Alijinoj mahali te da se napravi i održava kaldrma oko ove česme.²⁰

Fatima Kanita je 1857. godine obnovila Timur-hanovu džamiju u Berkuši, sagrađenu 1560.g. Džamija je zbog vlažnosti tla propala te je ponovo sagrađena od vakufske uprave. Za potrebe ove džamije, vakīfa Fatima Kanita je uvakufila jednu kućicu i jedan berberski dućan u Bravadžiluk čaršiji. Kemura navodi da se njena oporuka iz 1888. nalazi u izvorniku sa spisima uprave vakufa.²¹

Godine 1857. Fatima Kanita je obnovila Hitri Sulejmanov mesdžid u Begovcu, naselje Paje, sagrađen 1578. Mesdžid je izgorio u požaru 1697., nakon čega je popravljen, ali je 1796. u njega udario grom usljed čega se obrušio. Kanita Hanuma je popravila mesdžid i sagrađila mu munaru.²² Godine 1861. obnovila je mesdžid Hodže Sinana Volodera u Golodarici i uz njega podigla novi mekteb.²³

Vakīfa Najila, kći Ahmedagina, 1848. godine uvakufila je dućan i magaze pokraj Careve ćuprije i mlin u Kobiljdolu, u Butmirskom džematu, kao i 3.000 groša. Od prihoda ovih nekretnina odredila je dio za potrebe Bakr-babine džamije na At-mejdanu, kao i jedan dio za troškove vaiza koji će održavati vazove, kao i dio prihoda za mukavu koja će se paliti u istoj džamiji, za spas njene duše i duše njenih roditelja. Odredila je da se za svaki Kurban-bajram kupe i zakolju po tri ovna.²⁴

Vakīfa Merjem-hanuma, supruga Ali-bega Dženetića, kći Mustafa-paše Babića, 1858. godine uvakufila je jednu kuću na Kovačima pod mukatom šejh-Ferahovom i jednu magaz u Berberskoj čaršiji pod mukatom Isa-begovom. Odredila je vakuf u razne dobrotvorne svrhe. Jedan dio prihoda je odredila za potrebe održavanja predavanja tokom tri mjeseca u Kečedžinoj mahali za žene.²⁵ Ovaj primjer pokazuje brigu vakīfe za obrazovanje žena, s obzirom da je džamija

²⁰ Kemura, Šejh Sejfudin. Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobi. Sarajevo, 1913.:99.-100

²¹ Ibid, str. 46.

²² Ibid, str. 48.

²³ Ibid, str. 11.

²⁴ Ibid, str. 172.

²⁵ Ibid, str. 142.

u ovom periodu bila mjesto gdje se stanovništvo obrazovalo i dobilo sve potrebne informacije. Godine 1868. uvakufila je jednu kuću na Bistriku i odredila da se prihod izdvaja za potrebe džamije h. Sulejmana Čokadžije, koja je izgrađena 1539. godine.²⁶

U vakufnami Džemile Madžarević, rođ. Sudžuka, stoji da je ona nezvana došla 16. aprila 1930. u ured Glavnog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Sarajevu gdje je dala očitovanje na zapisnik. Uvakufila je dućan sa dućaništem u vrijednosti oko 10,000 dinara u Sarajevu. Uvjeti uvakufljenja su da se prvo podmiruju javne daće, zatim opravak dućana, a ostatak prihoda određuje da će 10 % vrijednosti biti mutevellijina plata, a ostatak, 90 % prihoda će se trošiti za kupovinu odjeće za djecu u Hendinoj mektebi-ibtidaiji na Vratniku.²⁷

Kao i raniji vakufi, oni koji su nastali u modernom periodu pratili su potrebe za obrazovanjem. Takav je primjer i vakuf Madžide Bećirbegović. Vakifa Medžida je dana 22. oktobra 2012. godine, pred dušu svoje majke, rahmetli h. Fadile, rođ. Pāšić, uvakufila 6.000 KM u svrhu stipendiranja učenika i studenata sa područja Republike Srpske, putem Vakufske direkcije Sarajevo.²⁸

Održavanje sarajevskih mahala je bila česta svrha uvakufjivanja sarajevskih vakifa. Vakifa Hanifa, kći Mehmedova, stanovnica hadži Idrizove mahale je 1834. godine uvakufila jedan dućan sa magazom koji se nalazi u hadži Idriz-mahali (Žabljak), pod uvjetom da se taj dućan iznajmi i od tog prihoda održava i popravlja česma i njen vodovod koji je u blizini dućana. Mutevelliji je odredila godišnju plaću u iznosu od dva groša, a nāzirom vakufa je odredila stanovnike ove mahale koji će to raditi besplatno.²⁹ Slične uvjete uvakufljena susrećemo i u ostalim vakufnamama u kojima prihodi vakufa idu u održavanje česama, kaldrma, mostova i drugih objekata.

Koliko su vakīfe uočavale potrebu za humanitarnim djelovanjem i usmjeravale svoje vakufe u tom smjeru pokazuje i vakuf Sejde, kćeri Atmadžine. Bila je stanovnica Skender-pašine mahale u Sarajevu. U vakufnami stoji da je Sejda

²⁶ Ibid, str. 36.

²⁷ Ibid, str. 88.

²⁸ Vakufnama Bećirbegović Madžide, Vakufska direkcija Sarajevo.

²⁹ Kemura, Šejh Sejfudin. Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe. Sarajevo 1913.:195

1566. godine došla lično pred šerijatski sud i izjavila da je od svoga imetka izdvojila i uvakufila 3.600 akči za Božiji put i u dobrotvorne svrhe, i odredila ih u svrhu da se za njenu dušu uči po jedan džuz iz Kur'ana na sabah- namazu.³⁰

Vakifa Atija Agušević, rođ. Hadžić, kći hadži Mehmed-age, udova hadži Muhammed-age, uvakufila je nekretnine u vrijednosti od 80.000 dinara pod uvjetima da se ove nekretnine izdaju pod kiriju na propisani način i od navedenog prihoda da se podmire državne i javne daće, a ostatak novca da se podijeli na šest dijelova koji će se trošiti na: dvije šestine za tri kurvana koji će se klati za vakifu, njenu majku Hadžić Habibu i sestru Tosun Esmu a koji će biti podijeljeni Muslimanskom sirotištu, Muslimanskom dobrotvornom društvu "Merhamet" i jedan u kući mutevellije, zatim za tri hatme koje će se svake godine proučiti za dušu navedenih i to da se jedna od njih uči u džamiji Čoban Hasan u Sarajevu, i za mevlud koji će se svake godine proučiti navedenim osobama uz dijeljenje šerbeta i hljeba.

Jedna šestina prihoda će se trošiti za popravku uvakufljene imovine i tri šestine fazle će se koristiti kao plata mutevelliji.³¹ Iz ove vakufname se vidi koliko je vakifa pratila potrebe vremena, pa je prihode od vakufske imovine usmjerila za potrebe siromašnim. Već je izgrađeno Vakufsko muslimansko sirotište koje je i funkcionisalo na osnovu pojedinačnih vakufa, ali i počelo sa radom Muslimansko dobrotvorno društvo "Merhamet".

Vakifa Fatima Spaho, rođ. Bičakčić, kći Abdullaha Bičakčića, udova Hasan-ef. Spahe, 1923. godine uvakufila je nekretnine pod uvjetom da se izdaju u zakup na uobičajni način po šerijatskim pravilima. Od prihoda se prvo imaju isplatiti sve javne daće, plaćati idažre-i muadželu, uzdržavati nekretnine, a ostatak prihoda se dijeli na četiri jednaka dijela od kojih: jedna četvrtina za klanje kurvana za dušu vakife i njenog supruga, četvrtina za učenje hatmi njoj i suprugu, četvrtina za dijeljenje siromašnima preko Društva "Merhamet" (dok "Merhamet" postoji, a ukoliko prestane sa radom, to će dijeliti mutevellija) i jedna četvrtina za platu mutevelliji.³²

³⁰ Ibid, str. 220.

³¹ Sidžil br. III, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu

³² Sidžil III, str. 344, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu

Vakifa Šemsa-hanuma Sikirić, rođ. Pinjo, uvakufila je 1932. godine svoju imovinu pod uvjetom da se od prihoda vakufa podmiruju općinske daće, a od ostatka (fazle) određuje da se zakolju četiri kurvana za Muslimansko sirotište u Sarajevu, i to: jedan kurvan za Devletliju (s.a.v.s.), drugi za njenog svekra, šejha Abdullatifa-ef. Sikirića, treći za muža Behaudin-ef. Sikirića i četvrti za bratića Ibrahima Pinju. Ukoliko nakon ovoga bude ostatka sredstava, ona će se utrošiti na izdržavanje Muslimanskog sirotišta. Vakifa je zadržala pravo doživotnog uživanja u imovini. Funkciju mutevellije vakufa pridržala je za sebe dok je živa, a nakon njene smrti ovu funkciju je trebao obavljati njen suprug Behaudin-ef. Sikirić, a potom bratić Ibrahim Pinjo. Nakon njega, odabir mutevellije bio je prepusten Upravi vakufa.³³

S obzirom da je vakuf vjerska institucija, gotovo svaki vakuf je imao i neku odrednicu radi održavanja vjerskog života. Vakifa h. Fatima, kći h. Jusuf-age, stanovnica Oruč Pehlivan mahale u Sarajevu, u svojoj vakufnami se prisjetila prolaznosti ovog svijeta i riječi Poslanika (a.s.): "Čovjeku nema više na ovom svijetu, osim što pojede da uništi i što obuče na se da izdere, a što potroši na dobrotvorne svrhe, to mu zauvijek ostane". Uvakufila je 1762. godine jedan dućan prema Kolobari za osvjetljenje Ferhad-begove džamije i za druge dobrotvorne svrhe. Odredila je da se ovaj dućan iznajmi, a od prihoda odredila mukatu Gazi Husrev-begovom vakufu, dio za paljenje kandilja u Ferhad-begovoj džamiji uz ramazan i druge mubarek noći, dio prihoda potpaljivaču ovih kandilja, koji ovu dužnost mora marljivo izvršavati. Određuje dio prihoda i na dvije mukave koje će se paliti u unutrašnjosti ove džamije za spas njene i duša njenih roditelja i rodbine, kao i za kupovinu zejtina koji će se podijeliti uoči Lejle-i regaiba sirotinji.³⁴

Vakifa Kerima-hatun, supruga Sinana vojvode, 1552. godine je dala sagraditi mesdžid na Vratniku koji je prozvan "Džamija Sinan-vojvode hatun" ili "Džamija pod orahom", koja je i danas aktivna. Ona je također sagradila i mekteb i turbe koji su stradali tokom 1697. godine.³⁵ Danas je džamija poznata pod nazivom Porčina

³³ Kemura, Šejh Sejfudin. Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe. Sarajevo 1913.:238

³⁴ Ibid , str. 327.

³⁵ Čar Drnda, Hatidža. Društveni i pravni položaj žene muslimanke u Osmanskoj Bosni u: <http://www.ibn-sina.net/bs/component/content/article/437-drustveni-i-pravni-poloaj-ene-muslimanke-u-osmanskoj-bosni.html>

džamija³⁶ ili Mala džamija. Nažalost, nit ijedan od naziva ove džamije ne upućuje na to ko ju je sagradio. Samo dodatak nazivu "hatun" označava da je ona bila žena, ali opet u nazivu džamije nema vlastitog imena vakife.

Vakifa h. Fatima Tafiloska, kćerka Dželila i Nefize, je sa suprugom, h. Besimom Tafiloskim, dana 2. oktobra 2005. uvakufila izgrađenu džamiju kao vakuf Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, kao mjesto namaza, ibadeta i nauke, da koristi i za organiziranje vjerskog života, putem Medžisa Islamske zajednice Sarajevo i džemata Hotonj.³⁷

Vakifa Fatima Bajramović, zajedno sa suprugom Ismetom, je 2006. uvakufila 5.000 konvertibilnih maraka za potrebe Islamskog centra na Koševskom brdu, MIZ Sarajevo.³⁸ Ovi primjeri ukazuju da žene i danas vrlo aktivno učestvuju u vakufima, čak onim velikim kao što je izgradnja džamije i održavanje vjerskog života.

Primjer da velikih i značajnih vakufa ima i danas je i primjer vakife Hajre Denislić Kapetanović, koja je 2012. uvakufila imanje u Zvorniku, površine 12.479 m², ukupne vrijednosti oko 750.000 do 800.000 KM.³⁹ Ova vakifa sigurno može ići ukorak sa začetnicom ženskih vakufa, vakifom Šahdidar.

Zaključak

Praksa uvakuflijanja imovine, posebno u periodu samog osnivanja grada Sarajeva, ali i kasnije, rezultirala je vjerskim, privrednim, stambenim, kulturnim i obrazovnim procvatom, koji je Sarajevo učinio jednim od najljepših gradova regiona. Tragovi iz tog perioda vidljivi su i danas na objektima koje su pojedine muslimanke nesebično darovale gradu i generacijama koje će dolaziti nakon njih. Iako se među ovim dobrotvorima rijetko spominju žene, izučavanje ove tematike potvrđuje da su žene činile i danas čine značajan postotak među vakifima Sarajeva.

Vakufu kao značajnoj instituciji islama nije posvećena dovoljna pažnja. On se kao posebna i značajna kategorija gotovo da ne izučava na fakultetima,

³⁶ Porčina džamija, u:<http://www.spomenici-sa.ba/dokument.aspx?id=50>

³⁷ Vakufnama Fatime Tafiloska, Vakufska direkcija Sarajevo

³⁸ <http://www.vakuf.ba/uvakufljenje/pregled-uvakufljenja/1/p31>

³⁹ Preporod, broj 9/971, 1. maj 2012.

osim kada su u pitanju islamske škole i fakulteti. Razlozi tome mogu se naći i u državnoj politici prošloga stoljeća koja je zatirala svako obilježje vjerskog identiteta muslimana i muslimanki, tako da je vakuf značajno nastradao. O vrijednosti, praksama uvakufljenja, kao i o značajnim primjerima vakufa iz prošlosti napisano je više djela, koja, nažalost, na svojim stranicama vrlo rijetko spominju žene vakife. Porazno je da ne postoji ni jedno ozbiljno djelo u potpunosti posvećeno ženskim vakufima. Istraživanje koje je provedeno za potrebe ovog rada pokazalo je značajne rezultate kada su u pitanju žene vakife. Podaci iz različitih izvora pokazuju da su se žene, ne samo periodično pojavljivale kao vakife, nego su znatno doprinijele instituciji vakufa. Analiza sačuvanih vakufnama daje informacije o ženama koje su uvakufile svoju imovinu, nakon čega se mogu izvući zaključci:

Žene su bile stvarne posjednice imovine kojom su mogle raspolagati po svojoj volji. Kada se uzme u obzir količina imovine koja je uvakufljena od strane žena, tada rezultati istraživanja ukazuju na to da su žene vakife posjedovale značajnu imovinu u Sarajevu.

U vakufnamama nema podataka o obrazovanju vakīfā, ali se može naslutiti da su bile obrazovane žene koje su poznavale šerijatske propise, cijenile nauku i svoje vakufe usmjeravale u obrazovne svrhe. Tom prilikom su za učitelje u obrazovnim institucijama koje su osnivale (mektebima) birale učene, pobožne, blage i poštene ljude. Odabirom predavača (vaiza) koji će u džamijama držati predavanja za žene i muškarce uticale su na edukaciju stanovništva kome možda redovno obrazovanje nije bilo dostupno. Obrazovanje, stanovanje, ishrana i odijevanje siromašnih učenika koje se finansiralo iz sredstava vakufa doprinosilo je integrisanju siromašnih učenika u obrazovne institucije i pružanje jednakih mogućnosti i djeci iz siromašnih porodica. Podaci iz vakufnama ukazuju na to da su žene svakako morale poznavati i tržišne vrijednosti dobara koje su uvakufile, kao i privredu, trgovinu, gradnju i arhitekturu svoga vremena.

Žene se javljaju i kao službenice vakufa nerijetko su odlučivale da same vrše upravljanje i nadzor nad korištenjem vakufa do svoje smrti. Postoje slučajevi, mada rijetki, kada su žene za službenice vakufa odabirale druge žene, iako je preovladavala praksa da upravljanje vakufom prepuštaju muškarcima, zatim njihovim muškim nasljednicima, pa tek u situaciji kada muških nasljednika

nestaje, upravljanje vakufom prepušta se ženama.

Žene kao službenice vakufa, upraviteljice i nadglednice, morale su kročiti i u javni prostor Grada, te se može pretpostaviti da je sarajevska čaršija bila heterogeni prostor ispunjen i ženskim prisustvom.

Na osnovu analize rezultata istraživanja može se tvrditi da su žene neopravdano izostavljene i ignorisane kao vakīfe kroz prošlost iako su dale svoj puni doprinos ovoj instituciji.

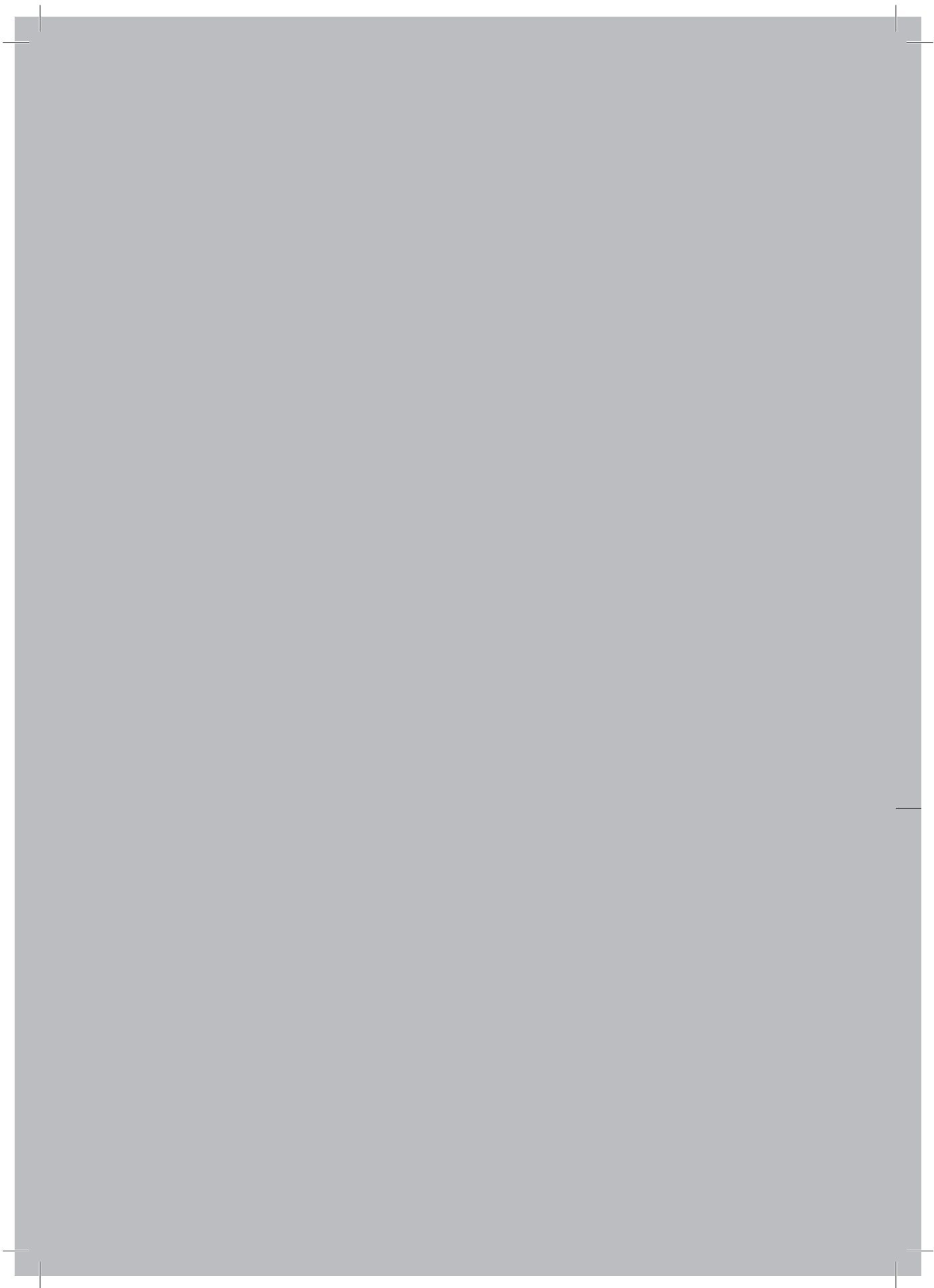
Historija nas uči da će one koje zaborave misliti na sebe biti zaboravljene.⁴⁰ Ovo je istovremeno i poziv istraživačima da pitanje doprinosa žena u konstituisanju povijesti bude detaljno istraženo i promovisano kao iskustvo iz kojeg žene mogu naučiti. Pitanje važnosti i uloge institucije vakufa i njegovo promoviranje također mora biti jedan od imperativa muslimanima i muslimankama danas. Kao što Hajrudin Mulalić kaže: "Ja sam duboko uvjeren da ova institucija (institucija vakufa), ne samo da može i danas da egzistira, već da ima realnih šansi da i u ovo vrijeme ispunjava sve one mnogobrojne svrhe radi kojih je ova institucija u davna vremena ustanovljena".⁴¹ Žene danas moraju same potegnuti pitanje svoga položaja u društvu i zahtijevati potpuno poštivanje svojih prava. Istovremeno moraju pružiti jedna drugoj podršku.

Da bi ovo postigle, muslimanke se moraju odazvati prvoj Božijoj riječi "Uči" jer iskustvo pokazuje da neobrazovana znači potisnuta iz javne sfere, odnosno sfere odlučivanja. "Saznavanje o sebi u cijelosti je odgovornost i obaveza žena samih. Naš zahtjev za potpuno uživanje općih ljudskih prava, ovdje i sada, traži od nas da preuzmemo historiju u svoje ruke, ponovo je iščitamo, rekonstruiramo i široko otvorimo muslimansku prošlost".⁴²

⁴⁰ Janssen-Jurreit, Marielouise. *Sexism the male monopoly on history and thought*. 1st ed ed. New York: Farrar Straus Giroux; 1982:21, 376 p.

⁴¹ Mulalić, M. Hajrudin. *Institucija vakufa u BiH*. I.P. Svjetlost d.d. Sarajevo, 2001.:4

⁴² Memissi, Fatima. *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*. Baybook, Sarajevo, 2005.:181

**ULOGA VAKUFA U RAZVOJU BRČKOG SA
POSEBNIM OSVRTOM NA VAKUF
ALIJAGE KUČUKALIĆA**

Okrugli sto - Brčko, 08. juni 2013. godine

Mr. Mustafa Gobeljić

VAKUFI ALIJAGE KUČUKALIĆA I NJEGOVIH POTOMAKA

“ Bio je veliki vakif, humanist i dobrotvor. Uvakufio je imovinu velike materijalne vrijednosti, oko 30 čestica, među kojima kuće, dućane, kafane, magaze i dr. Najpoznatiji njegov vakuf je Ruždija medresa... ”

VAKUFI ALIJAGE KUČUKALIĆA I NJEGOVIH POTOMAKA

Alijaga Kučukalić je rođen 1807. godine u Čačku u Srbiji. Kao dječak se doselio sa majkom u Brčko i započeo svoj mukotrpan i slavni životni put. Na početku je jedva preživljavao loveći i prodajući ribu. No, brzo se snašao i ovladao trgovačkim iskustvom, te tako postao jedan od najbogatijih ljudi u to vrijeme u Brčkom, ali i šire. Iako iznimno bogat čovjek, zadržao je svojstvo skromnosti i dobrohotnosti.

Bio je veliki vakif, humanist i dobrotvor. Uvakufio je imovinu velike materijalne vrijednosti, oko 30 čestica, među kojima kuće, dućane, kafane, magaze i dr. Najpoznatiji njegov vakuf je Ruždija medresa, koja i danas postoji i čija je obnova u toku. On i njegovi potomci su sagradili i uvakufili i Mekteb ibtidaiju, u kojem je danas smješteno obdanište "Evlad", kao i "Čačak medresu", koja je u toku minulog rata devastirana, a u prvoj poratnoj godini potpuno porušena.

U strukturalnog pogledu, ovaj rad se sastoji iz dva poglavlja. U prvom dijelu je predočena kratka biografija Alijage Kučukalića, a u drugom dijelu se bavimo njegovim i vakufima njegovih potomaka.

Biografija Alijage Kučukalića

Gotovo nevjerovatno zvuči da su o Alijagi Kučukaliću, u našoj periodici, u posljednjih stotinu godina, objavljena samo dva teksta u kojima je predstavljena njegova biografija.¹ Mi smo se, za ovu priliku, odlučili za biografiju koju je napisao naš poznati pisac Edhem Mulabdić i koju prezentiramo u skraćenoj verziji.

¹ Edhem Mulabdić, Kalendar Gajreta 1906-7., str. 139.-140. i Mehmed H. Sejdović, Nada br. 8., 15. 4. 1901. g., str. 126.

“Rijetki ovaj starina po svojoj spoljašnosti ni iz daleka nije u skladu sa svojim djelima. Običan čovjek u građanskom odijelu bez ikakva luksusa i nakita poznat je on kroz dugi vijek svoj dvjema generacijama u onom kraju. Njegova pojava, kretnja, govor, sve odavaše čovjeka srednjeg i gotovo nižeg, ali njegova djela – okitiše njega samog, njegovu brojnu porodicu, za njeg zna cijela naša domovina i daleko preko njenih granica čulo se ime njegovo. Bijaše to utjelovljena umjerenost, hladna enerzija, čelična volja i ustrajnost, a pošljedica, zlatni plod tog rijetkog temperamenta bijaše onaj veliki glas njegov: prva najveća trgovina u našoj domovini, prvi i jedini primjer najmodernijeg i najracionalnijeg trgovca, gospodara, ekonomista i domaćina. Taj stari tip bijaše okičen najnovijim racionalnim nazorima, prava rijetkost u najmodernijim zemljama. Doselivši se 1821. godine bez pare u džepu s majkom i nenom iz Srbije u Brčko steče on do svoje velike starosti ogroman imetak, a sve u teškom životu gorko stečenim iskustvom “radi i štedi pa se ne boj”.

Alijaga je rođen 1807. god. u Čačku u Srbiji, gdje u ranoj mladosti ostade sirota bez oca. Za Karagjorgjeve bune oteše im sve imanje, te kad mu nije tužakanje ni kod kneza Miloša pomoglo, preseli se bez pare i dinara s majkom i nenom u novu postojbinu Bosnu u grad Brčko. Tu je s početka lovio ribu i prodajući je prometao se s majkom, a kad sabirući paru po paru steče 70 groša, zatrgovči se s čvrstom odlukom, da nikad ne potroši onoliko, koliko je zaradio. Čvrsta volja i ustrajnost učinila, da se mladi Alija do skora bacio i na lagju i trgovao i sticao, dok ne poče i hiljadama baratati. Kasnije je na stotine hiljada gubio i dobivo. Njegovo imanje naraste tako visoko da je ostavio iza sebe, kad je 04. novembra 1905. umro, 140 zgrada vrijednih po 2, 3, 10 i 100 hilada kruna, 100 kmeta i 3000 dunuma zemlje i dosta gotova novca, da to bijaše prvi naš milioner (...) Život Alijagin i djelovanje znamenito je i u drugom pogledu. On je malo zborio, al mu svaka zlata vrijedila, za to je pravi učitelj i savjetnik svojoj blizini, pravi uzgojitelj mlagjim svojim. To njegovo moralno djelovanje znamenito je i vrijedno i vrednije od onog materijalnog, jer Alijaga ostavi iza sebe, šest sinova, šest vrijednih našljednika svojih, a osim toga do 30 unučadi a i praunučad je doživio. Od svog ogromnog blaga nije nikad požalio u dobrotvornu svrhu, tako je sagradio medresu i žrtvovalao u taj vakuf oko 150.000 K. Kad se naš “Gajret” osnivao, i Alijaga se tu našao sa svojim dobrim darom, te mu pristupio kao dobrotvor.”²

² Edhem Mulabdić, Isto, str.139.-140.

S obzirom da je Alijaga umro potkraj 1905. godine a da je ovaj tekst objavljen u Gajretovom Kalendaru za 1906./07. godinu, čini se kako je autor ovaj tekst objavio u povodu smrti ovog velikog čovjeka.

Vakufi Kučukalića sa posebnim osvrtom na Alijagin vakuf

Tema vakufskih dobara i ukupne materijalne zaostavštine Alijage i njegovih potomaka nisu bili predmet istraživanja do danas. Ne postoji ni jedan tekst, a kamoli cjelovita studija, koja tretira ovo pitanje. Sve što se može naći su fragmentarni pristupi ovom problemu. Istražujući ovu temu, zapazili smo mnogo različitih osnova po kojima se Kučukalića vakuf etablirao. Dominantna su četiri:

- a) vakufi Alijage Kučukalića, utemeljeni na njegovoj vakufnami,
- b) vakufi Alijage Kučukalića koji nisu sadržani u njegovoj vakufnami,
- c) vakufi Alijaginih potomaka, utemeljeni na vakufnami h. Salihage Kučukalića i
- d) vakufi Alijaginih potomaka koji nisu predmet spomenute vakufname.

Vakufi Alijage Kučukalića utemeljeni na njegovoj vakufnami

Prema vakufnami Alijage Kučukalića,

“ono što sadrži ovaj dokument, smatram istinitim, pa sam presudio valjanost ovog vakufljenja, svjestan da postoje i drugačija mišljenja. Ovo je pisao bijedni, od Allaha ovisni Mustafa Hilmi, vršilac dužnosti kadije u kadiluku Brčko, neka su mu grijesi oprošteni.

Kučukalić Aliaga, sin umrlog Aliage, ugledni trgovac kasabe Brčko u kojoj je nastanjen, dao je očitovanje na šeriatskom sudu kadiluka Brčko, da u sorhu vakufljenja i legaliziranja sljedeće:

Odredio sam za muteveliju svoga najstarijeg sina Ibrahim-agu i pred njim izjavljujem ono što se mora poštovati, a to je sljedeće:

Vakufim:

kuću na sprat i moje vlastito gradilište, koje sam kupovinom do sada posjedovao a nalazi se u čaršiji spomenute kasabe pod brojem 307, čestice 8/186 i 8/16, također vakufim kuću na sprat sa dućanom i vlastitim gradilištem u gruntovnici zavedeno na listu 305, čestice 8/14 i 8/7,

također vakufim kuću na sprat u grunтовnici zavedeno na listu 306, čestica 8/15, također vakufim kuću na sprat u grunтовnici zavedeno na listu 304, čestice 8/13 i 8/16,

također vakufim kuću na sprat sa gradilištem u grunтовnici zavedeno na listu 312, čestica broj 8/22,

isto tako vakufim jednu kuću na sprat sa gradilištem, u grunтовnici zavedena na listu 311, čestica 8/21,

isto tako vakufim kuću na sprat sa gradilištem, u grunтовnici zavedena na listu 310, čestica 8/20,

isto tako vakufim kuću na sprat sa gradilištem i pekaru, u grunтовnici zavedena na listu 309, čestica broj 8/19 i 8/22,

isto tako vakufim jednu kafanu i berbernicu sa gradilištem zavedeno u grunтовnici na listu 308, čestica broj 8/189,

vakufim kafanu sa gradilištem, u grunтовnici zavedena na listu 303, čestica 8/5, vakufim kuću sa magazom, zavedena u grunтовnici na listu 398 čestice broj 8/3, 871 i 8/4,

isto tako vakufim česticu 8/2 i četiri dućana drvene građe sa vlastitim gradilištem, isto tako vakufim česticu 8/2 ispod koje su četiri drvena dućana i vlastito gradilište,

isto tako vakufim četiri drvena dućana sa vlastitim gradilištem, zavedeni u grunтовnici pod brojem 1406,

nadalje vakufim dućan sa gradilištem na Kupri baši, česticu 7/153, u grunтовnici na listu zavedenom pod brojem 1406,

nadalje vakufim dva dućana sa gradilištem zavedeno u grunтовnici na listu 52, čestice 7/157 i 7/158,

vakufim dva drvena dućana sa gradilištem zavedeni pod 7/153,

vakufim tri prizemne kuće u čestici 7/154,

vakufim prazno gradilište u grunтовnici zavedeno na listu broj 3, čestica 7/201, vakufim medresu, a ispod nje šest magazaa, a sa medresom koja je na spratu vakufim spomenute koristonosne objekte, sve to u grunтовnici zavedeno na listovima 98, 99, 100, čestice broj 2/91, 2/90, 2/89 i 2/88, a uz tu medresu na

spratu vakufim te koristonosne objekte i sve što uz njih ide, a to je šest magaza, vakufim sve Allaha radi, i da postignem Njegovo zadovoljstvo, da bude to vječni vakuf te postavljam sljedeće uvjete (šartove):

Spomenute koristonosne nekretnine davati pod zakup, kako je to uobičajeno a posredstvom mutevelije. Od prihoda koji se nakupe, dovoljan iznos, a prema vremenu i prilikama, isplaćivati plaće muallima mekteba koji postoji u našoj kasabi, kao i podmirivati ostale potrebe spomenutog mekteba.

Spomenutim vakufom neka upravlja dok je živ spomenuti moj najstariji sin Ibrahim ...

Nakon njegove smrti neka vakufom upravlja neko od mojih potomaka iz generacije u generaciju i to onaj ko je najčestitiji i najrazboritiji ...

Neka se svake godine provede kontrola prihoda i rashoda i to uz posredovanje šerijatskog suda ...

Dogodilo se to i napisano 12-oga mjeseca zu-l-kaddeta 1318. godine po hidžri, što odgovara 03. mart 1901. godine.“

Ova vakufnama je napisana na turskom jeziku, nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, II sidžil, redni broj: 356., str. 27, iz 1318/1901. godine. Također, postoji jedan njen prijepis pod brojem: 94.³

Kao što se iz teksta ove vakufname vidi, rahm. Alijaga Kučukalić je uvakufio imovinu velike materijalne vrijednosti. Ne postoji dokument niti usmena predaja koja govori o nekome ko se po obimu i vrijednosti dobara koje je uvakufio uopće približio ovom velikom hajirsahibiji.

Vrijednost ove imovine iz naše perspektive je nemoguće procijeniti. No, kada je riječ o ondašnjim procjenama, one su paušalne i različite i kreću se u rasponu od osamdeset do sto hiljada kruna.⁴

Naravno, imamo i jednu procjenu koju smo maločas spomenuli, a ona se odnosi samo na vrijednost objekta medrese koja je procijenjena na 150.000 kruna.

Ono što imamo u egzaktnoj formi, a odnosi se na vakuf Alijage Kučukalića, jesu prihodi od toga vakufa, koje nalazimo u "Proračunu vakufa Bosne i

³ Zejnil Fajić, "Popis vakufnama iz Bosne i Hercegovine koje se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu", Anali GaziHusrev-begove biblioteke, Sarajevo 1978., knjiga V-VI, str. 255.

⁴ Nepoznat autor, Bošnjak br. 45., 8. 11., 1900. str. 3. i Mehmed H. Sejdović, Nada br. 8., 15. 4. 1901. str. 126.

Hercegovin za 1913. godinu“.⁵ U tom dokumentu stoji kako su prihodi vakufa Alijage Kučukalića za spomenutu godinu iznosili 8.000 kruna, a rashodi 6.992 kruna. Usporedbe radi, prihodi od vakufa džamije u Maoči su iznosili 866 kruna, prihodi od vakufa džamije u Brki 836 kruna, u Brodu 66 kruna, u Omerbegovači 268 kruna, u Rahiću 1195 kruna, u Šatorovićima 308 kruna, u Palanki 779 kruna itd. Kao što vidimo, prihodi od vakufa Alijage Kučukalića su dvostruko nadmašili prihode od vakufa u svim ovim džematima.

Zaključujući priču o vakufima Alijage Kučukalića utemeljenim na navedenoj vakufnami, želimo zbirno prikazati nekretnine koje je ovaj hajirsahibija ovom prilikom uvakufio, premda smo ih sve maločas pobrojali. Alijaga Kučukalić je ovom prilikom uvakufio slijedeće nekretnine:

- 8 kuća na sprat sa vlastitim gradilištem ili bez njega
- 3 prizemne kuće
- 1 kuću sa magazom
- 18 dućana
- 1 pekaru
- 2 kafane
- 1 berbernicu
- 1 prazno gradilište i
- medresu i 6 magaza ispod nje.

Kakva je sudbina zadesila ovaj vakuf kroz proteklih 112 godina i u kakvom je on stanju danas, veoma je važno pitanje, kojem ćemo se, nadam se, u narednom vremenu ozbiljno posvetiti.

Vakufi Alijage Kučukalića koji nisu predmet njegove vakufname

Istražujući ovu temu, došli smo do podataka koji nedvosmisleno ukazuju da je Alijaga Kučukalić ostavio iza sebe određena vakufska dobra koja je zavještao kao trajno dobro generacijama koje će poslije njega doći, a koja nisu sadržana u njegovoj vakufnami. Želimo istaći kako nam nije bio cilj da se dublje upuštamo u istraživanje ove teme; željeli smo samo ukazati na činjenicu da postoje vakufi i ove vrste. Kada i u kojoj formi su se ova uvakufljenja dogodila, mi za ovu priliku

⁵ Vakufsko-mearifski saborski odbor u Sarajevu, Proračuni vakufa Bosne i Hercegovine za god. 1913., str. 39.

nemamo podataka.

Najupečatljiviji primjer vakufa ove vrste jest mezarje u našem gradu, koje se i danas koristi u te namjene. Prema podacima kojima raspolažemo, Alijaga Kučukalić je uvakufio najveći dio površine sadašnjeg mezarja, i to 8 kat. čestica, u ukupnoj površini od 23 dunuma i 962 m².⁶

Vakufi Alijaginih potomaka, utemeljeni na vakufnami h. Salihage Kučukalića

Vakufnama h. Salihage Kučukalića je bila nepoznat dokument u ovom gradu. Ili su možda za njega znali tek rijetki. Za njegove se vakufe, dakako, znalo, ali za dokument po kojem osnovu su oni utemeljeni, prema mojim saznanjima, nije. Ova vakufnama je napisana na našem jeziku, 25. maja 1908. godine, a ovjerena u Kotarskom sudu u Brčkom. Kao i u slučaju prethodne vakufname, i ova se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, II sidžil, red. broj: 499., str. 189. iz 1326/1908. Također, postoje dva njena prijepisa pod red. brojem: 141.⁷

Iz vakufname je vidljivo da je h. Salihaga Kučukalić tom prilikom uvakufio 18 kat. čestica. U vakufnami nije dat opis navedenih nekretnina tako da iz ovog dokumenta nije vidljivo o kojoj se vrsti nekretnina radi. Mi se za ovu priliku nismo bavili istraživanjem ovog problema, ali na osnovu dokumentacije koju Medžlis Islamske zajednice posjeduje, radi se o nekretninama koje su bile locirane oko h. Pašine džamije. Kakva je sudbina zadesila ovaj vakuf te u kakvom je on stanju danas, ostaje da se temeljitije istraži u periodu koji je ispred nas.

Vakufi potomaka Alijage Kučukalića za koje ne postoji vakufnama

U ovdašnjoj javnosti postoji uvjerenje da je Alijaga Kučukalić uvakufio i Čačak medresu kao i Mektab ibtidaiju. Mi u našem istraživanju nismo došli do takvih podataka. Naprotiv, postoje argumenti koji govore u prilog tome da su te objekte uvakufili Alijagini potomci.

⁶ Z. k. uložak, br. 915., k.č. br. 53/1 i 58/2; z. k. uložak, br. 916., k.č. 57 i 59/1 i z. k. uložak br. 8784., k. č. 53/7, 53/2, 53/3 i 53/8, Osnovni sud u Brčkom, Zemljišna knjiga, 02. 08. i 05. 08. 1999. g.

⁷ Zejnil Fajić, nav. djelo, str. 255.

Mekteb ibtidaijja je svečano otvorena 28. septembra 1906. godine te, po prirodi stvari, nije mogla biti vakuf Alijage Kučukalića koji je umro nepunu godinu ranije.⁸ U istom tekstu, u kojem je objavljena ova informacija, tadašnji dopisnik iz Brčkog i muallim, Čašif Mulahusić, piše: "Braća Kučukalići u Brčkom su uzor plemenitosti i rodoljublja u našoj domovini... Tako su isposlovali od visoke zemaljske vlade ruždiju u naš grad, smjestili je u svoju zgradu i opkrbili svim potrebama, sve bez ikakva svog interesa; načinili mektebi ibtidaiju mušku i žensku, koja ih je stala 16.000 K i postavili na oba mekteba muallime o svom trošku i tako istrigli mnogo nevinih dječijih dušica iz džehaleta iz krila propasti, te im dali načina, da se okrenu na pravi put."⁹

Nakon ovih napomena, jasno je da su Mekteb ibtidaijju sagradili i uvakufili sinovi Alijage Kučukalića, a o čijem uvakufljenju trenutno ne posjedujemo validnu dokumentaciju. Također, ovdje želimo istaći kako, prema usmenom kazivanju nekih Brčaka, muška i ženska ibtidaijja nisu, ustvari, dva objekta, nego jedan objekat koji i danas postoji, a u kojem su bila smještena muška i ženska odjeljenja ove ustanove. Zaključujući priču o Mekteb ibtidaijji, želimo naglasiti kako je Medžlis Islamske zajednice Brčko obnovio ovaj objekat i u njemu je smješteno Obdanište "Evlad" koje je počelo sa radom 3. 9. 2012. godine.

Jedna od veoma značajnih institucija u kulturnoj historiji ovoga grada jeste i Čačak medresa, čijih svršenika ima još uvijek živih među nama. Sam njezin naziv ukazuje da je graditelj ili mecena ove škole bio neko iz porodice Kučukalić. Mi za ovu priliku, nažalost, nismo pronašli podatke vezane za vremenski okvir u kome je ona izgrađena. Ono što je nama u kontekstu ove teme zanimljivo odnosi se na graditelja – vakifa ovog objekta. Prema jednom izvoru koji datira iz 1936. godine: "Brčko ima medresu koja i danas postoji i radi, a zove se Čačak medresom, koja je smještena u zgradi vakufa H. S. Kučukalića."¹⁰

Iz ovog kratkog zapisa razumijemo da u Brčkom, u to vrijeme, radi samo jedna medresa, i da je smještena u zgradi koju je uvakufio, vjerovatno, h. Salihaga Kučukalić.

⁸ Vidi više: Čašif Mulahusić, Bošnjak br. 50., 13. 12. 1906., str. 3.

⁹ Isto, str. 3

¹⁰ H. Mehmed Handžić, "Povodom četiristogodišnjice Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu", Kalendar Narodne uzdanice za 1937., Sarajevo, 1936., str. 36.

Ono što pouzdano znamo u vezi sa ovim objektom jeste da je rješenjem suda u Brčkom Dn. br.1457/68 na osnovu rješenja Narodnog odbora općine Brčko broj 17/60 od 10. 09. 1960. godine, zatim rješenja broj 1/61 od 18. 10 1961. godine i zaključka SO-e Brčko broj 17/60-3 od 25. 09. 1968. godine zemljište sa zgradom upisano u AI listu z. k. Uloška br. 302 k.o. Brčko, uknjiženo kao Društvena svojina sa dijelom 1/1.

Također, ono što svi mi u Brčkom znamo jeste, da je ova zgrada preživjela rat te da je porušena nakon njega, i da zemljište na kome se ona nalazila nije vraćeno Islamskoj zajednici. Danas na tome mjestu stoji novoizgrađeni stambeno-poslovni objekat.

Zaključak

Na temelju onoga što smo danas čuli ovdje, kao i onoga što je danas možda trebalo biti kazanao, a nije, želimo iznijeti nekoliko teza ili zaključaka:

- Alijaga Kučukalić, po svom društvenom statusu, utjecaju, filantropiji itd., zauzima jedno od najznačajnijih mjesta u kulturnoj i općoj historiji ovoga grada.
- U kategorijama koje su mjerljive, kao npr. vakuf, Alijaga Kučukalić je bez konkurencije prvi vakif Brčkog i okoline.
- U kulturnoj memoriji ovoga kraja, Alijaga Kučukalić, nažalost, ni izbliza ne zauzima ono mjesto koje mu objektivno pripada.
- Biografija Alijage Kučukalića, njegov životni opus, filozofija, nazor, društveni utjecaj, nedovoljno su istraženi, i glavni su razlog njegove relativne anonimnosti.

Smatram da je zadatak ove generacije Brčaka, kada to već nisu uradile prethodne, da u punom kapacitetu rasvijetle i valoriziraju život i djelo ovog čovjeka.

Islamska zajednica u cjelini, a napose Medžlis islamske zajednice Brčko, imaju obavezu poticati i pomagati sve aktivnosti na ovom planu.

Osman Mulahalilović

UZURPACIJA VAKUFA ALIJAGE KUČUKALIĆA

“ Šesnaest parcela Vakufa Alijage Kučukalića nacionalizirane su po Zakonu o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta FNRJ iz 1958. godine, a nacionalizacija je kroz zemljišne knjige provedena 1968. godine. ”

UZURPACIJA VAKUFA ALIJAGE KUČUKALIĆA

Alijaga Kučukalić, porijeklom iz Čačka u Srbiji, doselio se u Brčko u 14. godini. Umro je 1905. godine u 98. godini.

Prije progona ove porodice iz Čačka, porodica se žali na oduzimanje imanja knjazu Milošu Obrenoviću, koji na žalbu odgovara: "Sultan je zemlju meni poklonio, moja je, zgrade i pokretno nosite s moje zemlje."

Alijaga sa majkom i nenom doseljava u Brčko, gdje počinje da se bavi ribolovom da bi prehranio porodicu. Potom se bavi preprodajom soli, a kasnije trgovinom šljivama naveliko, te svim vrstama trgovine namalo.

Nakon smrti 1905. godine, iza sebe je ostavio veliko bogatstvo: oko 140 kuća, preko 100 kmetskih selišta i oko 8.000 dunuma zemlje u općinama Brčko, Gradačac i Gračanica.

Ženio se dva puta i imao je sedamnaestero djece i šezdeset dvoje unučadi.

Historičar dr. Kamberović u svojoj knjizi se koristi člankom Edhema Mulabdića objavljenim u listu Behar 1905. godine povodom smrti Alijage Kučukalića te podacima iz Arhiva Bosne i Hercegovine.

Vakuf Alijage Kučukalića

Prateći historijat vlasništva nekretnina koje su obuhvaćene vakufnamom, kroz zemljišnu knjigu, utvrđeno je da je Alijaga Kučukalić uvakufio 27 parcela, u

katastarskoj opštini Brčko (podaci iz zk. ul. 98, 99, 100, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 398, 1406 K. O. Brčko, obrađeni od strane geodeta Hamidović Hajrudina).

Prema kulturi navedenih parcela u vrijeme vakufljenja, radilo se uglavnom o gradskom, izgrađenom, građevinskom zemljištu u Brčkom. Na navedenim parcelama u vrijeme vakufljenja nalazili su se medresa, kuće, dućani, magaze i drugi objekti. Pored ovih građevinskih parcela, Alijaga Kučukalić uvakufio je i četiri parcele na kojima se nalazi gornje mezarje na Ivicima u Brčkom.

Uzurpacija Vakufa Alijage Kučukalića

Prema podacima iz zemljišne knjige 1921. godine, najvjerovatnije Islamska zajednica prodaje 11 parcela tadašnjoj Političkoj gradskoj općini Brčko.

Razlozi i uvjeti pod kojima je došlo do ove prodaje nisu se mogli utvrditi, jer je u zemljišnoj knjizi upisana samo činjenica prodaje navedenih parcela. Naime, u zemljišno-knjižnom uredu nije se mogla pronaći isprava o prodaji navedenih parcela.

Preostalih 16 parcela Vakufa Alijage Kučukalića nacionalizirane su po Zakonu o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta FNRJ iz 1958. godine, a nacionalizacija je kroz zemljišne knjige provedena 1968. godine. Od nacionaliziranih parcela na temelju navedenog zakona deset parcela se i danas vodi kao vlasništvo Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Od svih parcela sadržanih u vakufnami, samo se dvije parcele vode u zemljišnim knjigama na Islamskoj zajednici i vraćene su joj na temelju Naloga Supervizora Brčko Distrikta od 2009. godine.

Pored ovih građevinskih parcela, kao Vakuf Alijage Kučukalića Islamskoj zajednici su date na korištenje i četiri parcele na kojima se nalazi gornje mezarje na Ivicima u Brčkom.

Iz ove analize, koja je utvrđena iz historijata vlasništva praćenoga kroz zemljišne knjige, jasno se može utvrditi u kojoj mjeri je došlo do uzurpacije i devastacije Vakufa Alijage Kučukalića. Naime, od 27 uvakufljenih parcela, koje su predstavljale izgrađeno i manjim dijelom neizgrađeno zemljište, Islamska zajednica koristi samo dvije parcele. Važno je istaći da je deset parcela iz vakufname podobno

za povrat Islamskoj zajednici, jer se one i danas vode kao vlasništvo Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, te nisu nakon nacionalizacije postale privatno vlasništvo.

Supervizor za Brčko mogao je svojim nalogom sve vakufe koji se vode kao vlasništvo Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, uključujući i Vakuf Alijage Kučukalića, vratiti Islamskoj zajednici. Nijedan od dosadašnjih supervizora to nije učinio.

Pravni aspekti uzurpacije Vakufa Alijage Kučukalića

Pravni osnov za oduzimanje Vakufa je Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta FNRJ iz 1958. godine. Navedeni zakon (član 11.) izuzima od primjene zgrade i prostorije koje služe vjerskim zajednicama za vršenje njihove vjerske djelatnosti. Očito je da je i taj zakon prekršen kad je npr. nacionalizirana Medresa u Brčkom.

Stupanjem na snagu Ustava Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina je u obavezi da primjenjuje Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Evropska konvencija je nadustavni opći pravni akt. Evropska konvencija se, prema odredbi člana 2. stav 2. Ustava Bosne i Hercegovine direktno primjenjuje u Bosni i Hercegovini i ima prioritet pred svakim drugim zakonom. Slijedom navedenoga, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda ima prioritet i pred navedenim Zakonom o nacionalizaciji.

Posljedice Zakona o nacionalizaciji nisu još poništene i on je faktički još na pravnoj snazi. Preuzimajući Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Bosna i Hercegovina ima pozitivnu obavezu da donese Zakon o denacionalizaciji te da izvrši povrat nacionaliziranih vakufa. Na navedeni način, Bosna i Hercegovina bi svoj pravni sistem uskladila sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Republike Slovenija, Hrvatska i Srbija su donijele odgovarajuće propise o denacionalizaciji, za razliku od Bosne i Hercegovine, a Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine Zakon o denacionalizaciji još nije usvojila, iako je taj zakon bio na njenom dnevnom redu.

Dr. Enes Kujundžić

**VAKUF U BOSNI I HERCEGOVINI
I IDEJA OTVORENOG UNIVERZITETA**

“ Oslanjajući se na tako bogatu tradiciju potpore odgoju i obrazovanju u prošlosti Bosne i Hercegovine, nije teško pretpostaviti mogućnost da u novim okolnostima vakuf uzme učešća u procesima reforme obrazovanja... ”

VAKUF U BOSNI I HERCEGOVINI I IDEJA OTVORENOG UNIVERZITETA

Značaj vakufa za društveni život i sveukupan privredni, vjersko-prosvjetni i kulturno-civilizacijski razvoj u Bosni i Hercegovini u osmansko doba najbolje se odslikava u broju vakufnama koje su izdate u XVI. stoljeću. Na osnovu ovih dokumenata nije teško utvrditi da su gotovo čitave čaršije te brojne mahale podizane na vakufskom zemljištu, a najveći dio građevina vjerskog, obrazovnog, kulturnog i humanitarnoga karaktera podizane su vakufskim sredstvima. Upravo zahvaljujući vakufima bio je omogućen takav razvoj Sarajeva u XVI. stoljeću da je to vrijeme jedan historičar nazvao zlatnim dobom ovoga grada.¹

Uvidom u mali broj sačuvanih vakufnama (zakladnica) može se donijeti zaključak da je, u cjelini gledano, najveći broj vakufa bio namijenjen za vjerske i dobrotvorne svrhe, ali je njihov značajan broj služio podizanju i održavanju prosvjetnih ustanova. Zahvaljujući vakufima, podignute su brojne džamije, mesdžidi, tekije, medrese, mektebi, muallimhane, hanikahi, dakle objekti koji su bili najneposrednije povezani sa promocijom islama i njegovih civilizacijskih vrijednosti na prostoru Bosne i Hercegovine. Pri tome ne treba zaboraviti ni objekte (mostovi, karavansaraji i sl.), odnosno ustanove (bolnice, biblioteke, imareti, hanovi) koje su zaživjele zahvaljujući vakufima, a imale su općedruštveni karakter i služile kao javno dobro.

¹ Zlatar, Behija. Zlatno doba Sarajeva. Sarajevo: Orijentalni institut, 1996., str. 260.

Danas, u vrijeme kada se postavlja pitanje neophodnosti rješavanja nagomilanih društvenih problema sa kojima se suočava bosanskohercegovačko društvo, postavlja se pitanje da li vakufi mogu odigrati neku značajniju ulogu u njihovom prevazilaženju. Odgovor na to treba potražiti u posve novom civilizacijskom ambijentu i uvjetima u kojima djelovanje bilo koje ustanove podliježe brojnim izazovima kako u definiranju njihove uloge i ciljeva, tako i u iznalaženju načina kako te ciljeve postići. Ako se pođe od uzusa potrebe za djelovanjem vakufa u jednom užem segmentu društvene strukture, obrazovanja npr., jasno je da odgoj i obrazovanje danas u Bosni i Hercegovini prolazi kroz svojevrsnu krizu. S jedne strane, značajne su mogućnosti koje nude savremene tehnologije u smislu usvajanja, razmjene i širenja znanja, a, s druge strane, poljuljana etička osnova savremenih društava, klimatske promjene i globalizacija koja podrazumijeva sve veći jaz između bogatih i siromašnih ostavljaju prostora i za djelatnosti vakufa ukoliko se ona usmjeri na adresiranje najurgetnijih potreba zajednice u okviru koje ova ustanova djeluje.

Nije teško uočiti da je značajan broj vakufa u historiji Bosne osmanskog perioda bio utemeljen, pored potpore vjerskim ustanovama u užem smislu, s ciljem podrške odgojno-obrazovnim ustanovama kao što su medrese, mektebi, dershane, mualimhane, hanikahi, tekije (Banja Luka, Bihać, Brčko, Cazin, Čajniče, Foča, Fojnica, Goražde, Gračanica, Gradačac, Jajce, Jeleč, Konjic, Mostar, Novi Pazar, Pljevlja, Počitelj, Pojske kod Zenice, Prusac, Rogatica, Sarajevo, Sršnica kod Visokog, Tešanj, Travnik, Trebinje, Tuzla, Visoko, Zvornik, Žepče).²

Oslanjajući se na tako bogatu tradiciju potpore odgoju i obrazovanju u prošlosti Bosne i Hercegovine, nije teško pretpostaviti mogućnost da u novim okolnostima vakuf uzme učešća u procesima reforme obrazovanja u onom segmentu društvene strukture čijim potrebama postojeći obrazovni sustav, sa svojom nespremnosti da se prilagođava potrebama društva, ne ide u susret. Riječ je o područjima kao što je edukacija u oblasti poljoprivrede, informacijskih znanosti, turizma, zdravstva, bankarstva, upravljanja resursima, zanatstva i uslužnih djelatnosti općenito.

² Dragocjene podatke o ulozi vakufa u razvoju školstva i obrazovanja u osmansko doba Bosne nudi knjiga Ismeta Kasumovića pod naslovom Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave (Mostar: Islamski kulturni centar, 1999). Vidjeti posebno poglavlje "Uloga vakufa u podizanju vjersko-prosvjetnih objekata" (str. 55 i dalje).

Primjeri iz svijeta pokazuju da su takvi poduhvati i mogući i da su korisni za cijelu društvenu zajednicu - u nekim slučajevima čak izlazeći preko nacionalnih granica na svjetsku scenu. Takav primjer pruža Otvoreni univerzitet (www.open.ac.uk) koji je osnovan u Velikoj Britaniji 1969. g. Ova ustanova, u kojoj se obrazuje 250.000 studenata koji dolaze iz preko 24 zemlje svijeta visoko je rangirana na relevantnim globalnim ljestvicama kvaliteta obrazovanja. Slične primjere nude i Otvoreni univerzitet Malezije (www.oum.edu.my) kao i Otvoreni univerzitet Australije (www.open.edu.au). U susjedstvu Bosne i Hercegovine, npr., Otvoreni univerzitet u Subotici (www.openunsubotica.rs) nudi obrazovne programe putem škola stranih jezika, obuke u korištenju računara, stručnih zanimanja, univerzitetske studije. U okviru škole zanimanja nudi se mogućnost edukacije za slijedeća zanimanja: kuhar/poslastičar/pekar, krojenje i šivanje, poslovni sekretar, baščovan, cvjećar, fotograf, automehaničar, turistički menadžer, knjigovođa i sl.

Pučko otvoreno učilište u Zagrebu (www.pou.hr) u svojim programima ima edukaciju za zanimanja u građevinarstvu, energetici, servisno-montažerskim radovima, poljoprivredi, turizmu, administrativno-uredska zanimanja, zdravlje i njegu. Također je u programu kontinuirana edukacija u poslovnim djelatnostima i profesionalnom usavršavanju u različitim područjima znanja i vještina. Za sada u Bosni i Hercegovini neke srednjoškolske ustanove (Široki Brijeg i Gračanica) nude programe dodatne edukacije i prekvalifikacija, a stvarni efekti takvog vida cjeloživotnog učenja ostaju da se vide.

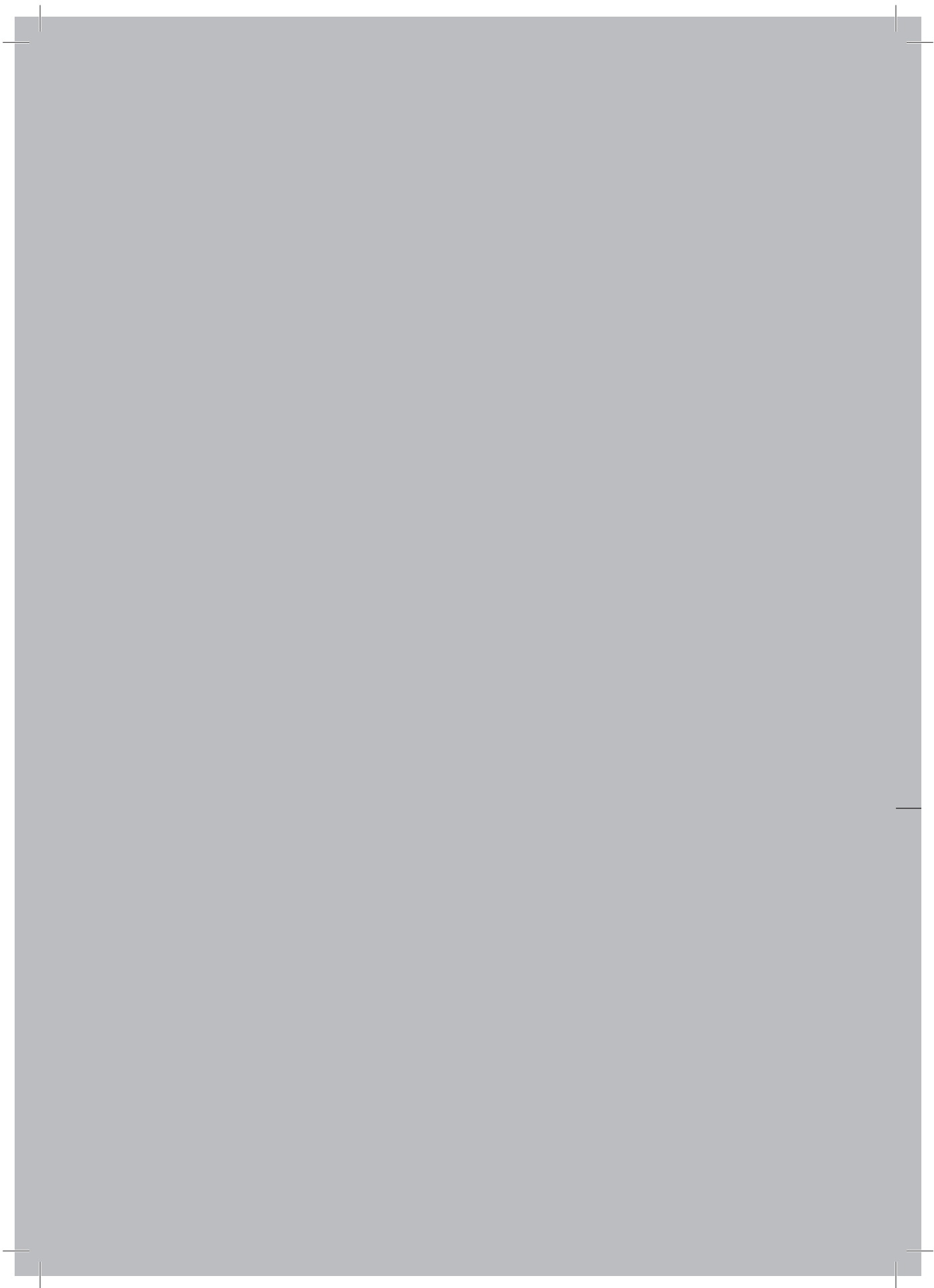
Iz dostupnih analiza i ocjena sadašnjeg stanja obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini nije teško uočiti nesrazmjer obrazovanja za pojedine stručne profile između onoga što je društveno potrebno i onoga što taj obrazovni sistem nudi. Riječ je o svojevrsnoj hiperprodukciji kadrova iz pojedinih stručnih oblasti (pravo i ekonomija, npr.), a, s druge strane, primjetan je manjak struka, odnosno stručnjaka, da se izrazimo narodnim rječnikom, koji "znaju nešto rukama napraviti".

U zaključku je potrebno istaći da su u ovom radu iznesene neke osnovne naznake koje mogu poslužiti kao osnova za znatno ozbiljniji istraživački poduhvat s ciljem da se utvrde stvarne mogućnosti i eventualne posljedice angažovanja vakufa na važnom projektu prilagođavanja obrazovnog sistema stvarnim potrebama bosanskohercegovačkog društva.

Literatura

1. Aličić, A., "Prosvjeta u Livnu prije tri stoljeća", *El-Hidaje*, IX/1940-41.
2. Bajraktarević, Hasan, "O vakufu", *Glasnik IVZ*, IX/1941., br. 6-7., 181.-198.
3. Balagija, Abduselam I., *Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvjećivanju naših muslimana*, Beograd, 1935., 111.
4. Bećirbegović, Madžida, "Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XX-XXI/1970-71., Sarajevo, 1974.
5. Begović, Mehmed, *L'évolution du droit musulman en Yougoslavie*, doktorska disertacija odbranjena na Univerzitetu u Alžiru, 1930., 184.
6. Begović, Mehmed, *Šerijatsko bračno pravo sa kratkim uvodom u izučavanje šerijatskog prava*, Beograd, 1936., 148.
7. Begović, Mehmed, *Muslimani Bosne i Hercegovine*, Beograd, 1938., 37.
8. Begović, Mehmed, *Porodično pravo*, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 1952. Kasnija izdanja 1953., 1957., 1959., 1961.
9. Begović, Mehmed. "Porodični vakufi", *Istorijski časopis*, IX-X/1959-1960., 181.-197.
10. Begović, Mehmed, *Vakufi u Jugoslaviji*, SANU, Beograd, 1961., 101.
11. Bejtić, Alija. "Uloga vakufa u razvitku i izgradnji naših gradova", *Kalendar Narodne uzdanice*, 1944., 153.-161.
12. Bejtić, Alija, *Elči-Ibrahim pašin vakuf u Travniku*, Nova tiskara Vrčec i dr., Sarajevo, 1942.
13. Bejtić, Alija, "Spomenici osmanslijske arhitekture u Bosni i Hercegovini", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXX-IV/1952-53., Sarajevo, 1953.
14. Bejtić, Alija, "Povijest i umjetnost Foče na Drini", *Naše starine*, 1957.
15. Handžić, Adem, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću: uloga države i vakufa", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXV/1975., 133.-169.
16. Čokić, Ahmed Lutfi, "O vakufu i upravi sa njim", *Hikmet*, I (Tuzla, 1929-30.), br. 1-6., i god. II, 1930.-31., br. 13-22.
17. Ćerimović, M. A., "O vakufu - Šerijatsko vakufsko pravo", *Glasnik Islamske zajednice*, III/1935., br.1-6
18. Ćerimović, M. A., "Vakuf", *Glasnik IVZ*, LX/1941., br. 3., 69.-80.
19. Dobrača, Kasim, "Vakufname u Gazi-Husrevbegovoj biblioteci", *Anali GHB*, IV/1976., 41.-47.
20. Hasandedić, Hivzija, "Hercegovački vakufi i vakifi", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, IX-X/1983.

21. Kasumović, Ismet, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar, 1999.
22. Kreševljaković, Hamdija, "Džamija i vakufnama Muslihuddina Čekrekčije", *Glasnik IVZ*, VI/1938., br. 1., 17.-38.
23. Kreševljaković, Hamdija, "Turalibegov vakuf u Tuzli", *Glasnik IVZ*, VI/1941. br. 1., 10.-17., i br. 2., 40.-55.
24. Muftić, Asim, *Moschee und Stiftung Ferhad Paša's in Banja Luka*, disertacija odbranjena u Berlinu, 1941.
25. Muftić, Hazim, "O ulozi našeg vakufa", *Kalendar Narodne uzdanice za 1944.*, 19.-26.
26. Mujeznović, Mehmed i Traljić, Mahmud, "Vakufnama iz 1630. godine o osnivanju biblioteke Mevla Husamudina Bošnjaka u Banjoj Luci", *Glasnik IVBZ*, XI/1977. br. 1., 28.-39.
27. Mujić, Muhamed, "Jezičke i sadržinske osobnosti vakufnama iz Mostara (druga polovina XVI stoljeća)", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXV/1975., 203.-225.
28. Sokolović, Osman Asaf, "Tešanji prije tri stoljeća (1639-1642)", *Kalendar Narodne uzdanice*, 1942., 166.-167.
29. Spaho, Dž. Fehim. "Vakufi i vakifi u jugozapadnoj Bosni i Dalmaciji", *Analiza Gazi Husrev-begove biblioteke*, IX-X/1983.
30. Spaho, Fehim, "Pedeset godina vakufske uprave u Bosni i Hercegovini", *Kalendar Narodne uzdanice za 1933.*, 72.-89.
31. Škapur, Hasan, "Ferhad-paša Sokolović i njegove zadužbine", *Glasnik VIS*, XXX/1967., br. 1-10.
32. Traljić, Mahmud, "Osvrt na dosadašnju literaturu o vakufima", u: *Iz kulturne historije Bošnjaka*, Borac, Travnik, 1999. str. 135-150. Rad je prvobitno objavljen u *Analima Gazi Husrevbegove biblioteke*, IX-X/1983., 171.-178.
33. *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1985.
34. Zemaljska vakufska komisija, *Proračun vakufa u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1889., 839.
35. Zlatar, Behija, "Popis vakufa u Bosni u iz prve polovice XVI stoljeća", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XX-XXI/1970., 109.-158.

**VAKUF BEGOVSKE PORODICE GRADAŠČEVIĆ,
HISTORIJSKI PRIKAZ I MOGUĆNOST
REVITALIZACIJE**

Tribina - Gradačac, 09. juni 2013. godine

Mr. Nusret Kujraković

**MOGUĆNOSTI REVITALIZACIJE
VAKUFA BEGOVSKE PORODICE GRADAŠČEVIĆ**

“ Osnovni zadatak i uloga vakufa je ispunjavanje općih potreba jedne zajednice, pojedinačnih potreba svakog njenog člana, postizanje općeg blagostanja bez obzira o kom segmentu ljudskog života se radilo. ”

MOGUĆNOSTI REVITALIZACIJE VAKUFA BEGOVSKE PORODICE GRADAŠČEVIĆ

Vakuf begovske porodice Gradašćević nastao je u periodu od druge polovine 18. do sredine 20. st. Gradašćevići spadaju u red najvećih vakifskih porodica, a njihov vakuf među najveće u Bosni i Hercegovini. Pored kapetana i begova, uvakufljavali su i ženski članovi porodice. Vakufska dobra ovog vakufa nalazila su se na području sjeveroistočne Bosne, u Gradačcu, Gračanici, Modriči i Brčkom. Vakuf su činile medrese, džamije, mesdžidi, dućani, kuće i zemljišne parcele. Vakuf je dao izuzetan doprinos u razvoju graditeljske djelatnosti i urbanizaciji navedenih gradova, potaknuo je privredni razvoj tog područja i unaprijedio kulturni i vjerskoprosvjetni život muslimana i muslimanki. Najveći dio vakufa je otuđen, oduzet i nacionaliziran. Danas postoji manji dio ovog nekadašnjeg vakufa u širem centru Gradačca. Upravo, to je i osnova na kojoj bi se mogao revitalizirati/obnoviti ovaj vakuf uz dodatak zemljišta koje bi se dobilo od općine kao oblik naknade za oduzete vakufe ili dodijelilo Islamskoj zajednici na korištenje s pravom građenja. Da bi se to ostvarilo, potrebno je da se ispune određeni preduvjeti o kojima će biti riječi u ovom radu. Po mome mišljenju, ključni uvjet je postojanje političke volje općinskih vlasti, jer postoje realne zakonske pretpostavke i procedure za realizaciju ovog projekta. Prije same prezentacije projekta revitalizacije vakufa Gradašćevića, a radi neophodnog uvida i razumijevanja, dat će se kratak historijski osvrt na vakuf begovske porodice Gradašćević iz Gradačca.

1. Kratak prikaz vakufa begovske porodice Gradašević

Ovaj prikaz daje tabelarni pregled vakufa Gradaševića bez detaljnijih opisa i analiza. Prvo slijedi pregled vakufa gradačačkih kapetana iz porodice Gradašević, a zatim i vakufa ostalih Gradaševića. Vakuf su sačinjavali koristonosni objekti i zemljišne parcele, kao i vjerski objekti i škole.¹

1.1. Vakufi gradačačkih kapetana

Četiri gradačačka kapetana bili su vakifi: Mehmed-kapetan, Osman-kapetan, Murat-kapetan i Husein-kapetan. Njihov vakuf obuhvatao je džamije, mesdžide, medrese, mektebe, hanove, dućane, zemljište i mukatali vakufsko zemljište. Nalazio se u četiri susjedna grada: Gradačcu, Gračanici, Modriči i Brčkom.

1.1.1. Vakuf Mehmed-kapetana Gradaševića

Vakuf Mehmed-kapetana Gradaševića prvi je poznati vakuf ove gradačačke begovske porodice. On je sagradio jedan mesdžid u gradačačkoj mahali Svirac i uvakufio zemljište za njegovu izgradnju. Podatak o postojanju ovog mesdžida nalazi se u vakufnami njegovog sina i sinova kapetana Osman-bega i unuka Murat-bega. Tačno vrijeme izgradnje i lokacija mesdžida nisu poznati, a pretpostavlja se da je sagrađen u drugoj polovini 18. st. Imam ovog mesdžida obavljao je tri dnevna namaza i za tu službu dobivao 30 groša.

1.1.2. Zbirni pregled Osman-kapetanova vakufa u Gračanici, Modriči i Gradačcu

GRAČANICA		MODRIČA		GRADAČAC	
Vakufska zemljišta		Vakufska zemljišta		Vakufska zemljišta	
Vakuf Medrese	mukate	vakuf	mukate	vakuf	mukate
1.328	11.127	230	64.776	nepoznato	4.758
Ukupna površina u m ² vakufa i mukata u Gračanici, Modriči i Gradačcu: 82.219					

¹ Detaljnije o ovom vakufu v.: Nusret Kujraković, "Vakuf begovske porodice Gradašević", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XXXII, 2011, str. 61-124.

Vakufski objekti u Gračanici	Vakufski objekti u Modriči	Vakufski objekti u Gradačcu
- han, dva dućana, stupa, medresa	- Bijela džamija i mekteb	- tri dućana sa sobama, sirotinjski dom (fakirhana)

1.1.3. Zbrini pregled vakufa Murat-kapetana

GRADAČAC		GRAČANICA		MODRIČA		BRČKO	
Vakufska zemljišta		Vakufska zemljišta		Vakufska zemljišta		Vakufska zemljišta	
vakuf	mukate	vakuf	mukate	vakuf	mukate	vakuf	mukate
847	nepoznato	nepoznato	7.258	8.790	23.885	nepoznato	16.225
Ukupna površina u m ² vakufa i mukata u Gračanici, Modriči, Gradačcu i Brčkom: 57.005							
Vakufski objekti u Gradačcu		Vakufski objekti u Gračanici		Vakufski objekti u Modriči		Vakufski objekti u Brčkom	
- medresa i 9 dućana pod njom, - jedan veliki han sa 6 dućana u prizemlju, 6 soba na spratu i kafanom te sa štalom, hambarom i dvije magaze, - 10 dućana naspram hana, - još 8 dućana, pekara i 5 soba		- medresa, - i 8 dućana pod medresom		- osam dućana, - i dvije pekare		- nepoznato	

1.1.4. Zbirni pregled vakufa Husein-kapetana

GRADAČAC		MODRIČA		BRČKO	
Vakufska zemljišta		Vakufska zemljišta		Vakufska zemljišta	
Vakuf	mukate	Vakuf	mukate	vakuf	Mukate
26.135	61.200	130	63.789	nepoznato	16.225
Ukupna površina u m ² vakufa i mukata u Gradačcu, Modriči i Brčkom: 167.479					

Vakufski objekti u Gradačcu	Vakufski objekti u Modriči	Vakufski objekti u Brčkom
- džamija Husejnija ² i - Sahat-kula	- ništa	- ništa

1.2. Vakufi ostalih Gradašćevića

Pored kapetana, uvakufjivali su i ostali članovi porodice Gradašćević. Među njima su četiri žene. Posebno smo obradili vakuf Gradašćevića koji su promijenili prezime u Alajbegoviće po Alaj-begu Gradašćeviću. Njihov vakuf činili su: džamije, mesdžid, kuće, mukatali vakufsko zemljište, zemljišne parcele, placevi i musafirhana. Za razliku od kapetana, oni nisu sagradili nijednu medresu. Nalazili su se u četiri grada: Gradačcu, Modriči, Tuzli i Odžaku.

1.2.1. Zbirni pregled vakufa ostalih Gradašćevića

Vakif	Vakufske nekretnine
Ahmed-beg efendija Gradašćević	Mesdžid u Gradačcu
Hadži Reuf-beg Gradašćević	Reuf-begova džamija u Gradačcu, 25.390 m ² zemlje
Mahmut-beg Gradašćević	novčani vakuf: 7.500 dinara
Hadži Ali-beg Gradašćević	džamija u Modriči, 7.050 zemljišta, vakufske mukate 13.326 m ²
Hadži Salih-beg Gradašćević	plac za dućene u centru grada Gradačca: 15 i 30 m ²
Hadži Hatidže-hanuma Gradašćević	kuća sa pratećim objektima i zemljištem u Gradačcu
Tahire-hanuma Gradašćević rođ. Tuzlić	kuće, dućani, njive i placevi u Tuzli

² Više o Husejniji v.: Kujraković Nusret, Džamija Husein-kapetana i džemat Husejnija u Gradačcu, Povodom obilježavanja 180-godišnjice izgradnje džamije (1826.-2006.), Medžlis Islamske zajednice Gradačac, Gradačac, 2006.

1.2.2. Vakuf Alajbegovića-Gradaščevića

Vakif	Vakufske nekretnine
Emin-beg	Džamija Bukvara/Alajbegovića u Gradačcu
Hadži Vasfija-hanuma	dvije kuće i zemljišne parcele u Gradačcu
Hadži Bisera-hanuma	dvije kuće i zemljišne parcele u Gradačcu
Behdžet-beg	kuća u Gradačcu i musafirhana u Odžaku

2. Šta je ostalo od vakufa Gradaščevića u Gradačcu

Od vremena austro-ugraske vladavine u Bosni i Hercegovini, naročito u socijalističkoj Jugoslaviji, najveći dio ovog vakufa je oduzet, izvlašten ili nacionaliziran po raznim zakonskim osnovama. Oduzete su zemljišne vakufske parcele, dućani i vakufske kuće koje su kasnije porušene bez ikakve naknade. Nacionalizacija ovog vakufa može biti predmet zasebnog istraživanja u budućnosti. Preostali su slijedeći vakufski objekti u Gradačcu: Husein-kapetanova džamija, Reuf-begova džamija, Džamija Bukvara, Murat-kapetanova medresa i Sahat-kula.

Ostalo je vakufsko zemljište u Gradačcu: haremi navedenih džamija, hadži Bećir-begov vakuf kod Murat-kapetanove medrese, jedan dio zemljišta iza džamije Husejnije i dio mezarja Kadić Bašča.

2.1. Vakuf hadži Bećir-bega Gradaščevića-temelj revitalizacije vakufa Gradaščevića

Ovo je najatraktivniji i najvrjedniji vakuf koji čini neizgrađeno gradsko vakufsko zemljište i nije opterećen nikakvim izgrađenim objektima. On je oduzet od strane Općine Gradačac 1974. godine. Ovaj vakuf je osnova revitalizacije vakufa Gradaščevića. Nalazi se između Murat-kapetanove medrese i Spomen-obilježja šehidima, poginulim borcima i civilnim žrtvama rata 1992.-1995. godine. Tu su slijedeće katastarske čestice:

- k.č. br. 16/3, ZKU br. 480, površina 30 m²,

- k.č. br. 16/139, ZKU br. 480, površina 667 m²,
- k.č. br. 16/138, ZKU br. 16/138, površina 100 m².

Po saznanjima Mežlisa, ove parcele ušle su u novu kat. česticu br. 1108/1, posjednik Općina Gradačac.³

3. Izgrađeni objekti na oduzetom vakufu Gradašćevića u Gradačcu

3.1. Općinski sud u Gradačcu

Izgrađen je na vakufu Murat-kapetana Gradašćevića, stara k. č. br. 14/5, ZKU (zemljišno-knjižni uložak) 597, površina 412 m². Nova kat. čestica broj 2308.

3.2. Bivša robna kuća Trgocentar u centru grada - trenutno Konzum

Izgrađena je na slijedećim vakufima: vakuf h. Bećir-bega Gradašćevića, stara k.č. br. 10/90, ZKU broj 480, površina 50 m²; vakuf Sviračke džamije: k.č. br. 10/91, novi ZKU broj 1235, površina 30 m², k.č. br. 10/92, novi ZKU broj 1235, površina 30 m² i k.č. br. 10/96, stari ZKU broj 933, površina 30 m² i vakuf Reuf-begove džamije, k.č. br. 10/32, stari ZKU 503, površina 200 m². Nova kat. čestica broj 1124, površina 492 m², novi ZKU 1756, k.č. br. 10/32, robna kuća, kuća i zgrada, 492 m², k.č. b.r. 10/92, gradilište, 30 m², vlasništvo, društveno, pravo korišćenja, Trgocentar).

3.3. Bivša zgrada Trgocentra iza džamije Husejnije

Izgrađena na vakufu Husein-kapetana i džamije Husejnije, stara k.č. br. 9/88, ZKU 725, stara površina 1830 m², prodato Trgocentru 1984. godine samo 372 m² (i to parcele stara k.č. br. 9/294, nova 1190, 36 m² i k.č. br. 9/293, nova 1193/2, 336 m²). Nova kat. čestica je 1185, površine 1483 m². Ovaj cijeli prostor bio je nekada veliko mezarje.

3.4. Nekadašnja zgrada Napretka

Izgrađena na vakufu Husein-kapetana, stara k.č. br. 9/295, nova 1191, ZKU 484, površina 256 m².

³ Arhiva Mežlisa Islamske zajednice Gradačac.

3.5. Sadašnji park ispred Husejnije nastao na nekadašnjem mezarju

Vakuf Husein-kapetan, stara k.č. br. 10/4, površina 760 m², nova 1177/2, površina 1283 m².

3.6. Stambena zgrada iza Općinskog suda

Sagrađena je na slijedećim vakufima: vakufu Bukvarske/Alajbegovića džamije, stara k.č. br. 14/96, ZKU 422, površina 100 m², vakufu Murat-kapetana, stara k.č. br. 14/75, ZKU 991, 10 m² i vakufu Murat i Husein-kapetana, stara k.č. br. 14/77, ZKU 992, površina 75 m². Nova kat. čestica br. 2312, površina 261 m². Općina Gradačac dala mu je pravo korištenja radi gradnje.

3.7. Restoran Kapija i poslovni objekat

Sagrađeni su na vakufu Husein-kapetanove džamije, stara k.č. br. 10/138 kod Hadžiefendine vode, površina 181 m². Nova kat. čestica br. 1177/1, 1175 i 1176. Općina Gradačac dala mu je pravo korištenja radi izgradnje.

3.8. Vakuf za izgradnju puteva

Vakuf Sviračke džamije, k.č. br. 10/21, ZKU 994, 30 m², nova kat. čestica 1110 (čini dio), vakuf hadži Bećir-bega k.č. br. 10/25, ZKU 480, 55 m², vakuf Husein-kapetana, k.č. br.10/23, ZKU 725, 100 m² (n.12 m²), dio nove kat. čestice br. 2543, površina 19656 m² (ul. Husein-kapetana), vakuf Sviračke džamije kod raspuća kod zgrade firme "DAJ-DAM", k.č. br. 9/140, 88 m² i k.č. br. 9/128, 90 m², obje u ZKU 678, dio su nove čestice br. 1843, posjednik Općina.

3.9. Stambena zgrada - nekadašnja Šumska uprava kod Zavoda zdravstvenog osiguranja

Izgrađena je na vakufu Bukvarske/Alajbegovića džamije, stara k.č. b.r. 150, 100 m² (sp. sa 11/114), 11/154, 70 m². Nova k.č. b.r. 1421/2, parcela Šumska uprava G-12, kuća i zgrada, 402 m², dvorište, 1343 m² (ukupno 1.745 m²). Posjedovni list iz 1998.godine: Korisnik SIZ "Stanogradnja" Gradačac.

3.10. Zgrada Zavoda zdravstvenog osiguranja

Sagrađena je na vakufu Bukvarske/Alajbegovića džamije, stara k.č. br. 11/76, površina 1022 m². Nova kat. čestica br. 1421/1, 936 m². Dodijeljena na korištenje DZ SIZ "Zdravstveno osiguranje Tuzla", PZ Gradačac (Rješenje NO od 2. 4. 1974. godine, br. 03/VIII-138/59).

3.11. Osnovna škola "Dr. Safvet-beg Bašagić"

Sadašnja Osnovna škola "Dr. Safvet-beg Bašagić" u Gradačcu (ranije se zvala "Ivo Andrić") sagrađena je na vakufu Reuf-begove džamije, stara k.č. b.r. 12/37, Pirićka, ZKU 503, površina 13.950 m². Nova kat. čestica 2405, površina 8390 m².

4. Mogućnosti revitalizacije vakufa Gradašćevića

Danas postoje sasvim realne osnove za realizaciju projekta revitalizacije vakufa Gradašćevića. Vrlo su snažni razlozi da šira javnost, a ne samo Islamska zajednica, prihvati ovaj projekat i postupno ga realizira u narednim godinama. Funkcionalna namjena revitaliziranog vakufa je od posebnog ne samo vjerskog, nego i nacionalnog interesa Bošnjaka.

Od fundamentalnog značaja za oživotvorenje ovog izuzetnog projekta bit će osiguravanje općeg konsenzusa svih građana, a posebno jedinstvene političke volje općinske vlasti. Uređenje središta grada s dva nacionalna spomenika i drugim kulturnohistorijskim građevinama, kako je to hipotetički i idejno zamišljeno projektom revitalizacije vakufa Gradašćevića, osigurava dobre uvjete za poboljšanje standarda i kvalitete života u Gradačcu, a posebno za promociju njegovih vrijednosti u Bosni i Hercegovini i svijetu.

4.1. Najvažniji razlozi za revitalizaciju vakufa Gradašćevića

Najvažniji razlozi za revitalizaciju vakufa Gradašćevića jesu:

- a) ispravljanje nepravde koja je učinjena vakufu i Islamskoj zajednici
- b) ekonomsko jačanje Islamske zajednice
- c) duhovni, kulturni i obrazovni razlozi
- d) razvoj vjerskog turizma

- e) obrazovanje duhovnog i nacionalnog središta Bošnjaka (džamija Husejnija, Murat-kapetanova-medresa, Hadžiefendin mezar i voda, biblioteka Fadil-paše Šerifovića, Stari grad sa Kulom Zmaja od Bosne)
- f) izgradnja turbeta Husein-kapetana u okviru vakufskoga kompleksa
- g) djelomična obnova nekadašnje orijentalne čaršije, koja je porušena

4.2. Nužne pretpostavke

Nužne pretpostavke za revitalizaciju vakufa begovske porodice Gradaščević jesu:

- a) sporazum sa općinom Gradačac o naknadi za oduzetu vakufsku imovinu koju nije moguće vratiti u naturalnom obliku;
- b) povrat ili dodjela na korištenje s pravom građenja gradskog neizgrađenog vakufskog zemljišta;
- c) potpuno provođenje Sporazuma između općine Gradačac i Medžlisa IZ-e Gradačac o zamjeni nekretnina od 23. septembra 1997. godine. Prema tom sporazumu, Općina je dužna dati Medžlisu zemljište nekadašnje Gradske kafane kod džamije Husejnije. To dosad nije učinila;⁴
- d) izmjena Urbanističkog plana Trga "Alija Izetbegović" u dijelu koji se tiče vakufa i izrada projektne dokumentacije novih revitaliziranih vakufskih objekata;
- e) proglašavanje prostora oko Husejnije i Medrese od posebnog javnog interesa.

4.3. Modaliteti revitalizacije vakufa Gradaščevića

Dodijeljena novčana naknada ili zemljište pripadalo bi ovom novoformiranom, odnosno revitaliziranom vakufu Gradaščevića. Kompleks revitaliziranog vakufa Gradaščevića bio bi izgrađen na vakufskom zemljištu hadži Bećir-bega kod Murat-kapetanove medrese, prostoru nekadašnje Gradske kafane i Napretka, i to u skladu sa ambijentalnim vrijednostima Staroga grada, Džamije Husejnije, Biblioteke "Fadil-paša Šerifović", Murat-kapetanove medrese

⁴ Arhiva Medžlisa Islamske zajednice Gradačac.

i nekadašnje gradačacke čaršije u tom dijelu grada. Poseban dio ovog kompleksa moglo biti turbe Husein-kapetana Gradašćevića.

4.4. Funkcionalna namjena kompleksa vakufa Gradašćevića

Funkcionalna namjena kompleksa vakufa Gradašćevića ogledala bi se u slijedećem:

- a) jačanje vjerske i nacionalne svijesti Bošnjaka;
- b) obrazovanje i kulturna djelatnost;
- c) biblioteka, muzejska zbirka Medžlisa Islamske zajednice Gradačac;
- d) naučno-istraživačka djelatnost;
- e) uslužne djelatnosti i
- f) promoviranje mira i tolerancije u Bosni i Hercegovini.

5. Zaključci sa tribine o vakufu Gradašćevića u Gradačcu

U okviru manifestacije "Dani vakufa u BiH 2013." u Gradačcu je 9. juna 2013. godine održana tribina pod nazivom: "Vakuf begovske porodice Gradašćević: Historijski prikaz i mogućnosti revitalizacije". Predavač je bio mr. Nusret Kujraković. Na toj tribini, na prijedlog predavača, usvojeni su slijedeći zaključci:

- a) Zahtijeva se od Općine Gradačac da po Zakonu o građevinskom zemljištu iz 2003. godine vrati Medžlisu IZ-e Gradačac neizgrađeno vakufsko zemljište kod Murat-kapetanove medrese;
- b) Pokrenuti proceduru sporazuma Medžlisa IZ-e Gradačac i Općine Gradačac o dodjeli zemljišta na korištenje odgovarajuće vrijednosti za svu vakufsku imovinu koja je oduzeta po raznim osnovama od 1945. do 1990. godine do donošenja zakona o restituciji. Sporazum bi podrazumijevao zemljišne parcele i vakufske poslovne objekte koji su dodijeljeni drugim licima ili su porušeni bez adekvatne i pravične naknade;
- c) Apelira se na općinsku upravu da pomogne restauraciju džamije Husejnije, koja je nacionalni spomenik Bosne i Hercegovine;
- d) Pokreće se inicijativa građana da se prostor oko džamije Husejnije i Murat-kapetanove medrese proglasi prostorom od javnog interesa;

- e) Apelira se na općinsku upravu da podrži izmjene i dopune Urbanističkog plana Trga "Alija Izetbegović" koje će pokrenuti Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, a koje se odnose na revitalizaciju i izgradnju kompleksa Vakufa Gradašćevića.

Zaključak

Projekat revitalizacije vakufa Gradašćevića jeste zadatak ove generacije Bošnjaka. Njegovom realizacijom iskazala bi se posebna pažnja i zahvalnost prethodnim generacijama Bošnjaka ovoga grada koji su, putem vakufa, dali jako vrijedan doprinos u njegovom urbanom, vjerskom, političkom, kulturnom i privrednom razvoju. Jednim dijelom obnovila bi se orijentalna arhitektura nekadašnje gradačačke čaršije, koja je totalno uništena. Također, kreirale bi se pretpostavke za poboljšanje standarda i kvaliteta života građana Gradačca i bolju promociju vrijednosti ovoga grada u Bosni i Hercegovini i svijetu. Kompleks revitaliziranog vakufa Gradašćevića uz džamiju Husejniju, Stari grad s Kulom Zmaja od Bosne, koji su nacionalni spomenici Bosne i Hercegovine, zatim Medresu i buduće turbe Husein-kapetana Gradašćevića predstavlja vrijednost od posebnog značaja za Bošnjake, za njihov razvoj i jačanje patriotizma, vjerske i nacionalne svijesti.

Izvori i literatura

1. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Sarajevo, 2011, knjiga XXXII.
2. Arhiva Medžlisa Islamske zajednice Gradačac.
3. Kujraković, Nusret, *Džamija Husein-kapetana i džemat Husejnija u Gradačcu*, Povodom obilježavanja 180-godišnjice izgradnje džamije (1826.-2006.), Medžlis Islamske zajednice Gradačac, Gradačac, 2006.

PJESME POSVEĆENE VAKIFIMA

VAKIFE

Čovjek Čovjek je na dunjaluku samo putnik,
biljka koja nabuja pa se suši,
zrno pijeska koje vjetar nosi,
glas sevdaha što živi u duši.

Čudni su putevi kojima se hodi
te, kaldrmom popločane, nepoznate staze;
nikada ne znaš dokle te vode
utabane prtine koje konji gaze.

A onda te omame mirisi kestenja,
breskvina behara s Majevice,
i pogledi djevojaka očiju crnih
što svilenom mahramom kriju lice.

I nema ljepšeg zvuka od ezana
s munare kraj Save, bosanske tarabe!
Ni trgovac Alija Kučukalić, znani
ne odoli čarima brčanske kasabe.

Kraj Bijele džamije gnijezdo je svio
da svako jutro glas ezana čuje,
te podiže han, mlin i medresu
da se i rad i nauka štuje.

Al' šta je zgrada do običan kamen,
namaz, ako nema iskren nijet?
Šta je čovjek, do ljuska prazna,
ako se ne sprema za onaj svijet?

I Alijaga u vakuf dade
i magaze i drvene dućane,
kako bi i na onom svijetu
u džennetskom vrtu provodio dane.

Kako bi čuo njištanje konja
u zoru ranu, kad na vašar krenu
prepuni žita i plavih šljiva
što podsjećaju na Posavinu i ljepotu njenu.

Jer, samo svoja djela čovjek ponijeti može,
Allaha se boji svako ko zna
sve blago svijeta ostat će za njim,
njegovo je samo ono što da.

Vrijeme je nagrizlo zadužbine tvoje,
al' tvojim duhom odišu i sada.
Rahmet ti duši i vječiti spas,
najveći vakife moga grada.

Autor:
Said Memišević, učenik VII razreda
"VII osnovne škole" u Gornjem Rahiću (Brčko)

DOBROČINITELJ

Koraka lahka,
Koraka lahka,
nečujna, tiha,
kroz svaku poru
života teče,

Hvala Allahu kad dar insanu dade
pa beskrajna dobrotu
u grud mu stade.

Skrivena u nutrini,
skrušena i blaga,
kroz dove vjernika
k'o barka pliva,...

Hvala Allahu kad dar insanu dade
pa ljudskost i razum
u um njegov stade.

Spuštena pogleda,
nevina i stidna,
umjesto krvi,
kroz vene staze pravi.

Hvala Allahu kad dar insanu dade
pa ljubav i skromnost
u dušu mu stade.

U jednom trenu
tiha a glasna,
i što je tiša
jače se čuje.

U jednom trenu
skrivena a vidljiva,
i što je skrivenija,
bolje se vidi,

Hvala Allahu koji nas stvara
pa stvori insana
što dunjaluka se stidi.

Autorica:
Melisa Bahor, učenica VII razreda
"II osnovne škole" u Brčkom

